

ISSN: 2312-1548

ЗАСОБИ НАВЧАЛЬНОЇ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

Випуск 45

Збірник наукових праць

Харків 2015

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

ЗАСОБИ НАВЧАЛЬНОЇ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

Збірник наукових праць

Випуск 45

Харків 2015

УДК 373.1+378.147
ББК 74.202+74.580.2
З-23

Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 року збірник внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Спеціальність ДАК: педагогічні науки

Рекомендовано до друку вченою радою
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол №6 від 17.12.2014 р.)

Редакційна колегія:

Прокопенко І. Ф. – голов. ред., д-р пед. наук, проф., акад. НАПН України, ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна);
Бабіч Н. – д-р пед. наук, проф., Осієкський університет імені Йосипа Юрая Штоссмайєра (Осієк, Хорватія);
Бойчук Ю. Д. – д-р пед. наук, проф., ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна);
Васильєва М. П. – д-р пед. наук, проф., ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна);
Валетов В. В. – д-р біол. наук, проф., Мозирський держ. пед. ін-т імені І.П. Шамякіна (Мозир, Білорусь);
Ван Ітао – д-р філософії (соціологія, педагогіка), проф., Ун-т Шучжень провінції Чжецзян (Ханчжоу, КНР);
Гавриш І. В. – д-р пед. наук, проф., ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна);
Гриньова В. М. – д-р пед. наук, проф., ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна);
Золотухіна С. Т. – д-р пед. наук, проф., ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна);
Микитюк О. М. – д-р пед. наук, проф., ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна);
Карапетян В. С. – д-р психол. наук, проф., Вірменський держ. пед. ун-т імені Х. Абовяна (Єреван, Вірменія);
Коммерс П. – д-р, почесний проф., Міжнародний дослідницький і навчальний центр інформаційних технологій і систем ЮНЕСКО; Університет Твенте (Енсхеде, Нідерланди);
Кохорс-Фрезенбург Е. – д-р математики, проф., Університет Оснабрюка (Оснабрюк, Німеччина);
Подберезський М. К. – д-р пед. наук, проф., ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна);
Процевський О. І. – д-р юр. наук, проф., ХНПУ імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна);
Юр'єва К. А. – відповідальний секретар, канд. пед. наук, доц., ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна);
Новиков О. В. – технічний секретар (тексти іноземними мовами), ХНПУ імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна).

З-23   **Засоби** навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / ред. кол.: акад. І. Ф. Прокопенко (голов. ред.) та інші; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С.Сковороди. — Вип. 45. — Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. — 153 с.

ISSN: 2312-1548 (Print), ISSN 2312-8801 (Online)

Свідоцтво про державну реєстрацію: KB № 15539-4011ПР від 17.07.2009 р.

Електронну версію журналу внесено до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: *Ulrichsweb Global Serials Directory, Google Scholar, Index Copernicus, OCLC WorldCat, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, BASE, Polska Bibliografia Naukowa*

Адреса редакції: 61002, м. Харків, вул. Артема, 29, к. 208.

Телефон: (+38)098-433-14-47

Електронну версію збірника розміщено на сайті: <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/zasoby>

E-mail: zasoby.zbirnyk@i.ua

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2015

ЗМІСТ

Деміденко В. В.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ПОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ У СИСТЕМІ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ КОЛЕДЖУ 5

Demidenko V. V.

INDIVIDUALIZATION AND DIFFERENTIATION OF THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF TEACHERS' PROFESSIONAL PEDAGOGICAL COMPETENCE IN THE SYSTEM OF COLLEGE SCIENTIFIC-METHODIC WORK

ґермакова Т. С.

HEALTH SAVING EDUCATION AT SCHOOLS OF POLAND (70–80-ies of XX century) 17

Єрмакова Т. С.

ЗДІЛРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У ШКОЛАХ ПОЛЬЩІ (70-80-ті роки ХХ століття)

Карпенко М. П.

СУТЬ ПОНЯТТЯ «МАНІПУЛЯЦІЯ», ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКА ТА МЕТОДИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ . . . 26

Карпенко М. Р.

ESSENCE OF CONCEPT IS "MANIPULATION", ITS DESCRIPTIONS AND NEUTRALIZATION METHODS

Лаптева М. В.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНІ СИСТЕМИ В ПРАКТИЦІ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ 35

Lapteva M. V.

INTELLECTUAL LEARNING SYSTEMS IN THE PRACTICE OF TRAINING OF FOREIGN STUDENTS

Леонтьєва І. М.

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРЕСУ ДО ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ УКРАЇНИ (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) 46

Leontieva I. M.

MEANS OF ECONOMIC INTEREST FORMATION AMONG CHILDREN OF COMPREHENSIVE SCHOOLS OF UKRAINE (the end of the XXth – the beginning of the XXIst centuries)

Рапуок Т. В.

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS AT THE KHARKIV ART INSTITUTE IN 20 OF THE TWENTIETH CENTURY 55

Паньок Т. В.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ХАРКІВСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ІНСТИТУТІ В 20-тих РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Sytnykova U. V., Zhovtonizhko I. M.

THE USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION PROCESS OF HIGHER SCHOOL (ON THE EXAMPLE OF HIGHER MATHEMATICS) 69

Ситникова Ю. В., Жовтоніжко І. М.

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ).

Фендріков К. М.

ПИТАННЯ ВУЗІВСЬКОЇ ПРЕСИ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИМІРІ 81

Fendrykov K. M.

ISSUES OF UNIVERSITY PRESSES IN THE HISTORICAL AND PEDAGOGICAL MEASUREMENTS

Фомін В. В.

ПИТАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ОПІКИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ 94

Fomin V. V.

QUESTIONS OF SOCIAL GUARDIANSHIP OF CHILDREN AND YOUNG PEOPLE IN THE NATIONAL
PERIODICAL PRESS OF THE SECOND HALF OF XIX - EARLY XX CENTURY

Черкашин О. В.

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ПРИ НАВЧАННІ
ОСНОВ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ 106

Cherkashyn O. V.

FORMS AND METHODS OF EDUCATIONAL WORK WITH YOUNGER STUDENTS WHILE TEACHING
THE BASICS OF FIRE SAFETY

Чжан Лун

СИСТЕМА ЗАХОДІВ З НЕПЕРЕРВНОГО ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ
ВЧИТЕЛІВ У КИТАЙСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ 116

Zhang Long

THE SYSTEM OF MEASURES FOR TEACHERS CONTINUOUS PERSONAL AND PROFESSIONAL
DEVELOPMENT IN THE PEOPLE'S REPUBLIC

Yuryeva K. A., O. V. Voronenko

POTENTIAL DEVELOPMENT STRATEGIES OF EDUCATION IN ETHNIC AND CULTURAL
DIVERSITY OF THE MODERN UKRAINIAN SOCIETY 128

Юр'єва К. А., Вороненко О. В.

ПЕРСПЕКТИВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УМОВАХ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО РІЗНОМАНІТТЯ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наші автори 150

УДК 371.14

**ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРОЦЕСУ
РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ У СИСТЕМІ НАУКОВО-
МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ КОЛЕДЖУ**

В. В. Деміденко

*Державний вищий навчальний заклад «Куп'янський
автотранспортний коледж» (Куп'янськ, Харківська область, Україна)
E-mail: demidenko_victor@mail.ru*

**INDIVIDUALIZATION AND DIFFERENTIATION OF THE PROCESS
OF DEVELOPMENT OF TEACHERS' PROFESSIONAL
PEDAGOGICAL COMPETENCE IN THE SYSTEM OF COLLEGE
SCIENTIFIC-METHODIC WORK**

V. V. Demidenko

*State Higher Educational Institution "Kupiansk Motor Transport College"
(Kupiansk, Kharkiv region, Ukraine)*

Запропоновано критерії диференціації і схарактеризовано напрями індивідуалізації процесу розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу. Серед критеріїв диференціації виокремлено: 1) наявність чи відсутність у викладача педагогічної освіти і 2) стаж педагогічної роботи. Показано, що зміст роботи з викладачами, які не мають педагогічної освіти, має бути спрямований на компенсацію браку в них професійних педагогічних знань і вмінь, формування ціннісно-мотиваційної основи професійної діяльності, вироблення професійно значущих якостей

особистості. У роботі з викладачами, які мають педагогічну освіту, акцент переноситься на сприяння професійній самореалізації та самовдосконаленню, протидію емоційному вигоранню та професійній деформації особистості.

За критерієм наявного стажу викладацької діяльності вважаємо доцільним виокремлення груп: викладачів-початківців (до двох років педагогічного стажу), молодих викладачів (три – п'ять років стажу), досвідчених викладачів (понад п'ять років педагогічного стажу). Для викладачів-початківців актуальною є професійна адаптація, для молодих викладачів – професійне становлення, для досвідчених педагогів – професійний саморозвиток і самореалізація.

Ключові слова: індивідуалізація, диференціація, компетентність, професійно-педагогічна компетентність, викладач, розвиток, науково-методична робота, коледж.

Постановка проблеми. Нині модернізація системи освіти України відбувається в контексті переходу до повномасштабної реалізації ідеї освіти впродовж життя. У зв'язку із цим вимагає інтенсивної перебудови системи неперервної педагогічної освіти, адже саме педагогічні кадри покликані виховувати в молодого покоління здатність і готовність до позитивного навчання, самоосвіти й самовдосконалення.

Зазначене актуалізує проблему вдосконалення професійно-педагогічної компетентності викладацького складу всіх без винятку навчальних закладів, зокрема в системі післядипломної освіти, невід'ємним складником якої є науково-методична робота, здійснювана на базі навчальних закладів у міжкурсовий період. Для успішного розв'язання означеної проблеми добір змісту, форм і методів науково-методичної роботи, спрямованої на розвиток професійно-педагогічної компетентності викладачів, має бути науково обґрунтованим і враховувати особисті потреби, особливості й інтереси кожного викладача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблема формування й розвитку професійно-педагогічної компетентності вчителя й викладача досліджувалися в різних аспектах. Зокрема, у працях С. Вітвицької, М. Жалдака, В. Лозової, Н. Никандрова та інших дослідників розробляються вимоги до загальної педагогічної підготовки майбутніх освітян. Зміст педагогічної освіти досліджується у працях А. Бойко, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Лугового, П. Підласого та ін. Умови формування особистості вчителя й викладача, його професійної та педагогічної культури досліджувалися В. Гриньовою,

В. Євдокимовим, Н. Кузьміною, А. Марковою, І. Прокопенком, С. Сисоєвою, В. Сластьоніним та ін.

Різноманітні проблеми післядипломної педагогічної освіти розкриваються в дослідженнях М. Боритка, Н. Клокар, В. Маслова, В. Олійника, Н. Протасової, Т. Сорочан та ін. Зокрема, створення умов для забезпечення професійного зростання педагогів досліджується в працях М. Берулави, Є. Бондаревської, Н. Ваганової, І. Кобзенко, Г. Корнетова, В. Семиченко, В. Серикова та ін.

Утім, проблема розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів коледжу в процесі післядипломної освіти, зокрема в науково-методичній роботі навчального закладу, не знайшла досі вичерпного теоретичного аналізу та практико-методичного розв'язання.

Мета статті полягає в окресленні критеріїв і напрямів індивідуалізації та диференціації процесу розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу.

Виклад основного матеріалу. В одній із своїх попередніх робіт ми обґрунтували модель розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу, яка складається зі взаємопов'язаних блоків: *нормативно-цільового* (містить цільову складову, нормативно-правове та наукове забезпечення); *організаційно-змістового*, що передбачає послідовні етапи (підготовчий, основний, результуючий) розвитку складників професійно-педагогічної компетентності викладачів – ціннісно-етичного, когнітивного, функціонального, індивідуально-психологічного; *діагностичного*, який виявляє успішність функціонування розробленої моделі, базується на визначених критеріях (мотиваційний, змістовий, особистісний) і показниках розвиненості професійно-педагогічних знань, умінь і навичок та професійно значущих особистісних якостей за рівнями – початковий, достатній, високий [2]. Дозволимо собі навести уточнене схематичне зображення обґрунтованої моделі [див. рис. 1].

Досліджуваний процес розвитку професійно-педагогічної компетентності є складником неперервної педагогічної освіти, яка, у свою чергу, є складником освіти упродовж життя. Саме тому результат реалізації моделі позначено як досягнення викладачем певного рівня розвитку професійно-педагогічної компетентності і свідчить про циклічність зображеного на схемі процесу.

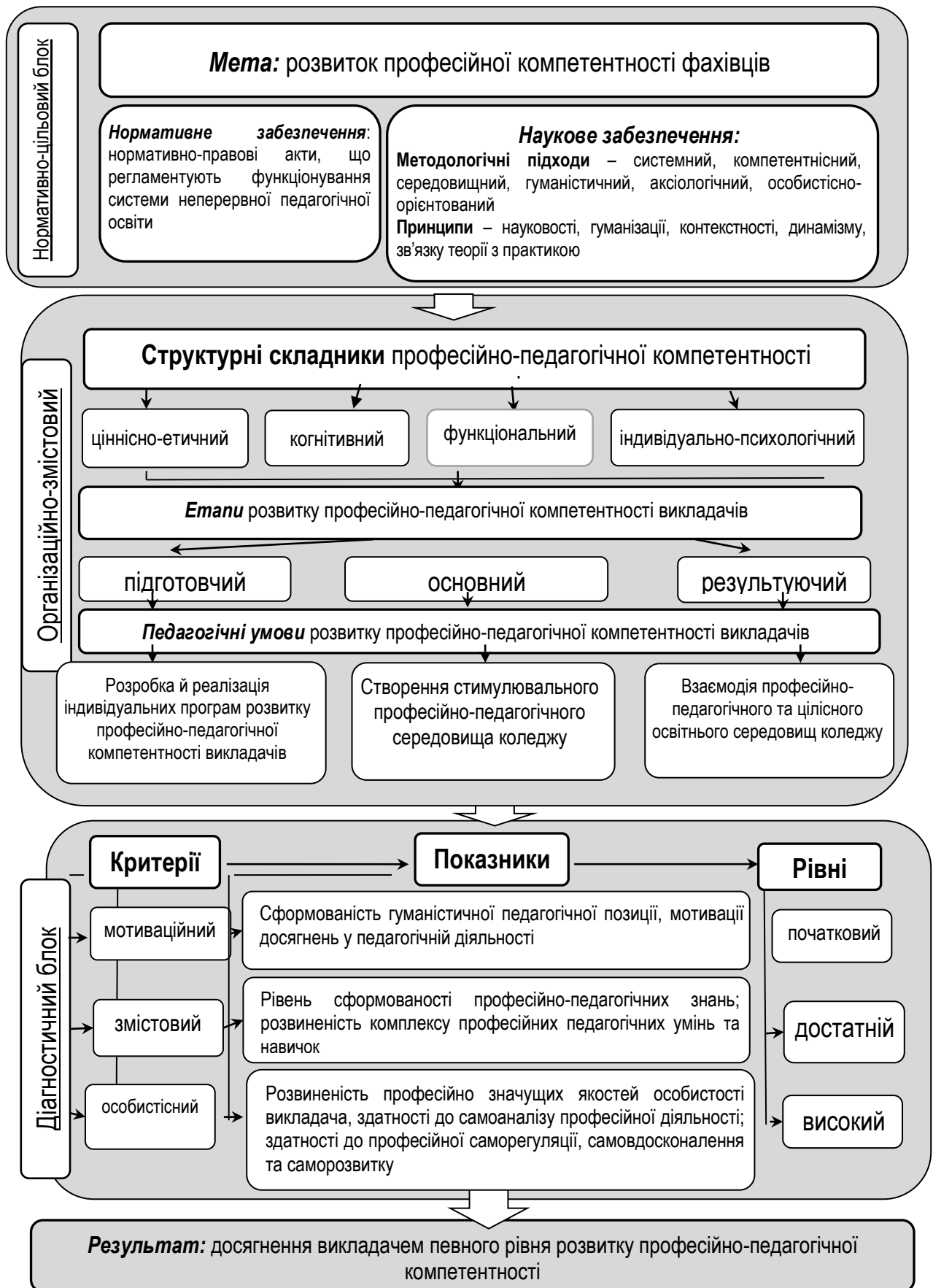

Рис. 1. Модель розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу

Наше дослідження базується на визначенні професійно-педагогічної компетентності як інтегративного особистісного утворення на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність викладача до виконання професійно-педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації [6, с. 6].

Узагальнюючи наявні напрацювання щодо структури компетентності [1; 9; 10 та ін.], виокремлюємо чотири структурні складники досліджуваного феномену: ціннісно-етичний (ціннісне ставлення як мотив здійснюваної професійно-педагогічної діяльності, гуманне ставлення до учнів, колег, прийняття й дотримання етичних норм педагогічної професії тощо), когнітивний (знання основа педагогічної діяльності), функціональний (професійно-педагогічні вміння, навички, досвід), індивідуально-психологічний (професійно значущі особистісні якості, здатність до рефлексії власної педагогічної діяльності, здатність до професійного самовдосконалення тощо) [2].

Кожен із зазначених структурних складників, як і компетентність у цілому, проходить у своєму становленні й розвитку низку взаємопов'язаних етапів. У контексті науково-методичної роботи коледжу, де не всі викладачі мають базову педагогічну освіту, маємо підстави виокремити підготовчий, основний та результуючий етапи.

З певною часткою умовності можна визначити зміст роботи на кожному з цих етапів:

на *підготовчому* має відбуватися діагностика сформованості складників професійно-педагогічної компетентності кожного викладача і на цій основі – проектування індивідуальної програми професійно-педагогічного самовдосконалення; розвиток мотивації викладачів до вдосконалення своєї професійно-педагогічної компетентності, актуалізація в них професійних та загальнолюдських гуманістичних цінностей;

на *основному* етапі формується (удосконалюється) система професійно-педагогічних знань, умінь, навичок, цілеспрямовано збагачується педагогічний досвід, зміцнюється рефлексивна педагогічна позиція викладачів;

результуючий етап підсумовує процес реалізації моделі розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів і надає інформацію

для корекції (за необхідності). Одним з важливих завдань результуючого етапу є розвиток умінь викладачів здійснювати рефлексію професійної поведінки [2, с. 77].

Наведена характеристика етапів не означає, що якийсь з них сприяє розвитку лише одного чи двох складників професійно-педагогічної компетентності викладачів. Удосконалення всіх складників відбувається неперервно, хоча, можливо, й не абсолютно рівномірно.

Оскільки професійно-педагогічна компетентність – суто індивідуальне особистісне утворення, зміст роботи має бути теж суто індивідуальним для кожного викладача з урахуванням його освіти, досвіду, індивідуальних особливостей, уподобань, стилю педагогічної діяльності тощо. На цій основі виокремлюємо критерії диференціації та індивідуалізації процесу розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів. У коледжі, де одна частина викладачів має базову педагогічну, а друга – базову технічну освіту, одним із критеріїв є саме наявність чи відсутність педагогічної освіти.

Зміст роботи з викладачами, які не мають педагогічної освіти, має бути спрямований на компенсацію браку в них професійних педагогічних знань і вмінь, формування ціннісно-мотиваційної основи професійної діяльності, вироблення професійно значущих якостей особистості. У роботі з викладачами, які мають педагогічну освіту, акцент переноситься здебільшого на розширення можливостей для професійної самореалізації та самовдосконалення, протидію емоційному вигоранню та професійній деформації особистості.

Проблема емоційного вигорання і, як наслідок, зниження мотивації педагогічної діяльності, розмивання її аксіологічних підвалин стає особливо актуальним у роботі з викладачами, які мають тривалий стаж педагогічної діяльності. Так само критерій тривалості педагогічного стажу зумовлює специфіку роботи з викладачами-початківцями та викладачами з нетривалим досвідом роботи.

Для викладача, що тільки розпочинає свій професійно-педагогічний шлях, надзвичайно актуальною є проблема адаптації – пристосування до педагогічної і діяльності та педагогічного колективу [7, с. 12].

Аналіз численних психологічних і педагогічних джерел свідчить про наявність декількох підходів до періодизації процесу професійної адаптації. А. Субочева виділяє три рівні і відповідно три періоди адаптації молодих фахівців до умов професійної діяльності: дисфункціональний

(перші дні й тижні в організації); стереотипний (до одного року) і функціонально-ініціативний (до трьох років). Н. Лукашевич виділяє чотири етапи професійної адаптації, звертаючи увагу, перш за все, на глибину адаптованості: навчальний, прийнятний, високий і етап лідерства. На думку В. Замкового існує декілька періодів адаптації до професійної діяльності: навчальний (6–9 місяців), пов'язаний з ознайомленням адаптанта з новими умовами професійної діяльності; критичний (до одного року), якому властиві найбільші внутрішні особистісні й інтерактивні конфлікти, цей період характеризується переживаннями особистості, пов'язаними з труднощами адаптації; стабілізації (від одного до трьох років), коли на перший план виходить мотиваційна підсистема, тобто виробляється стійке ставлення спеціаліста до нової посади, стають очевидними цілі його діяльності. В. Замковим зроблено висновок, що періоди адаптації можуть і повинні визначатись із усебічним урахуванням як специфіки діяльності, так і конкретних соціальних характеристик суб'єктів і об'єктів адаптації [див.: 8].

Є. Рапацевич стверджує, що адаптація викладача в навчальному закладі може мати різну швидкість і різний ступінь успішності. При цьому пристосування до роботи з учнями/студентами може відбуватися швидше чи повільніше, ніж налаштування стосунків із колегами. Також автор-упорядник Великої сучасної енциклопедії з педагогіки наголошує на важливості адаптації викладача-новачка до характеру управління в навчальному закладі. Найбільш складною Є. Рапацевич вважає адаптацію викладачів, які вперше розпочинають педагогічну діяльність. Це можуть бути молоді фахівці, які щойно закінчили педагогічний виш. Такі ж проблеми виникають і в тих викладачів, які приходять до навчального закладу з інших галузей народного господарства, не мають базової педагогічної освіти, або отримують її у зрілому віці. Фахівці попереджають, що проблеми адаптації до викладацької діяльності не можна недооцінювати. Ускладнення адаптації можуть спричинити загострення професійних і особистісних проблем до такого ступеню, що людина йде з професії [7, с. 13].

Саме тому ми в ДВНЗ «Куп'янський автомобільно-дорожній коледж» приділяємо значну увагу викладачам-початківцям [3; 4]. З досвіду відомо, що процес адаптації до викладацької діяльності може тривати один-два роки. Після його завершення розпочинається процес професійного становлення педагога. Він характеризується поступовим

набуттям впевненості викладача у своїх професійних можливостях, що базується на достатньому обсязі й глибині професійних знань, напрацюванні необхідних професійних умінь, формуванні професійно значущих особистісних якостей. Увесь цей інтегрований особистісний комплекс забезпечує виконання викладачем своїх професійних обов'язків на достатньому рівні.

У своїй практичній діяльності ми здійснюємо диференційований підхід до роботи з молодими викладачами. Початківці, які проходять процес адаптації до професійної діяльності, мають усебічну підтримку та особистісно-професійний супровід. Кожний викладач-початківець отримує наставника з числа досвідчених колег, який допомагає досягнути ази педагогічної майстерності (когнітивний та функціональний складники професійно-педагогічної компетентності), ділиться власним не тільки професійним, але й життєвим досвідом, тим самим сприяючи формуванню ціннісно-етичного та індивідуально-психологічного складників професійно-педагогічної компетентності.

Водночас для досвідченого педагога така діяльність надає можливість розширити горизонти професійної самореалізації, узагальнити й переосмислити власний педагогічний досвід та вийти на новий етап професійного самовдосконалення. Тісне особистісно-професійне спілкування з молодими колегами може стати для досвідченого викладача переключенням на новий вид діяльності, порятунком від повсякденної рутини й тим самим допоможе протистояти емоційному вигоранню.

Саме в такий спосіб утворюється обґрунтоване нами стимулювальне професійно-педагогічне середовище навчального закладу, що має сприяти розвитку професійно-педагогічної компетентності всіх викладачів [5].

Висновок. Індивідуалізація й диференціація забезпечують системну реалізацію основних наукових підходів, покладених нами в основу моделі розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу. Зокрема, реалізуються:

гуманістичний підхід, який дозволяє створювати умови для щонайповнішого розвитку особистості, у тому числі в професійно-педагогічній сфері;

аксіологічний підхід, який закладає ціннісно-мотиваційне підґрунтя професійно-педагогічної діяльності викладачів коледжу;

компетентнісний підхід, який задає основні параметри розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів;

середовищний підхід, який дозволяє створити стимулювальне професійно-педагогічного середовища навчального закладу, що має сприяти розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів;

особистісно-орієнтований підхід, який сприяє виробленню в кожного викладача суб'єктної позиції по відношенню до свого особистісно-професійного вдосконалення, розвитку своєї професійно-педагогічної компетентності;

особистісно-діяльнісний підхід, який забезпечує активність особистості в процесі професійного самовдосконалення, адже будь-які особистісні зрушення можливі лише за умови активної діяльності індивіда.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі пов'язані з дослідженням ефективності різноманітних організаційних форм науково-методичної роботи щодо розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів коледжу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук Ю. Д. Компетентнісний підхід як основа модернізації сучасної освіти / Бойчук Ю. Д. // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти: наук. метод. журн. — Чернівці: Черемош, 2013. — Вип. 13. — С. 130-135.

2. Деміденко В. В. Модель розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі науково-методичної роботи коледжу / В. В. Деміденко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць / ред. кол.: ред. кол.: акад. І. Ф. Прокопенко (голов. ред.) та інші. — Вип. 44. — Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. — С. 73–84.

3. Деміденко В. В. Оцінювання професійної компетентності викладачів автотранспортного коледжу / Деміденко В. В. // Науково-практичні аспекти психології та педагогіки: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, Україна, 13–14 липня 2012 року). — Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2012. — С. 49–52.

4. Деміденко В. В. Розробка програми розвитку професійно-педагогічної компетентності в системі післядипломної освіти / В. В. Деміденко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка. — Вип. 43. — Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. — С. 68–81.

5. Деміденко В. В. Середовищний підхід до розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів коледжу / В. В. Деміденко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць / за заг. ред. проф.

В.І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка. — Вип. 42. — Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. — С. 51-59.

6. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Карпова Лариса Георгіївна — Харків, 2004. — 21 с.

7. Педагогика : Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич. — Минск : Современное слово, 2005. — 720 с.

8. Рашитова Н. К. Адаптація до професійної діяльності на державній службі: соціально-психологічний аспект : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 25.00.03 – державна служба / Рашитова Наталія Каміліївна. — Дніпропетровськ, 2007. — 20 с.

9. Рогов Е. И. Роль установки в формировании компетенций магистров образования [Электронный ресурс] / Рогов Е. И. — Режим доступа : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Pedagogica/63545.doc.htm.

10. Юр'єва К. А. Компетенція, компетентність, міжкультурна компетентність учителя: сутність і зміст / К. А. Юр'єва, О. М. Тіщенко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В.І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка. — Вип. 42. — Харків : ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2014. — С. 169–182.

Демиденко В. В. Индивидуализация и дифференциация процесса развития профессиональной компетентности преподавателей в системе научно-методической работы колледжа. Предложены критерии дифференциации и охарактеризованы направления индивидуализации процесса развития профессионально-педагогической компетентности преподавателей в системе научно-методической работы колледжа. Среди критериев дифференциации выделены: 1) наличие или отсутствие у преподавателя педагогического образования и 2) стаж педагогической работы. Показано, что содержание работы с преподавателями, которые не имеют педагогического образования, должно быть направлено на компенсацию недостатка у них профессиональных педагогических знаний и умений, формирование ценностно-мотивационной основы профессиональной деятельности, выработку профессионально значимых качеств личности. В работе с преподавателями, которые имеют педагогическое образование, акцент переносится на содействие профессиональной самореализации и самосовершенствованию, противодействие эмоциональному выгоранию и профессиональной деформации личности.

По критерию имеющегося стажа преподавательской деятельности считаем целесообразным выделение групп: начинающих преподавателей (до двух лет педагогического стажа), молодых преподавателей (три – пять лет стажа), опытных преподавателей (свыше пяти лет педагогического стажа). Для начинающих преподавателей актуальна профессиональная адаптация, для

молодых преподавателей – профессиональное становление, для опытных педагогов – профессиональное саморазвитие и самореализация.

Ключевые слова: индивидуализация, дифференциация, компетентность, профессионально-педагогическая компетентность, преподаватель, развитие, научно-методическая работа колледж.

Demidenko V. V. Individualization and differentiation of the process of development of teachers' professional pedagogical competence in the system of college scientific-methodic work. Differentiation criteria have been proposed and the ways of individualization process of development of teachers' professional pedagogical competence in the system of college scientific-methodic work has been described. Among the criteria of differentiation the following factors have been defined: 1) the presence or absence of the teacher's pedagogical education and 2) the pedagogical seniority. It was demonstrated, that the content of the work with teachers who do not have pedagogical educational background has to be aimed on to the compensation of their lack of pedagogical abilities and skills, formation of holistic-motivational basis for professional activity, developing of professionally important personal qualities. In the work with teachers who have pedagogical education, the accent is shifted to facilitate the process of professional self-realization and self-improvement, to resist emotional weariness and professional deformation of personality.

According to the criteria of the present teaching seniority we consider it is appropriate to define the groups of: new teachers (up to two years of pedagogical seniority), young teachers (three-five years of seniority), and experienced teachers (more than five years of pedagogical seniority). For new teachers professional adaptation is of relevance, for young teachers this is professional development, for experienced teachers this is professional self-development and self-realization.

Key words: individualization, differentiation, competence, professional-pedagogical competence, teacher, model, development, scientific-methodical work, college.

REFERENCES

1. Boychuk Yu. D. Kompetentnisnyj pidhid jak osnova modernizacii' suchasnoi' osvity. [Competence approach as a basis for the modernization of modern education] / Boychuk Yu. D. // Osvitniy prostir. Hlobal'ni, rehional'ni ta informatsiyni aspekty: nauk. metod. zhurn. — Chernivtsi : Cheremosh, 2013. — Vyp. 13. — S. 130-135.

2. Demidenko V. V. Model' rozvytku profesijno-pedahohichnoyi kompetentnosti vykladachiv u systemi nraukovo-metodychnoyi roboty koledzhu [Teachers professional-pedagogical competence development model in the college scientific and methodical work system] / V. V. Demidenko // Zasoby navchal'noyi ta naukovo-doslidnoyi roboty : zb. nauk. prats' / red. kol.: red. kol.: akad. I. F.

Prokopenko (holov. red.) ta inshi. — Vyp. 44. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2015. — S. 73–84.

3. Demidenko V. V. Otsynyuvannya profesiynoyi kompetentnosti vykladachiv avtotransportnoho koledzhu / Demidenko V. V. // Naukovo-praktychni aspekty psykholohiyi ta pedahohiky : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, Ukrayina, 13–14 lypnya 2012 roku). — Kharkiv : Skhidnoukrayins'ka orhanizatsiya «Tsentr pedahohichnykh doslidzhen'», 2012. — S. 49–52.

4. Demidenko V. V. Rozrobka prohramy rozvytku profesiyno-pedahohichnoyi kompetentnosti v systemi pisyadyplomnoyi osvity / V. V. Demidenko // Zasoby navchal'noyi ta naukovo-doslidnoyi roboty : zb. nauk. prats' / za zah. red. prof. V. I. Yevdokymova i prof. O. M. Mykytyuka. — Vyp. 43. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2014. — S. 68–81.

5. Demidenko V. V. Seredovyščnyj pidchid do rozvytku profesijno-pedahohičnoï kompetentnosti vykladačiv koledžu / V. V. Demidenko // Zasoby navčal'noï ta naukovo-doslidnoï roboty : zb. nauk. prac' / za zah. red. prof. V. I. Jevdokymova i prof. O. M. Mykytjuka. — Vyp. 42. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2014. — S. 51–59.

6. Karpova L. H. Formuvannja profesijnoï kompetentnosti včytelja zahal'noosvitn'oï školy : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spec. 13.00.04 «teorija i metodyka profesijnoï osvity» / Karpova Larysa Heorhiïvna — Kharkiv, 2004. — 21 s.

7. Pedagogika : Bolshaya sovremennaya entsiklopediya [7. Education: The big modern encyclopedia] / Sost. E. S. Rapatsevich. — Minsk : Sovremennoe slovo, 2005. — 720 s.

8. Rashytova N. K. Adaptatsiya do profesiynoyi diyal'nosti na derzhavniy sluzhbi: sotsial'no-psykholohichnyy aspekt [Adapting to the professional activity in the public service: social and psychological aspect] : avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk : spets. 25.00.03 – derzhavna sluzhba / Rashytova Nataliya Kamiliyivna. — Dnipropetrovs'k, 2007. — 20 s.

9. Rohov E. Y. Rol' ustanovky v formyrovaniï kompetentsiy mahistrov obrazovaniya [Elektronnyi resurs] / Rohov E. Y. — Rezhym dostupa : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Pedagogica/63545.doc.htm.

10. Yuryeva K. A. Kompetencija, kompetentnist', mižkul'turna kompetentnist' učytelja: sutnist' i zmist / K. A. Yuryeva, O. M. Tiščenko // Zasoby navčal'noï ta naukovo-doslidnoï roboty : zb. nauk. prac' / za zah. red. prof. V. I. Jevdokymova i prof. O. M. Mykytjuka. — Vyp. 42. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2014. — S. 169–182.

УДК 374.31

**HEALTH SAVING EDUCATION AT SCHOOLS
OF POLAND (70–80-ies OF XX CENTURY)***

T. S. Yermakova

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine)*

E-mail: yermakova2015@gmail.com

**ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У ШКОЛАХ ПОЛЬЩІ
(70–80-ті роки XX століття)***

Т. С. Єрмакова

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)*

70-ies of the XX century was a turning point for Poland in the field of school education. Created by the Committee of Experts contributed to the development and implementation of educational proposals and concepts for the modernization of the school system in Poland, including in the field of health saving of schoolchildren. It was determined that the cooperation of the Ministry of Education and Training and the Ministry of Health and Social Care in Poland contributed to the development health saving education in educational institutions of the country through regulations and programs for a healthy person of schoolchildren. It was found that in 70–80 years of the XX century, health saving education was actively supported both by the state, through the adoption of certain documents, and on the part of scientists. It was analyzed the authors' concepts and programs on creating a culture of health of schoolchildren through the health saving education.

---

* Робота виконана згідно державної бюджетної теми Міністерства освіти України «Теоретико-методологічне забезпечення формування здорового способу життя особистості в умовах навчального закладу в контексті Європейської інтеграції» (№ державної реєстрації 0114U001781).

© Єрмакова Т. С., 2015

<http://orcid.org/0000-0002-3081-0229>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.56253>

Key words: school, health saving education, process, health saving upbringing, health culture.

Formulation of the problem. Analysis of key studies and publications. Creating a safe and comfortable environment for training and education of schoolchildren is one of the main factors to preserve their lives and health. The educational process at school is built mainly on the scientific basis of hygiene that promotes efficiency, achieve higher results in school. In this regard, on the lessons are used types and forms of educational activities, techniques and technology education according to the level of psychophysical development, constitutional features of schoolchildren.

Thus, health saving upbringing and health saving education, which was partially implemented in schools in Poland in the study period, became a vivid example of solving health saving of individuality of schoolchild.

Analysis of the Polish educational literature showed that by the scientists the 70's of XX century was studied the issue of health saving of schoolchildren in different directions. The presence at the school proper conditions for the formation of a healthy individuality of a child (E. Gzhyvashevskaya, M. Kvarchynskyy, B. Kozhushnik, E. Polus-Shenyavska), health saving education as a necessary component of a culture of health of schoolchildren (M. Demel, I. Kavetsky, B. Kozhushnik, H. Malushevskyy, S. Radukevych, H. Ventlandtova), microclimate of school rooms (V. Balinskaya, J. Groba, C. Korczak, I. Shpakovych). The scientists noted that health saving education should be directed as students' and teachers' attention to develop their habits and skills and understanding the key provisions for healthy living, forming in them a culture of health. A special role is given to the teacher, because he is the leading fellow of health saving education at school.

In addition, health saving education is primarily a process of comprehensive educational work, which involves the definition of health as the highest value, the formation of the younger generation of healthy lifestyles and health saving [13].

The global importance and the urgency of preserving the health of young people caused concernment not only the leading representatives of the Polish, but also the world of science of the study period. In particular, it has been taken a number of documents, materials and recommendations of the Council of Europe, the World Health Organization, which show considerable attention in Europe to ensure healthy growth generation ("Measurement of levels of health", 1979; Madrid Conference of European Health Ministers, 1981; conference "European approach to health care" (Sweden), 1981; Guidelines for developing

health education programs of population, 1981; Ottawa Charter, 1986, etc.). This activity actively participated by the International Union for Health Education, the Council of the European Network of Health Promoting Schools and the Commission of the European Communities, as evidenced by annual events devoted to the issue of healthy lifestyles, particularly among young people: “Prepare for a healthy lifestyle in the society” (Hall, 1981); “Teaching youth smoking cessation and alcohol dependence” (Vienna, 1982); “Prospects for youth health promotion in the European region” (Germany, 1983); “Education in the School of Health in the European Region” (France, 1984).

Purpose of the article is to reveal features of implementation of health saving education of the schoolchildren at schools in Poland in the 70–80-ies of the XX century.

Problem statement. Analysis of laws and government regulations, theoretical developments and scientific expertise of teachers, practitioners, archival sources and periodicals [1; 3; 4; 7; 9] shows that in the 70s of the XX century Poland had made a significant breakthrough in the development of school policies. Moreover, according to UNESCO that time Poland was “a country of people who study” and was able to prepare staff without whom the rebuilding and developing of the country destroyed by the war would be impossible. Thus, the Committee of Experts was created, which was developed proposals and educational concepts to modernize the school system in Poland based on two years’ analysis of the existing education system. The Committee invited representatives of scientific field, namely 23 leading scientists (mostly professors), teachers-innovators and public figures, that was not in other countries of the socialist bloc and, accordingly, has caused great interest in Western and Eastern Europe (by this time it was thought that enough to follow the example of the Soviet Union and implement the theoretical principles of Marxist theory). Results of Committee work was published in two publications: “Regulations and abstracts about the state of education in Polish People’s Republic” (February, 1973) and “The report on the state of education in Polish People’s Republic” (May, 1973). In particular, it was emphasized that the current school system requires a deep reform, particularly in the direction of bringing the content of training programs for practical social requirements, training and education “in life and through life”, improving the existing framework of schools and material support of teachers, introduction to teaching practice innovation [12].

As a result, the Report of Committee of Experts, which was discussed outside the country, and the Report have acquired interest from the general public and active public discussion, which was attended by 200 thousand people. The document itself and its findings were the basis for the adoption by the Sejm of the Polish People's Republic (PPR) October 13, 1973 resolution "On the system of public education", which was formulated by a leading concept of the school system. Note that in the "Resolution ..." was fixed positions on the formation and development of a healthy young generation state. First, attention was focused on the further development of the network of kindergartens, namely compulsory preschool education coverage of children 6 years of age in order to eliminate their existing gaps in mental and physical development. Second, it highlights the main factors the impact on the educational environment of a healthy individuality of schoolchildren [10; 12].

Due to the new requirements for school were initiated various measures to provide a proper status to health saving education in the school system. Thus, in a relatively short period (1973–1975) Ministry of Education and Training and the Ministry of health and social care of Poland issued decisions and programs to build healthy personality of schoolchildren and implementation of health saving education in the schools of the country: The decision on improving the health of children and youth activities in the field of health within health saving education (1973); The program to improve the health of children and young people and further development of health saving provision in schools and education and educational institutions in years 1973–1975; Program for working to improve the health factors in schools and education and educational institutions in years 1973–1975; The program to improve the system for making decisions needs of schoolchildren and schools (1973); Legislative program to implement health saving education in the elementary school and out of school (1982); Decision on creation of posts in schools the teacher-coordinator of school hygiene and health saving education (developed in 1973, introduced in 1980); Guidelines for the implementation of programs in education and health in primary and secondary school (1982). At the initiative of leading scientists of the country (V. Vatslavskyy, M. Demel, A. Lidtkie, M. Paprotska, R. Tshesnovskyy) and the Ministry of Education was held symposiums, conferences and seminars on the prospects for implementation health saving education in schools of the country.

The result of this interest of the state by health saving of growing generation was also the adoption in 1973 by the Board of two ministries –

Health care and Social protection and education and training to the decision to introduce school programs of health saving education [3; 6]. In connection with the increased role of health saving education of schoolchildren and activity in this area of the state, PPR developed new concepts and complemented the existing 50-ies. On a culture of health of schoolchildren, which was an integral part health saving education.

Thus, T. Maleshevska has developed “model of a person” who is brought up with the main provisions of the concept of health culture. According to the researcher, it should be “flexible” man whose mind and work corresponds to the needs of the modern man, the requirements of society and the demands that are put in front of his life; it must be a person who is responsible for his own health and the health of others; versed in the characteristics of the individual in terms of the various sciences (pedagogy, medicine, psychology, sociology, etc.) [7].

In turn, J. Kohanek made some contributions to the development of the theory of schoolchildren health culture by involving schoolchild, especially of elementary school, in health saving education. In fact, according to the scientist, in elementary schools child’s personality is formed, laid the foundations of his future attitude to his own health and health of others: in elementary school child masters the basics of personal hygiene, occupational health and recreation as essential components of health [5]. On the basis of the school curriculum for elementary school J. Kohanek determined that the greatest opportunities for implementing health saving education has such subjects as natural, humanities, physical education, technical sessions, plastic lessons. On the lessons of these subjects, schoolchildren receive theoretical knowledge of hygiene that combines the practical psychosomatic development of the individual of a child.

In addition, with the support of famous Polish educator M. Demel, J. Kohanek proposed to organize in schools of the country “school health offices”, which would include support material for teachers, including tables, scientific articles, posters, movies filing, didactic games, audiovisual for training [1; 5].

Presented by aforementioned scientists theoretical proposals were refuted by C. Stypulovskyy. In his view, the study of questions of schoolchildren health culture formation through health saving education is lack of regularity, consistency and correlation of stages of training. Breaking question of health saving education problem, scholar stressed that the teaching process of health saving education system consists of components: schoolchild–teacher–education environment. However, at school, as usually, an effective interaction of these

three components is missing, that is why health saving education of schoolchildren has a positive result.

In turn, scholars (V. Vatslavskyy, M. Paprotska, J. Jaworski) have created programs and projects on introduction health saving education at schools of the country to form, strengthen the health of the young generation.

Consider them in detail.

C. Stypulovskyy accumulated data from a culture of health of schoolchildren in the implementation of health saving education was systematized and reflected in the “Selected problems of health saving education of children and youth” in 1972/1973 academic year, the authors of which were M. Paprotska and V. Vatslavskyy [8]. It was a kind of a report on the problem of modeling health saving education for 10 years’ school, represented to the Department of Physical Education and the Institute of School Programs. The basis of the project was committed two conditions that meet the solemnity of implementation: comprehensive involvement of teachers, directors, school doctors to the social health problems outlined in the project time; age-appropriate schoolchildren and their interests according to age.

In 1977 the subject of the Polish educational community (M. Demel, J. Jaworski, B. Tvorek, I. Hembalchyk, A. Pavlutsky and others) was the interaction of physical culture and health culture as components of the educational process at school [1; 2; 4; 9; 11]. The discussion led to the draft program of J. Jaworski “Propaedeutics of health culture and physical culture in the education system. Outline of future models”. In June 1977 the conference were invited university experts in physical education and teacher education, representatives of institutions training teachers as competent consultants in the field of health saving and rehabilitation of the country population. J. Jaworski project was based on long-lived achievements of Polish and foreign scholars in the field of physical education of children of school age and analyzing the characteristics of subjects recreational areas. His goal was to find the means and methods appropriate measures a culture of health of schoolchildren in schools of the country. Besides, the goal of the program was identified the teaching of schoolchildren on practice use their knowledge on prevention health hazards, provide first aid through such cycles meaningful learning how to man and the environment; morpho-physiology of a man; motor activity of a man; personal and public hygiene; food hygiene; occupational health and recreation; safety and first aid. However, a few days before the conference, the project was removed from the discussion, because its content was significant competition concept

curriculum of physical education, which was prepared by the Institute curricula of the Ministry of Education of Poland.

V. Vatslavsky was presented a project of a program of health saving education in school compared to other concepts of programs of the time [14]. A feature of this program was that it is based on three steps: a separate subject “Health saving education”; a set of physical education and health saving education; taking into account further developments of scholars in the field of health saving of younger generation.

Thus, designed during the 70-80-ies of XX century projects and programs of health saving education of schoolchildren have positive and negative aspects. On the one hand, proposed programs and projects have well-developed theoretical and practical aspects of their application. Their development was a kind of attempt to cause changes in thinking, proper evaluation and reassessment of negative values in life, the emergence of the necessary skills and the consequent formation of health saving behavior and healthy lifestyle. On the other hand, they do not receive further implementation, as required financing, developing new teaching of not only teachers and heads of secondary schools, but also for students – future teachers.

Conclusions. Thus, the idea of health saving education was attached by Polish state documents. The developed projects and programs have become the impetus for further development of the problem of health saving education. *Further study* is expected to conduct towards the study of the theory and practice of a culture of health of schoolchildren through the introduction of healthy education.

REFERENCES

1. Demel M. Cele kształcenia i wychowania fizycznego i zdrowotnego / M. Demel, K. Zuchora // *Kultura Fizyczna*, 1975. — № 4. — S. 148.
2. Gembalczyk I. Kultura zdrowotna w środowisku lokalnym / I. Gembalczyk // *Zdrowie – Kultura Zdrowotna – Edukacja*, 2010. — T. V. — S. 33-39.
3. Jaworski Z. O potrzebie w szkole specjalisty wychowania zdrowotnego / Z. Jaworski // *Lider*. — 1995. — № 4. — S. 9–10.
4. Jaworski Z. Prognostyczny model krzewienia kultury zdrowotnej i fizycznej w systemie edukacji szkolnej w Polsce / Z. Jaworski // *Roczniki Naukowe AWF w Warszawie*, 1986. — Tom XXIX. — S. 25–47.

5. Kochanek J. Wychowanie zdrowotne w nauczaniu początkowym / J. Kochanek // Wychowanie fizyczne i higiena szkolna. — 1981. — № 1 (Styczeń). — S. 6–8.
6. Kształcenie nauczycieli i pedagogów w zakresie edukacji zdrowotnej / red. B. Woinarowska. — Warszawa, 2005. — S. 7–9.
7. Maleszewska T. Z badań nad celem wychowania zdrowotnego / T. Maleszewska // Biblioteka metodyczna oświaty zdrowotnej. — 1976. — № 40. — S. 36–55.
8. Paprocka M. Material informacyjno-problemowy z obrad ogólnopolskiego seminarium na temat «Wybrane zagadnienia w wychowaniu zdrowotnym dzieci i młodzieży szkolnej» / M. Paprocka, W. Waclawska. — Warszawa : MoiW, 1973. — 15 s.
9. Pawłucki A. Nauczyciel wobec wartości zdrowia – studium krytyczne / A. Pawłucki. — Gdańsk : AWF i S, 1997. — S. 17–23.
10. Raport o stanie oświaty w PRL / Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — Warszawa, 1973. — 53 s.
11. Tworek B. Kultura zdrowotna ludności wiejskiej w Małopolsce od połowy XIX wieku do czasów współczesnych (w świetle literatury pięknej i wspomnieniowej) / B. Tworek. — Lublin : Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2007. — 352 s.
12. Uchwała Sejmu PRL z dnia 14 października 1973 r. w sprawie systemu edukacji narodowej // Monitor Polski. — 1973. — № 44. — S. 1–25.
13. Wentlandtowa H. Oświata zdrowotna / H. Wentlandtowa. — Warszawa : PZWL, 1976. — 52 s.
14. Zawadzka B. Wychowanie zdrowotne w szkole podstawowej / B. Zawadzka. — Kielce : Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1995. — 250 s.

Єрмакова Т. С. Здоров'язбережувальне виховання у школах Польщі (70-80-ті роки ХХ століття). 70-ті роки ХХ століття були для Польщі переламними у галузі шкільної освіти. Створений Комітет Експертів сприяв розробленню та впровадженню пропозицій та освітніх концепцій щодо модернізації системи шкільної освіти в Польщі, зокрема й у галузі здоров'язбереження школярів. Визначено, що співпраця Міністерства освіти і виховання та Міністерства здоров'я і суспільної опіки Польщі сприяла розвитку здоров'язбережувального виховання в загальноосвітніх закладах країни через ухвали та програми з формування здорової особистості школярів. Виявлено, що в 70-80-х роках ХХ століття здоров'язбережувальне виховання активно підтримувалося як з боку держави, через прийняття певних документів, так і з боку науковців. Проаналізовано авторські концепції та програми з питання

формування культури здоров'я школярів через здоров'язбережувальне виховання.

Ключові слова: школа, здоров'язбережувальне виховання, формування, процес, здоров'язбережувальна освіта, культура здоров'я.

Ермакова Т. С. Здоровьесберегающее воспитание в школах Польши (70-80-ые годы XX столетия). 70-е годы XX века были для Польши переломными в области школьного образования. Созданный Комитет Экспертов способствовал разработке и внедрению предложений и образовательных концепций по модернизации системы школьного образования в Польше, в том числе и в области здоровьесбережения школьников. Определено, что сотрудничество Министерства образования и воспитания и Министерства здоровья и социального опеки Польши способствовало развитию здоровьесберегающего воспитания в общеобразовательных учреждениях страны через постановления и программы по формированию здоровой личности школьников. Выявлено, что в 70-80-х годах XX века здоровьесберегающее воспитание активно поддерживалось как со стороны государства, через принятие определенных документов, так и со стороны ученых. Проанализированы авторские концепции и программы по вопросу формирования культуры здоровья школьников через здоровьесберегающего воспитания.

Ключевые слова: школа, здоровьесберегающее воспитание, формирование, процесс, здоровьесберегающее образование, культура здоровья.

УДК 37.013.78

СУТЬ ПОНЯТТЯ «МАНІПУЛЯЦІЯ», ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКА ТА МЕТОДИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ

М. П. Карпенко

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна)*

E-mail: sandromk@ukr.net

ESSENCE OF CONCEPT “MANIPULATION”, ITS DESCRIPTIONS AND NEUTRALIZATION METHODS

M. P. Karpenko

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine)*

У статті розкрито основи маніпуляції, обману, шантажу та способи протидії їм. Метою статті є роз'яснення поняття «маніпуляція», визначення основних видів маніпуляції, методів протидії маніпуляціям в умовах повсякденного життя та професійної діяльності. Узагальнено певні варіанти розвитку подій при різноманітних маніпуляціях, надано корисні поради для їх нейтралізації – так звані «кроки протидії» маніпуляціям.

Ключові слова: маніпуляція, професійна маніпуляція, професійний маніпулятор, вплив, мета, сценарій, прихований характер, нейтралізація.

Постановка проблеми. Професійна діяльність лідера в основному тісно пов'язана з використанням маніпуляцій, тому слід проаналізувати та систематизувати знання для тлумачення поняття «маніпуляція».

У початковому неметафоричному значенні «маніпуляція» – це складні види дій, що виконуються руками: управління важелями,

виконання медичних процедур, довільне поводження з предметами, що потребують майстерності у виконанні.

«Маніпуляція» в переносному значенні цього слова – це прагнення «прибрати до рук», «приручити» іншого, «заарканити», «піймати на гачок», спроба перетворити людину на слухняне знаряддя, немов на маріонетку. Проте метафора «прибирання до рук» хоча і є основною ознакою, але зовсім не єдиною в процесі маніпуляції.

Аналіз наукової літератури [3; 7] та публікацій дозволяє стверджувати, що повна метафора «маніпуляція» має три найважливіші ознаки:

- 1) ідею «прибирання до рук»;
- 2) умову збереження об'єктом впливу ілюзії самостійності прийняття рішень і виконання ним певних дій;
- 3) майстерність маніпулятора у використанні прийомів впливу.

Мета статті – роз'яснення поняття «маніпуляція», надання характеристики основних її видів та простих кроків для нейтралізації маніпуляцій.

Виклад основного матеріалу. Існує твердження, що обман – це маніпуляція. Що підвищення тону, то певна емоційна забарвленість – також є маніпуляцією. Шантаж та загроза – маніпуляція. Насправді, все це деструктивна поведінка, якій приписується термін «маніпуляція».

У науковій літературі автори (Б. Бессонов, Д. Волкогонов, В. Сагатовський, Р. Гудін) дають власні визначення поняттю «маніпуляція» та досить повно у своїх працях обговорюють його. На цій основі нами було виділено чотири характеристики маніпуляції, які дозволяють розпізнати її за будь-яких умов.

1. Маніпуляція – це завжди психологічний, на рівні підсвідомості, несвідомий вплив на людину. Вона завжди «грає на струнах людської душі» і, як наслідок, здійснює «удар» по самій людині. Навіть на латині в давнину маніпуляцію називали словом «at homines», тобто до людини. А людина – це, перш за все, душа, її почуття.

2. Маніпуляція завжди має насильницький характер, завжди буде протидіяти волі людини. Словом: «Ви цього не хочете, але я Вас заставляю, це зробити...».

3. У будь-якої маніпуляції завжди є зовнішній прояв (як у звичайної комунікації) та чітка мета: зробити так, щоб людина злякалась та зробила при цьому те, що потрібне маніпулятору. І це ще не все, справа в тому, що

в будь-якої маніпуляції завжди є певний план дій, типовий сценарій. Тобто, коли кимось маніпулюють, то передбачають, що людина буде виконувати дії в продуманій послідовності: крок 1, крок 2, крок 3. У маніпулятора завжди присутня лінія сценарію. Коли маніпулятор говорить певну фразу, то одразу ж передбачає можливі варіанти відповіді. І якщо жертва іде шляхом очевидної поведінки, то тут же потрапляє на гачок маніпуляції.

4. Четверта характеристика надає маніпуляції певну містичну властивість. Маніпуляції абсолютно завжди притаманний прихований характер. Саме тому маніпуляція якоюсь мірою «схожа на загадкову даму, що ховається за маскою», оскільки привертає до себе увагу. Однак, при цьому зрозуміти, що це саме вона, дуже важко. Маніпуляція має певну загадковість, яку так хочеться розгадати.

Чим талановитіша маніпуляція, тим вона буде більш витонченою, загадковішою і, як результат, – людина ніколи не зрозуміє, що нею маніпулюють.

Г. Шиллер та Е. Шостром [3, с. 64] акцентують увагу на психологічних вибоках маніпуляції, досить широко характеризують психологічні прояви маніпуляції та наводять перелік почуттів, які відчуває людина-жертва маніпуляції через деякий час після маніпуляції. А саме: у людини відзначається певний негативний осад, з'являються симптоми внутрішнього дискомфорту, відчуття, що хтось грає на «струнах твоєї душі», при цьому свідомо змінюється поведінка, тобто людина в даній ситуації «танцює під чужу дудку». Це певні маркери для виявлення маніпуляції, однак не завжди, бо при талановитій, ідеальній маніпуляції людина ніколи не зможе зрозуміти, що нею маніпулювали проти її волі.

Відомий експерт з маніпуляцій М. Непряхин [5, с. 64] аргументовано стверджує, що їм належить центральне місце у взаєминах між людьми. З цим положенням ми абсолютно погоджуємося. Крім того, вчений зазначає наявність такого маловивченого поняття як «самоманіпуляція» – певна форма мотивації.

Загально визнано, що не існує ситуації, коли б було неможливим переконати людину в будь-чому. Питання полягає лише в тому, як діяти? Наскільки чесно, коректно і конструктивно, а також який при цьому присутній ресурс часу.

Людина кожного разу робить вибір, яким шляхом взаємодіяти з іншою. Шляхом переконання, використовуючи при цьому доведення, аргументи чи шляхом маніпуляції – діяти нечесно і маніпулюючи.

Це два зворотні боки однієї медалі: з одного боку, це аргументи і логіка, відомі ще з античних часів під назвою «риторика відкритої руки», що характеризувала цивілізоване, коректне, конструктивне спілкування. І «риторика стиснутого кулака» – так звана «чорна риторика». Навіть з античних часів говорили, що є і біле і чорне – певний закон життя, що побудований на гармонії, контрасті.

Основними структурними елементами маніпуляції, з одного боку, є сам маніпулятор, суб'єкт маніпулювання чи автор впливу, а з іншого, – людина, на яку він спрямований, тобто об'єкт маніпуляції чи адресат впливу.

Адресатами маніпулятивного впливу найчастіше є люди похилого віку, діти, жінки з дітьми. Це переважно невпевнені у собі верстви населення з недосконалими, нестійкими механізмами психіки, особи, що в силу своїх особливостей схильні до установок, навіювання. Наприклад, важливим фактом у здійсненні маніпуляції є те, що така людина чує в словах іншого те, що прагне почути, на що в даний момент налаштована, а саме, що є відображенням її власних установок.

А. Цуладзе [7, с. 23] виділяє поняття «сугестивність», на якому ґрунтується «ефект плацебо», коли хворому замість призначеного препарату дають нейтральний засіб (воду, таблетку), стверджуючи про його особливу цінність. Подібні випадки досить часто наводяться в періодичних виданнях, фільмах, коли завдяки установкам і навіюванню в людей настає одужання. Однак сугестивність, з іншого боку, є і основним джерелом доходу різноманітних магів, чаклунів, ворожок, які «вербують» таких людей.

Треба відзначити особливе місце освіти, адже саме вона знижує сугестивність. Оскільки дії освіченої людини завжди ґрунтуються на моралі, логіці, фактах, аргументах, які апіорі відсутні в маніпуляціях.

Маніпулятором завжди виступає людина конструктивна, яка вміє приємно спілкуватися, яка ніколи не підвищить голос, у якій ніколи не розпізнають маніпулятора. Проте, маніпуляція відбудеться саме тоді, коли людина її, власне, ніколи б не помітила.

Сам процес маніпуляції, як правило, здійснюється безпосередньо маніпулятором, однак бувають ситуації, коли маніпулятор виступає

ініціатором і організатором складного психологічного маніпулювання, в якому використовує інших осіб для досягнення своєї мети (так званий метод «залучення третіх сил»).

Відомий психолог Є. Доценко [3, с. 59] підкреслює у визначенні поняття «маніпуляція» «операційний бік» процесу маніпуляції, де головним чином переважає майстерність маніпулятора, а також прямо акцентує увагу на «насильстві», «нав'язуванні» змін, що вносяться в психіку та поведінку. І при цьому пропонує відділити навіть гіпотетичні підстави розмежування «насильницьких» (вимушених) змін поведінки та психіки адресата маніпуляції від ненасильницьких. Автор вважає, що робоче визначення психологічної маніпуляції доцільніше буде сформулювати як процес цілеспрямованого чи ненавмисного використання різних специфічних способів і засобів зміни (модифікації) поведінки людини чи її мети, бажань, намірів, відносин, установок, психічного стану та інших психологічних характеристик на користь суб'єкта впливу, і які при цьому могли б не відбутися, якби адресат достатньо володів даними, що відносяться до ситуації, зокрема знав, які способи застосовувалися стосовно нього або з якою метою вони використовувалися.

Ми підтримуємо думку вченого і на основі аналізу літературних джерел та публікацій окреслили загальне визначення поняття «маніпуляція».

Отже, маніпуляція – психологічний вплив, що містить зовнішню конструктивну комунікацію; істинну мету; послідовність сценічних ходів; завжди здійснюється проти волі людини; завжди має прихований характер. Цим вона і небезпечна, бо має вигляд ззовні як коректна комунікація.

У своїх наукових працях М. Непряхін [5] виділяє три найпоширеніших види маніпуляції:

1. Прагматична – завжди переслідує певну мету, характеризується замаскованим натяком. Є легкою, дозволяє зрозуміти маніпулятора і мету, яку вона переслідує. Є найчеснішою, якщо щиро говорити. Її завжди простіше розпізнати. Можна відразу визначити, чого хоче добитися людина.

Однак, буває маніпуляція найстрашніша, а саме

2. гедоністична – маніпуляція заради задоволення. Від давньогрецького слова «гедон», що дослівно перекладається як насолода, задоволення. Гедоніст – людина, у якої задоволення є вищим благом та метою життя.

Гедоністична маніпуляція завжди відбувається заради задоволення, просто так – заради себе.

При взаємодії з гедоністичним маніпулятором присутнє відчуття психологічного тиску, певний внутрішній дискомфорт: розуміємо, що дії відбуваються некоректно, деструктивно – все вказує на маніпуляцію, але реально зрозуміти, чого хоче добитися людина, не можемо. Тут проглядається умовна мета – задоволення, самоутвердження, потіха з власного самолюбства.

До групи гедоністичних маніпуляторів належать люди, що постійно роблять їдкі зауваження, намагаються поставити людину в некоректне становище, і при цьому мета є розмитою. Ці так звані «енергетичні вампіри» є звичайними гедоністичними маніпуляторами. Вони так утверджуються! І як наслідок, припинити гедоністичну маніпуляцію найскладніше, бо мета в ній практично відсутня.

3. Зустрічна маніпуляція, яка в силу своєї особливості зачіпає певні моральні цінності, проте є найбільш виправданою. Тому що іноді бувають маніпуляції, які конструктивним способом відбити не можливо. І залишається єдиний спосіб – відповісти зворотнім аперкотом, надати «удар» у відповідь.

Отже, виділено три основні види маніпуляцій: зустрічна – «певна стратегія захисту»; прагматична, що переслідує чітку мету; гедоністична, що використовується для потіхи власного самолюбства.

М. Непряхін [5] розробив також універсальні способи, що дозволяють нейтралізувати, розбити, зупинити маніпуляцію у 70 % випадків:

крок 1 – зламати сценарій маніпуляції максимально;

крок 2 – також логічний, спрямований на мету маніпуляції, який ставить маніпулятора в глухий кут;

крок 3 розкриває прихований характер маніпуляції, руйнує модель маніпуляції. Тут помітна певна схожість з кроком 2, однак процес нейтралізації маніпуляції різний.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що маніпуляція займає центральне місце у взаємовідносинах людей між собою. Загалом всі люди в процесі комунікацій впливають одна на одну певним чином: хтось відкрито, хтось приховано, з різним ступенем успішності. У кожній групі людей присутня особа, що впливає на інших непомітно, а інші підкорюються їй. Це так зване приховане управління лідером групи.

Лідерам, які мають на меті досягнути успіху в професійній діяльності, необхідно чітко розрізнити поняття «маніпуляція» як процес і власне маніпулятивні методи, тобто техніку маніпулювання. Адже технікою можна користуватися несвідомо. Так, у повсякденному житті більшість людей виконує роль мимовільних маніпуляторів чи жертв маніпулювання. Таким чином, треба бути обізнаними, щоб чітко усвідомлювати свою позицію в тій чи іншій ситуації.

Ми вважаємо, що викладена інформація допоможе завжди виявляти маніпуляції, завжди бути попереду маніпулятора, завжди вміти розпізнавати його гру, з одного боку, а з іншого, – озброїть лідера свідомими аргументами переконання, методами впливу на підлеглих для отримання позитивного результату.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження вбачаємо у висвітленні питань, пов'язаних з етикою ділового спілкування майбутніх магістрів фармацевтичних спеціальностей, розкриття поняття «самоманіпуляція», що є особливо актуальним у зв'язку з досягненням як професійного, так і особистого успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бессонов Б. И. Идеология духовного подавления / Б. И. Бессонов. — М. : Мысль, 1971. — 295 с.
2. Грачёв Г. Д. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия / Грачёв Г. Д., Мельник И. И.. — М. : Изд-во РАГС, 1998. — 236 с.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. — М. : ЧеРо, Изд-во МГУ, 1997. — 342 с.
4. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей / Дейл Карнеги. — М. : Альта-Принт, 2005. — 638 с.
5. Непряхин Н. П. 101 совет по противодействию манипуляциям / Н. П. Непряхин. — 4-е изд. — М. : Альпина Паблицер, 2013. — 66 с.
6. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. — М. : Алгоритм, 2000. — 685 с.
7. Цуладзе А. М. Политические манипуляции, или Покорение толпы / А. М. Цуладзе. — М. : Книжный дом «Университет», 1999. — 144 с.

Карпенко М. П. Суть понятия «манипуляция», её характеристика и методы нейтрализации. В статье раскрыты основы манипуляции, обмана, шантажа и способы противодействия им. Целью статьи является пояснение понятия «манипуляция», определение основных видов манипуляции, методов противодействия манипуляциям в условиях повседневной жизни и профессиональной деятельности. Обобщены некоторые варианты развития событий при распространенных манипуляциях, даны полезные советы для их нейтрализации – так называемые «шаги противодействия» манипуляциям.

Ключевые слова: манипуляция, профессиональная манипуляция, профессиональный манипулятор, влияние, цель, сценарий, скрытый характер, нейтрализация.

Karpenko M. P. Essence of concept “manipulation”, its descriptions and neutralization methods. The article exposed basics of manipulation of deception of blackmail and their counteractions. The aim of this paper is explanations of concept “manipulation”. And more main all – determination of basic types of manipulation, methods of counteraction manipulations, in the conditions of domestic life and professional activity, describes the examples of the most widespread manipulations of which each of us in one or another measure met in practice. On the basis of analysis of concept “manipulation” description a computer-integrated concept is given “professional manipulation”. The study scientific literature allowed to generalize the certain variants of development of events at various manipulations and give useful advices for their neutralization, so-called “steps of counteraction” manipulations.

Key words: manipulation, professional manipulations, professional manipulator, influence, purpose, scenario, hidden character, neutralization.

REFERENCES

1. Bessonov B. I. Ideologiya duhovnogo podavleniya [The ideology of the spiritual suppression] / B. I. Bessonov. — М. : Myisl, 1971. — 295 s.
2. Grachyov G. D. Manipulirovanie lichnostyu: organizatsiya, sposoby i tehnologii informatsionno-psihologicheskogo vozdeystviya [Manipulation of a person: organization, processes and information and psychological warfare technologies] / Grachyov G. D., Melnik I. I. — М. : Izd-vo RAGS, 1998. — 236 s.
3. Dotsenko E. L. Psihologiya manipulyatsii: fenomenyi, mehanizmy i zaschita [Psychology manipulation: phenomena and mechanisms of protection] / E. L. Dotsenko. — М. : CheRo, Izd-vo MGU, 1997. — 342 s.
4. Karnegi D. Kak zavoevyivat druzhey i okazyivat vliyanie na lyudey [How to Win Friends and Influence People] / Deyl Karnegi. — М. : Alta-Print, 2005. — 638 s.
5. Nepryahin N. P. 101 sovet po protivodeystviyu manipulyatsiyam [101 advice on counteraction to manipulation] / N. P. Nepryahin. — 4-e izd. — М. : Alpina Pablisher, 2013. — 66 s.

6. Kara-Murza S. G. Manipulyatsiya soznaniem [Manipulation of consciousness] / S. G. Kara-Murza. — M. : Algoritm, 2000. — 685 s.

7. Tsuladze A. M. Politicheskie manipulyatsii, ili Pokorenie tolpy [Political manipulation, or the Conquest of the crowd] / A. M. Tsuladze. — M. : Knizhnyiy dom «Universitet», 1999. — 144 s.

УДК 378.147-054.6:004

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНІ СИСТЕМИ В ПРАКТИЦІ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

М. В. Лаптева

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)*

E-mail: mlapteva@ukr.net

INTELLECTUAL LEARNING SYSTEMS IN THE PRACTICE OF TRAINING OF FOREIGN STUDENTS

M. V. Lapteva

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)

У роботі представлено огляд перспективних сучасних напрямів використання інтелектуальних навчальних систем у практиці підготовки іноземних студентів з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей в умовах інформатизації освіти. Проведено аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Висвітлено стан розробки системи дистанційної підготовки студентів. Виявлено загальні проблеми такої підготовки та способи їх вирішення. Розглянуто особливості системи педагогічного супроводу дистанційного навчання студентів, досвід організації такої системи й позитивні результати її використання в навчальному процесі. Розкрито перевагу створення можливостей індивідуалізації навчання іноземних студентів за допомогою адаптивних та інтелектуальних технологій. Окреслено можливості індивідуалізації дистанційних навчальних систем за допомогою адаптивних та інтелектуальних технологій. Визначено місце масових відкритих он-лайн курсів у практиці підготовки іноземних студентів. Розглянуто сервіси Web 2.0 як перспективні технологій для роботи з іноземними студентами.

Ключові слова: дистанційна освіта, система, педагогічний супровід, дистанційне навчання, інтелектуальні навчальні системи, масові відкриті он-лайн курси, мережеві сервіси, іноземні студенти.

Постановка проблеми. Поява дистанційної освіти – це закономірний етап розвитку та адаптації освіти до умов інформаційного суспільства. Особливо актуальним це стає, коли мова йде про міжнародний характер освіти: сьогодні більшість вищих навчальних закладів визначають навчання іноземних студентів як один з важливих напрямів освітньої діяльності. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року наголошує на необхідності розробки та забезпечення реалізації заходів щодо залучення іноземних студентів для навчання в Україні, передбачивши збільшення кількості навчальних програм у вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти [8].

Завдяки можливості використання в освітній галузі такого глобального явища як Інтернет розвиток дистанційної освіти стає одним з вагомих факторів модернізації освіти. Початок використання технологій дистанційного навчання зазвичай відносять до другої половини минулого століття. І це не пов'язано з виникнення мережі Інтернет. Першим у світі університетом дистанційної освіти вважається створений у Великобританії Відкритий Університет). Керував ним особисто прем'єр-міністр Гарольд Вілсон, засновником університету виступила сама королева, ректором був призначений спікер палати громад [2].

Однак саме розвиток комп'ютерних мереж надає новий інструмент для організації дистанційного навчання – Internet. Світовий ринок дистанційного навчання активно розвивається, чому сприяє з одного боку підвищення попиту на освітні послуги, а з другого боку – розвиток інформаційних технологій.

Метою статті є огляд перспективних сучасних напрямів використання інтелектуальних навчальних систем у практиці підготовки іноземних студентів з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей в умовах інформатизації освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню аналізу можливостей сучасних систем дистанційного навчання та контролю знань, інструментарію створення навчальних систем присвячено багато сучасних робіт [3; 4; 6; 7; 8]. Серед найбільш відомих систем відмічено такі як

ANGEL, ACOLAD, BlackBoard, Claroline, Desire2Learn, Ganesha, ILIAS, Lotus LearningSpace, Microsoft Class Server, Moodle, Pleiad, Promethee, VirtualU, WebCT [5, с. 14].

Дослідженню використання дистанційного навчання присвячені роботи таких вітчизняних та закордонних фахівців як В. Овсянников, О. Полат, Д. Киган, А. Тейт, Д. Сьюарт. Автори наголошують, що в умовах дистанційної освіти студент, будучи активним учасником освітнього процесу, стикається з певними труднощами. Це пояснюється збільшенням частки самостійної роботи, широким застосуванням ІКТ, особливостями спілкування на відстані тощо. Серед основних проблем виділяються: психологічна невідповідність студентів до самостійної роботи, недостатність безпосереднього зворотного зв'язку з викладачем, слабкість технічної підтримки, відчуження та ізоляція під час навчального процесу, брак навичок роботи із засобами ІКТ [13].

Виклад основного матеріалу. Як правило, навчальний курс, поданий у середовищі дистанційного навчання, є набором гіпертекстових документів, однакових для всіх студентів без урахування індивідуальних особливостей. Аудиторія іноземних студентів має свої особливості: це і відмінності в початковій підготовці, різні віросповідання і спосіб життя, національні та соціально-культурні відмінності. Все це вимагає *диференційованого, індивідуального ставлення до навчання* такого контингенту. Таким чином особливістю навчання іноземних студентів стає саме індивідуальний підхід.

Одним із способів вирішення таких проблем можна розглядати *організацію системи педагогічного супроводу* дистанційного навчання студентів. Мета такої підтримки – надання допомоги у формуванні самостійної особистості студента, умінь самостійно вирішувати певні проблеми і використовувати цей досвід у майбутньому. І. Ірхіна й О. Беседіна пропонують спеціальний педагогічний супровід дистанційної освіти (ПС ДО) студентів розглядати як цілісну систему, базисом якої є цілеспрямована, спеціально організована інтерактивна взаємодія викладача і студента, спрямована на надання своєчасної, кваліфікованої підтримки, допомоги тому, хто навчається, протягом усього процесу навчання [3].

Досвідом організації системи ПС ДО і позитивними результатами у використанні такої системи діляться фахівці НДУ «БелДУ»: за допомогою якісного навчально-методичного забезпечення, консультацій фахівців системи ПС організовується підтримка тому, хто навчається, протягом

усього навчального процесу [1]. Для функціонування системи ПС ДО в згаданому дослідженні застосовується інтерактивне освітнє середовище «Пегас» [12], що має широкі інформаційно-освітні можливості. Дана система забезпечує:

- доступ до електронних навчально-методичних комплексів (більше 400), додаткових освітніх ресурсів, навчально-методичної документації (графіки навчального процесу, міжсесійних консультації, навчальні плани та програми тощо);
- можливість працювати з мультимедійними матеріалами, проходити тестування, а також взаємодіяти з суб'єктами системи ПС ДО – авторами навчального курсу, адміністрацією ВНЗ і факультетів, викладачами, іншими студентами.

Ще одним актуальним дослідницьким напрямом у сфері дистанційного навчання є адаптація дистанційних навчальних систем і створення *адаптивних й інтелектуальних технологій навчання* (Адаптивні та інтелектуальні освітні Інтернет-системи – AIOIC, або AIOIC, англ. Adaptive and Intelligent Web-based Educational Systems – AIWBES). Важливе завдання цього напрямку досліджень задіяти можливості індивідуалізації дистанційних навчальних систем. За допомогою адаптивних та інтелектуальних технологій навчальна система визначає індивідуальні здібності студента, його попередні знання та вміння. Врахування цих даних дозволяє оптимізувати процес навчання кожного конкретного студента [10].

Розвитку адаптивних інтелектуальних навчальних систем (АІНС) присвячені розробки і дослідження українських та іноземних фахівців. Перші й найбільш вагомні роботи в цієї галузі – праці Петра Брусиловського і Кристофа Пейло [16; 17].

У своїх дослідженнях П. Федорук наголошує, що серед багатьох програмних пакетів, націлених на практичну реалізацію адаптивних та інтелектуальних технологій, потрібні такі, які б широко використовувалися на практиці, так, як використовуються системи, що вже стали класичними в дистанційному навчанні [14].

Дослідники АІНС акцентують свою увагу переважно на адаптивних чи інтелектуальних можливостях системи. Це призводить до того, що в існуючих АІНС відсутній інструментарій для розробки навчальних курсів і тестового матеріалу, планування навчального процесу, взаємодії між студентами й викладачами, який вже став стандартним у класичних

системах дистанційного навчання. Сучасні розробники АІНС пропонують нову технологію, яка дає можливість формувати індивідуальну структуру навчального матеріалу. Це дозволяє реалізувати можливості адаптації до початкового рівня знань тих, хто навчається [15].

Сьогодні починається широке практичне впровадження АІНС технологій у навчальний процес. Запропонована технологія надає можливість сформувати індивідуальну структуру навчального матеріалу, що дозволяє реалізувати можливості адаптації до початкового рівня знань та інших характеристик тих, хто навчається. Предикатно-аналітична та векторно-матрична форма представлення знань дає можливість здійснювати машинну обробку інформації засобами алгебри скінчених предикатів і алгоритмічних структур індуктивного пошуку, завдяки чому вирішується задача побудови навчальної траєкторії в адаптивній системі дистанційного навчання й контролю знань.

Створення систем нового покоління, які матимуть усі можливості, доступні при використанні класичних систем дистанційного навчання, і одночасно дозволять за рахунок застосування інтелектуальних Інтернет-технологій, таких як адаптивна підтримка навігації, адаптивне представлення на основі гіпермедіа та інших, проводити навчання згідно з індивідуальною навчальною траєкторією для кожного студента – наступний крок у розвитку адаптивних інтелектуальних навчальних систем.

Коли мова заходить про навчання іноземних студентів, не можна не звернути увагу на важливий та перспективний напрям сучасної дистанційної освіти – *масові відкриті он-лайн курси* (Massive open online course) – МООС, в основі яких лежить ідея навчання, доступного для всіх, навчання у взаємодії з іншими учасниками [6; 11]. У створенні таких курсів існує два напрями – *конективістський* та *інструктивний*.

При використанні *конективістського* (connectivist) підходу навчання розглядається як процес створення зв'язків та розширення або ускладнення мережі, вузлами якої є зовнішні сутності (люди, організації, бібліотеки або будь-яке інше джерело інформації). Мета навчання визначається студентом. У процесі навчання використовуються діалоги, дискусії, бесіди та інше.

Інструктивний підхід у формуванні структури курсу наближений до традиційних університетських програм [18]. Подібні курси в більшості орієнтовані на реалізацію автоматизованої перевірки виконаних завдань.

Мета навчання тут визначається викладачем. Учасникам пропонується структуроване навчальне середовище, в якому вони покроково переходять на наступний етап освоєння матеріалу.

Масові відкриті дистанційні курси виступають як самостійні навчальні середовища. Їх можна розглядати як підтримку традиційного навчального процесу, що сприяє впровадженню новітніх педагогічних технологій. Перспективним напрямом подальших досліджень стає методика створення та проведення таких курсів з урахуванням специфіки іноземних слухачів.

Іноземна аудиторія потребує застосування в навчанні передових, мобільних, зрозумілих і зручних технологій, особливо, коли йдеться про інформатичну підготовку. Такими є мережеві сервіси Web 2.0. Автором даної концепції прийнято вважати Тіма О'Рейлі, який визначив Web 2.0 як методику проектування систем, які шляхом обліку мережевих взаємодій стають тим краще, чим більше людей ними користуються [19]. Сервіси Web 2.0 дозволяють створювати власний контент як індивідуально, так і колективно, використовувати зібраний матеріал як он-лайн, так і офф-лайн. Соціальні сервіси Web 2.0 стають надійним освітнім середовищем, простота та доцільність використання якого в навчальних цілях має певні результати [9].

Важливою рисою Web 2.0 є принцип залучення користувачів до наповнення і багаторазового використання контенту. Важливий принцип Web 2.0 – «mash-up» («змішування»), який означає, що шляхом інтегрування програмних можливостей декількох незалежних сервісів можна створити свій оригінальний web-проект. Сервіси Web 2.0 надають право користувачам самостійно створювати контент, змінювати його й управляти зв'язками між своїми та чужими матеріалами, дозволяють підвищити пізнавальний інтерес іноземних студентів, полегшити сприймання навчальної інформації, враховуючи особливості навчальної аудиторії. До соціальних сервісів належать соціальні мережі та системи соціальних презентацій, блоги, мережеві щоденники, офісні технології, документ-сервіси спільного редагування, Вікі – засіб для швидкого створення і редагування колективного гіпертексту, системи он-лайнового зберігання закладок, мультимедійні системи, віртуальні дошки для групової роботи, вебінари, консультування, конференції, зустрічі, скринкасти, дидактичні матеріали для створення уроків в ігровій формі, фотосервіси, відеосервіси, геосервіси та інші. Соціальні сервіси та

соціальні мережі, засновані на застосуванні новітніх інформаційних технологій, мають великі перспективи при роботі з іноземними студентами.

Висновки. Проведене дослідження доводить необхідність використання можливості індивідуалізації дистанційних навчальних систем на основі врахування індивідуальних здібностей іноземного студента, його попередніх знань і вмінь, створення системи педагогічного супроводу, забезпечення педагогічної підтримки за допомогою адаптивних й інтелектуальних технологій, багатофункціональних соціальних сервісів. Забезпечення індивідуалізованого навчання в дистанційній освіті у свою чергу потребує розробки методів, технологій і програмних засобів, створення таких систем дистанційного навчання на базі інтелектуальних Інтернет-технологій, спеціальних навчальних середовищ, сучасних мережевих сервісів, що і є метою нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белгородский государственный национальный исследовательский университет [офиц. сайт] ; [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.bsu.edu.ru/bsu>
2. Зайченко Т. П. Основы дистанционного обучения: Теоретико-практический базис : учеб пособие. — СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. — 167 с.
3. Ирхина И. В. Организация педагогического сопровождения дистанционного обучения студентов : из опыта работы Национального исследовательского университета «БелГУ» [Электронный ресурс] / И. В. Ирхина, О. А. Беседина ; НИУ БелГУ // Современные проблемы науки и образования : электрон. науч. журн. — 2012. — №2. — Режим доступа : http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/6152/1/Irkhina_Pedagogical_Support.pdf
4. Колос В. В. Адаптивные обучающие системы: Основные характеристики и реализация / В. В. Колос // Проблемы внедрения компьютерных технологий в обучение : зб. наук. пр. — К. : НАН України; Ін-т кібернетики ім. В. М. Глушкова, 1992. — С. 15–21.
5. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання // Енциклопедичне видання: навч.-метод. посіб. — К. :ТОВ Редакція «Комп'ютер», 2007. — 128 с.
6. Кухаренко В. М. Массовый открытый дистанционный курс [Электронный ресурс] / Кухаренко В. М. // Портал электронного обучения. — 2011. — Режим доступа : <http://www.e-learning.by>
7. Лаптева М. В. Інструменти створення спеціалізованого освітнього середовища для навчання іноземних студентів у ВПНЗ України / Лаптева М. В.

// Інформаційні технології і засоби навчання. — 2014. — Т. 44. — № 6. — С. 194–204.

8. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021. Електронний ресурс: [офіц. сайт]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

9. Олефіренко Н. В. Шляхи використання сервісів веб 2.0 у навчальному процесі / Олефіренко Н. В. // Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя : зб. наук. пр. / редкол.: Л. І. Білоусова та ін. — Харків : Факт, 2010. — Вип.2. — С. 162–148.

10. Палій С. В. Створення структурної моделі інформаційно-організаційного середовища підготовки та соціальної адаптації іноземних студентів / С. В. Палій // Управління розвитком складних систем. — 2011. — Вип. № 8. — С. 112–116.

11. Пікалова В. В. Вдосконалення підготовки майбутнього вчителя математики із застосуванням масових відкритих дистанційних курсів / В. В. Пікалова // ІТЕА-2014. Нові інформаційні технології в освіті для всіх : зб. праць. — Ч.2. — С. 148–156.

12. Система електронного обучения НИУ «БелГУ» «Пегас» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://pegas.bsu.edu.ru>

13. Теория и практика дистанционного обучения : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по пед. спец. / Е. С. Полат, С. А. Бешенков, М. Ю. Бухаркина [и др.]; под ред. Е. С. Полат. — М. : Академия, 2004. — С. 319–324.

14. Федорук П. І. Адаптивна система дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Internet-технологій : Монографія / Федорук П. І. — Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. — 326 с.

15. Федорук П. І. Адаптивна система дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Інтернет-технологій : автореф. дис. ... докт. техн. наук : спец. 05.13.06 Інформаційні технології / Федорук Павло Іванович; Інститут проблем математичних машин і систем НАН України. — Київ, 2009. — 40 с.

16. Brusilovsky P. Methods and techniques of adaptive hypermedia / Brusilovsky P. // User Modeling and User-Adapted Interaction. — 1996. — v. 6. — № 2–3. — P. 87–129.

17. Brusilovsky P. Adaptive and Intelligent Technologies for Web-based Education / Brusilovsky P. // Künstliche Intelligenz. — 1999. — № 4. — P. 19-25.

18. Littlejohn A. Understanding Massive Open Online Courses : Edtech Notes [Електронний ресурс] / Littlejohn Allison. — Режим доступу : <http://cemca.org.in/ckfinder>

19. O'Reilly T. What Is Web 2.0 [Електронний ресурс] / Tim O'Reilly. — Режим доступу : <http://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive>

Лаптева М. В. Интеллектуальные обучающие системы в практике подготовки иностранных студентов. В работе представлен обзор перспективных направлений использования интеллектуальных обучающих систем в практике подготовки иностранных студентов с учётом их индивидуальных особенностей в условиях информатизации образования. Проведен анализ основных исследований и публикаций, в которых положено начало решению данной проблемы. Отражено состояние разработки системы дистанционной подготовки студентов. Выявлены общие проблемы такой подготовки и способы их решения. Рассмотрены особенности системы педагогического сопровождения дистанционного обучения студентов, опыт организации такой системы и положительные результаты её использования в учебном процессе. Раскрыто преимущество создания возможностей индивидуализации обучения иностранных студентов с помощью адаптивных и интеллектуальных технологий. Определены возможности индивидуализации дистанционных обучающих систем с помощью адаптивных и интеллектуальных технологий. Определено место массовых открытых онлайн курсов в практике подготовки иностранных студентов. Рассмотрены сервисы Web 2.0 как перспективные технологии для работы с иностранными студентами.

Ключевые слова: дистанционное образование, система, педагогическое сопровождение, дистанционное обучение, интеллектуальные обучающие системы, массовые открытые онлайн курсы, сетевые сервисы, иностранные студенты.

Laptyeva M V. Intellectual learning systems in the practice of training of foreign students. The research represents the review of potential contemporary trends of the use of intellectual training systems in the practice of preparing foreign students taking into consideration their individual peculiarities in terms of education informatization. Main research works and publications, which initiated the solution to the problem, have been analyzed and reviewed. The state of the distance students' training system has been described. General problems of this training along with the ways of solving them have been revealed. Peculiarities of pedagogical support for distance students' training have been considered, as well as the experience of such system arrangement and positive results of its application in the training process. The advantage of the creation of possibilities for individualization of foreign students' training with the help of adaptive and intellectual technologies has been developed. The possibilities of customization of distance training systems with the help of adaptive and intellectual technologies have been defined. The place of public open on-line courses in the practice of training foreign students has been located. Web 2.0

services as a potential technology for the work with foreign students have been considered.

Key words: distance education, system, pedagogical support, distance training, intellectual training systems, public open on-line courses, web-services, foreign students.

REFERENCES

1. Belgorodskiy gosudarstvenniy natsionalniy issledovatel'skiy universitet [Belgorod National Research University.] [ofits. sayt] ; [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostupa : <http://www.bsu.edu.ru/bsu>

2. Zaychenko T. P. Osnovy distantsionnogo obucheniya: Teoretiko-prakticheskiy basis [Fundamentals of distance learning: Almost Theoretical basis] : ucheb posobie. — SPb. : Izd-vo RGPU im. A. I. Gertsena, 2004. — 167 s.

3. Irhina I. V. Organizatsiya pedagogicheskogo soprovozhdeniya distantsionnogo obucheniya studentov : iz opyta raboty Natsionalnogo issledovatel'skogo universiteta «BelGU» [Elektronniy resurs] / I. V. Irhina, O. A. Besedina ; NIU BelGU // Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya : elektron. nauch. zhurn. — 2012. — № 2. — Rezhim dostupa : http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/6152/1/Irkhina_Pedagogical_Support.pdf

4. Kolos V. V. Adaptivnyie obuchayushchie sistemy: Osnovnyie karakteristiki i realizatsiya / V. V. Kolos // Problemy vnedreniya kompyuternykh tekhnologiy v obuchenie : zb. nauk. pr. — K. : NAN UkraYini; In-t kibernetiki Im. V. M. Glushkova, 1992. — S. 15–21.

5. Kukharenko V. M. Dystantsiynе navchannya [Distance Learning] // Entsiklopedychne vydannya: navch.-metod. posib. — K. : TOV Redaktsiya «Komp"yuter», 2007. — 128 s.

6. Kuharenko V. M. Massoviyi otkryitiy distantsionniy kurs [Mass Open dystants course] [Elektronniy resurs] / Kuharenko V. M. // Portal elektronnoho obucheniya. — 2011. — Rezhim dostupa : <http://www.e-learning.by>

7. Lapyeva M. V. Instrumenty stvorennya spetsializovanoho osvith'oho seredovishcha dlya navchannya inozemnykh studentiv u VPNZ Ukrayiny [Tools to create a specialized learning environment for foreign students] / Lapyeva M. V. // Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya. — 2014. — T. 44. — № 6. — S. 194-204.

8. Natsional'na stratehiya rozvytku osvity v Ukrayini na 2012–2021 [National Strategy for the Development of Education in Ukraine in 2012–2021] [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostupa : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

9. Olefirenko N. V. Shlyakhy vykorystannya servisiv veb 2.0 u navchal'nomu protsesi [Uses Web 2.0 services in the educational process] / Olefirenko N. V. // Naukovo-doslidna robota studentiv yak chynnyk udoskonalennya profesiynoyi

pidhotovky maybutn'oho vchytelya : zb. nauk. pr. / redkol.: L. I. Bilousova ta in. — Kharkiv : Fakt, 2010. — Vyp.2. — S. 162–148.

10. Paliy S. V. Stvorenniya strukturnoyi modeli informatsiyno-orhanizatsiynoho seredovyshcha pidhotovky ta sotsial'noyi adaptatsiyi inozemnykh studentiv [Creation of the structural model of organizing information and training environment and social adaptation of foreign students] / S. V. Paliy // Upravlinnya rozvytkom skladnykh system. — 2011. — Vyp. № 8. — S. 112–116.

11. Pikalova V. V. Vdoskonalennya pidhotovky maybutn'oho vchytelya matematyky iz zastosovanniam masovykh vidkrytykh dystantsiynykh kursiv [Improving the training of future teachers of mathematics with the use of open mass distance learning courses] / V. V. Pikalova // ITEA-2014. Novi informatsiyi tekhnolohiyi v osviti dlya vsikh : zb. prats'. — Ch.2. — S. 148–156.

12. Sistema elektronnoho obucheniya NIU «BelGU» «Pegas» [The system of E-learning “Pegasus”] [Elektronnyiy resurs]. — Rezhym dostupa : <http://pegas.bsu.edu.ru>

13. Teoriya i praktika dystantsionnoho obucheniya [Theory and practice of Remote learning] : ucheb. posobie dlya stud. vuzov, obuchayuschihysya po ped. spets. / E. S. Polat, S. A. Beshenkov, M. Yu. Buharkina [i dr.]; pod red. E. S. Polat. — M. : Akademiya, 2004. — S. 319–324.

14. Fedoruk P. I. Adaptivna systema dystantsiynoho navchannya ta kontrolyu znan' na bazi intelektual'nykh Internet-tekhnohoy [Adaptive distance learning and knowledge control based on intelligent Internet-technology] : Monohrafiya / Fedoruk P. I. — Ivano-Frankivs'k : Vydavnycho-dyzayners'kyi viddil TsIT Prykarpats'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stefanyka, 2008. — 326 s.

15. Fedoruk P. I. Adaptivna systema dystantsiynoho navchannya ta kontrolyu znan' na bazi intelektual'nykh Internet-tekhnohoy [Adaptive distance learning and knowledge control based on intelligent Internet-technology] : avtoref. dys. ... dokt. tekhn. nauk : spets. 05.13.06 Informatsiyi tekhnolohiyi / Fedoruk Pavlo Ivanovych; Instytut problem matematychnykh mashyn i system NAN Ukrayiny. — Kyiv, 2009. — 40 s.

16. Brusilovsky P. Methods and techniques of adaptive hypermedia / Brusilovsky P. // User Modeling and User-Adapted Interaction. — 1996. — v. 6. — № 2–3. — P. 87–129.

17. Brusilovsky P. Adaptive and Intelligent Technologies for Web-based Education / Brusilovsky P. // Künstliche Intelligenz. — 1999. — № 4. — P. 19-25.

18. Littlejohn A. Understanding Massive Open Online Courses : Edtech Notes [Електронний ресурс] / Littlejohn Allison. — Режим доступу : <http://cemca.org.in/ckfinder>

19. O'Reilly T. What Is Web 2.0 [Електронний ресурс] / Tim O'Reilly. — Режим доступу : <http://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive>

УДК : [371.3 : 330] (09) (477)

**ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРЕСУ ДО ЕКОНОМІЧНИХ
ЗНАНЬ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ УКРАЇНИ
(кінець XX – початок XXI ст.)**

І. М. Леонтьєва

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)
E-mail: kh87@ukr.net;*

**MEANS OF FORMATION OF INTEREST TO ECONOMIC
KNOWLEDGE AMONG CHILDREN OF GENERAL
COMPREHENSIVE SCHOOLS OF UKRAINE
(the end of the XXth – the beginning of the XXIst centuries)**

I. M. Leontieva

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine)*

У статті наведено характеристику засобів формування інтересів учнів до економічних знань в загальноосвітніх навчальних закладах України наприкінці XX – початку XXI століття. На основі аналізу суспільно-політичних, соціально-економічних та організаційно-педагогічних чинників, що привели до зміни мети, завдань, змісту, форм і методів навчання економіки, представлено етапи формування інтересу до економічних знань школярів досліджуваного періоду. Вивчення педагогічної практики та наукової літератури дозволило охарактеризувати роль засобів формування інтересу до економічних знань на кожному з визначених етапів: перший етап (1981–1990 рр.) – етап формування загальнонаукового інтересу учнів до економічних знань; другий етап (1991–2000 рр.) – етап формування професійно спрямованого інтересу учнів до

економічних знань; третій етап (2001–2014 рр.) – етап формування локального інтересу учнів до економічних знань.

Встановлено, що у вітчизняному педагогічному просторі протягом досліджуваного періоду відбувався процес переорієнтації засобів формування інтересу до економічних знань від засвоєння учнями основних понять, термінів, фактів у структурі шкільних дисциплін до розвитку економічної компетентності, яка передбачає не тільки теоретичне пізнання закономірностей економічної системи ринку, але й формування вмінь адаптуватись та бути мобільним, досягти успіху в житті та бажання змінити життя на краще.

Ключові слова: інтерес, загальнонауковий, професійний, локальний, засоби, економічні знання, учень, Україна.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Соціально-економічні зміни в суспільстві, реформування освіти активізували педагогічні пошуки щодо змісту, методів, форм економічної освіти з метою підвищення рівня економічних знань учнів. Одночасно у центрі підвищеної уваги опинилися засоби формування інтересу учнів до навчання взагалі, до економічних знань – зокрема. Саме оптимально дібрані засоби сприяють становленню в учнів позитивної пізнавальної мотивації як особистісної цінності. Формування інтересу учнів до економічних знань забезпечує успішний розвиток економічного мислення та виступає умовою ефективної діяльності людини в різних сферах економіки.

Критичне осмислення набутого історичного досвіду з проблеми формування інтересу до економічних знань учнів середньої загальноосвітньої школи України саме наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, коли спостерігався сплеск експериментальних педагогічних знахідок, дозволить удосконалити процес викладання дисциплін економічного циклу в сучасній школі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У педагогічній науці наприкінці ХХ – початку ХХІ століття життєву необхідність опанування економічних знань у навчально-виховному процесі підкреслювали Д. Алфімова, В. Дрижак, А. Нісімчук, Н. Ничкало, І. Прокопенко, Н. Юрчук. У контексті дослідження засобів навчання, що сприяли підвищенню рівня інтересу учнів до економічних знань, привертають увагу праці, в яких розкрито засоби активізації економічного мислення підлітків у процесі навчально-трудової діяльності (В. Лукаш), форми та методи економічної підготовки підлітків у школі (Р. Мачулка, С. Мельников), засоби технології економічного навчання старших підлітків (О. Собчук),

комплекс засобів формування інтересу до підприємницької діяльності у процесі оволодіння економічним розрахунком (О. Павелкін), вивчення предметів соціально-економічного циклу (Н. Пасічник), ознайомлення з основами економіки сільського господарства (Н. Барило) та ринкової економіки (Р. Пустовій).

В історико-педагогічних дослідженнях знайшли певне відображення питання змісту, форм, методів і прийомів розвитку економічних знань учнів у вітчизняних навчальних закладах України кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Ю. Олійник), другої половини ХХ ст. (Г. Василенко), в умовах профільного навчання (Н. Аніскіна, С. Вольянська), зокрема економічного (І. Климчук, О. Набока). Формуванням у старшокласників пізнавального інтересу до економічних знань у позакласній роботі займався В. Загривий. Але вивчення й аналіз наукових праць разом із тим засвідчує відсутність історико-педагогічних досліджень, у яких було б узагальнено досвід формування інтересу до економічних знань учнів в освітніх закладах України, зокрема засоби навчання наприкінці ХХ– на початку ХХІ ст.

Мета статті: узагальнити досвід використання засобів формування інтересу до економічних знань учнів в загальноосвітніх навчальних закладах України наприкінці ХХ– на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення сучасної психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблема формування інтересу до знань залишається дискусійною, що пояснюється складністю й багатогранністю трактувань дефініції «інтерес». Науковці (Л. Божович, О. Ковальов, Н. Морозова та ін.) розглядають інтерес як ставлення до об'єкта (форма прояву вибіркового ставлення; активна пізнавальна спрямованість; емоційно-пізнавальне ставлення). Г. Щукіна інтерес до знань розуміє як мотивоване позитивно емоційне ставлення суб'єкта навчання до знань з певного навчального предмета, що визначає вибіркочу спрямованість особистості на процес оволодіння його змістом [7].

Узагальнення існуючих у літературі думок дозволяє розрізнити такі види інтересу до знань, які є придатними і для аналізу процесу формування інтересу до економічних знань: за ступенем стійкості (ситуативний, стійкий, інтерес-ставлення); за спрямованістю (безпосередній, опосередкований); за рівнем активності (пасивний, активний); за обсягом (широкі, вузькі), за основою локалізації на навчальні предмети (аморфні, нестійкі, загальнонаукові, професійні, локальні, стрижневі).

Спираючись на розуміння засобів як матеріальних та ідеальних обов'язкових об'єктів освітнього процесу, що застосовуються як носії інформації й інструментарій діяльності педагога та учня (А. Хуторської) [6, с. 402], зазначимо, що засоби формування інтересу до економічних знань учнів спрямовано на моделювання реальних економічних фактів, подій, засвоєння термінів, теорій, показу об'єкта пізнання в його природному середовищі (В. Загривий) [2, с. 15].

На основі аналізу наукової літератури [1–5] та суспільно-політичних, соціально-економічних та організаційно-педагогічних чинників, що привели до зміни мети, завдань, змісту, форм і методів навчання економіки, обґрунтовано три етапи формування інтересу до економічних знань та охарактеризовано засоби їх формування у школярів на кожному з етапів у вітчизняних середніх навчальних закладах досліджуваного періоду.

Так, на першому етапі (1981–1990 рр.) засоби було спрямовано на формування загальнонаукового інтересу учнів до економічних знань за такими напрямками: активне використання можливостей шкільних дисциплін (текст, завдання, історичні факти, графіки та діаграми економічного змісту); введення факультативів, допрофільних елективних курсів, конкурсів, експериментальних спецкурсів з основ економіки («Основи виробництва», «Вибір професії» (1987р.)); розробка авторських посібників (підручники, зошити з друкованою основою, дидактичний матеріал з реальними економічними даними); активізація учнів у суспільно-корисній праці (проблемні завдання з охорони природи; складання опису економічно-доцільної екологічної діяльності з охорони екології мікрорайону; узагальнені агрометеорологічні й фенологічні спостереження; проведення вимірювання на місцевості); підвищення рівня економії та ощадливості у дітей (пропаганда у дитячій пресі операцій «Зернятко», «Мільйон – Батьківщині», «Уренгой»); виховання в учнях господарського ставлення до природних ресурсів (статті, радіопередачі про рухи «Зелений патруль Вітчизни», «Проліски»); «Школи бережливих» для учнів середніх класів, більшість занять у яких проводили спеціалісти з вищою економічною освітою, за темами: «Що таке економіка і чому сьогодні їй надається такого великого значення?», «Види правових норм, що регулюють економне та бережливе господарювання», «Протизаконні порушення режиму економії й бережливості», «Що таке державний бюджет, бюджет школи, сім'ї?» тощо.

До особливостей використання засобів формування загальнонаукового інтересу до економічних знань на першому етапі віднесемо їх спрямованість на збагачення і розвиток концептуального ядра економічних знань в інваріантній та варіативній частинах змісту освіти, а також на підготовку ґрунту для формування професійного інтересу учнів до економічних знань.

На другому етапі вивчення економіки (1991–2000 рр.) метою засобів стало формування професійно спрямованого інтересу учнів до економічних знань. До основних характеристик реалізації засобів віднесемо: впровадження власної політики економічної освіти (введення курсу географії з елементом економіки, вибіркового предмета «Основи економіки», інтегрованого курсу «Людина і суспільство» (1993 р.), затвердження програм «Основи економіки» (1995 р.), «Основи економічних знань» (1996 р.), розроблення експериментальних підручників «Людина у світі економіки та бізнесу» (І. Прокопенко), «Моя економіка» (Л. Крупська), «Загальна економіка» (І. Радіонова), авторських підручників учителів шкіл для старшокласників, робочих зошитів для учнів молодшої школи; сприяння підвищенню інтересів благодійними програмами: фонду «Відродження» щодо впровадження методики викладання економіки «Junior Achievement Inc» на основі американських програм (підручник, задачник, ділові ігри, набір контрольних тестів); школи ЮНЕСКО; програми «Новий день»; Центру економічної освіти (ЦЕО, м. Харків) як незалежної некомерційної організації в галузі економічної освіти, що підтримувалася міжрегіональними фондами «Відродження» та «Євразія» щодо проведення методичних семінарів для вчителів економіки середніх шкіл України; фонду «Тасис», який здійснював організаційно-методичну та фінансову підтримку розвитку економічної освіти – проведення семінарів, конференцій, видання навчальних посібників; спрямованість інтересу на усвідомлення економічної теорії вільного ринку, формування практичних навичок в управлінні підприємством, що сприяло формуванню професійно спрямованого інтересу учнів до економічних знань.

До особливостей другого етапу відносимо вихід за межі стандартної парадигми та орієнтацію змісту економічних дисциплін на західні моделі економічного знання, завдяки чому школа починає діяти в інноваційному освітньому просторі (експериментальні майданчики, участь учнів в олімпіадах, міжнародних конкурсах, програми іноземних курсів та ділових

ігор з економіки; анкети, тести, програми веб-семінарів іноземців-економістів для вчителів). Використання зарубіжного досвіду в шкільній практиці сприяло створенню бази для залучення засобів формування локальних інтересів учнів до економічних знань.

На третьому етапі економічної освіти (2001–2014 рр.) використання засобів формування локального інтересу учнів до економічних знань було спрямовано на посилення профільної освіти, одним із таких профілів був економічний. Це зумовило: розробку вітчизняних планів, проектів економічного профілю навчання в школах України (профільні класи, профільні групи в багатопрофільних ЗНЗ; профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами; динамічні профільні групи; міжшкільні профільні групи; профільна школа інтернатного типу; опорна старша школа; НВК; МНВК; ЗНЗ на базі ВНЗ); активізація роботи з обдарованими дітьми (міжнародні пілотні проекти, турніри, конференції, форуми, ігри та змагання); впровадження інтерактивних засобів (віртуальні й мультимедійні програми; електронно-комп'ютерні програми; екранно-звукові комп'ютерні програми, фільми).

До особливостей третього етапу відносимо створення системи економічної освіти з орієнтацією на західні моделі економічного знання, врахування потреб праці ринку регіону, забезпечення професійного самовизначення учнів, що сприяло формуванню локального інтересу учнів до економічних знань.

Висновки. Встановлено, що у вітчизняному педагогічному просторі протягом досліджуваного періоду відбувався процес переорієнтації засобів формування інтересу до економічних знань від засвоєння учнями основних понять, термінів, фактів у структурі шкільних дисциплін до розвитку економічної компетентності, яка передбачає не тільки теоретичне пізнання закономірностей економічної системи ринку, але й формування вмінь адаптуватись та бути мобільним, досягти успіху в житті та бажання змінити життя на краще.

Підґрунтям різноманітного використання засобів формування в учнів інтересу (загальнонаукового, професійного, локального) до економічних знань стали не тільки прагнення до більш ґрунтовного оволодіння цими знаннями, але й розвитку здатності до їх творчого застосування. Розвиток і вдосконалення засобів формування в учнів інтересу до економічних знань упродовж досліджуваного періоду сприяли підвищенню рівня економічної

культури молоді, формуванню готовності до свідомої гармонізації стосунків «людина – суспільство – природа – економіка».

Водночас виявлено й недоліки, що перешкождали ефективному застосуванню засобів формування інтересу учнів до економічних знань: брак коштів на створення сучасного комплексу відповідних засобів; перевантаження змісту економічної освіти науковим матеріалом, який був новий для вчителів; багатопредметність у навчальних планах поглибленого вивчення економіки шкіл; перевантаження вчителів.

До напрямів подальших досліджень відносимо: вивчення засобів формування інтересу до економічних знань у процесі самостійної роботи учнів в умовах інтегрованого підходу до структурування змісту економічних дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко Г. В. Економічна освіта в загальноосвітніх навчальних закладах України у другій половині ХХ століття / Г. В. Василенко // Новий колегіум. — 2008. — № 8. — С. 66–71.
2. Загривий В. І. Економічне виховання школярів / В. І. Загривий // Рідна школа. — 1999. — № 9. — С. 34–35.
3. Лукаш С. В. Педагогічне розуміння економічного мислення / С. В. Лукаш // Педагогіка і психологія. — 1999. — № 1, Ч. 2. — С. 26–34.
4. Набока О. Г. Навчання і виховання майбутніх підприємців / О. Г. Набока // Рідна школа. — 1999. — № 9. — С. 24–28.
5. Пасічник Н. О. Формування інтересу старшокласників до підприємницької діяльності як засіб професійної орієнтації / Н. О. Пасічник // Наукові записки КПДУ. — Серія Педагогічні науки. — Випуск XXXI — Кіровоград : РВГ ІЦ КПДУ ім. В. Винниченка. — 2000. — С. 52–59.
6. Хуторской А. В. Современная дидактика : учеб. для вузов / А. В. Хуторской. — СПб. : Питер, 2001. — 544 с.
7. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательного интереса учащихся / Г. И. Щукина. — К. : Педагогика, 1988. — 237 с.

Леонтьева И. М. Способы формирования интереса к экономическим знаниям учащихся общеобразовательных школ Украины (конец XX – начало XXI ст.). В статье представлено характеристику способов формирования интересов к экономическим знаниям учащихся общеобразовательных школ Украины конца XX – начала XXI века. Анализ общественно-политических, социально-экономических и организационно-педагогических факторов, способствующих изменению цели, задач, содержания, способов обучения экономики, позволил выделить этапы формирования интереса к экономическим знаниям учащихся данного периода. Изучение педагогической практики и научной литературы позволило охарактеризовать роль способов формирования интереса к экономическим знаниям на каждом из этапов: первый этап (1981–1990 гг.) – этап формирования общенаучного интереса учащихся к экономическим знаниям; второй этап (1991–2000 гг.) – этап формирования профессионально направленных интересов школьников к экономическим знаниям (2001–2014 гг.) – этап формирования локального интереса учащихся к экономическим знаниям. Установлено, что в отечественном педагогическом пространстве происходят процессы переориентации способов формирования экономических знаний учащихся от познания основных понятий, терминов, фактов в структуре школьных дисциплин к мотивационной компетенции получения экономических знаний, что отображает не только закономерности составляющей экономической системы рынка, но и формирует навыки адаптации, мобильности, умений достигать успехов в жизни и желания изменить жизнь.

Ключевые слова: интерес, общенаучный, профессиональный, локальный, способы, экономические знания, ученик, Украина.

Leontieva I. M. Means of Formation of Interest to Economic Knowledge among Children of General Comprehensive Schools of Ukraine (the end of the XXth – the beginning of the XXIst centuries). Characteristic features of means of formation of pupils' interest to economic knowledge in general comprehensive schools of Ukraine at the end of the XX – the beginning of the XXI centuries are given in the article. Stages of formation of schoolchildren's interest to economic knowledge are presented in the article. These stages were determined on the basis of socio-political, socio-economic, organizational and pedagogical factors that led to the changes of goals, tasks, contents, forms and methods of teaching economics. The study of teaching practice and scientific literature enabled us to characterize the role of means of formation of interest to economic knowledge at each of the identified stages. The first stage (1981–1990) is the stage of formation of pupils' general interest to economic knowledge. The second stage (1991–2000) is the stage of formation of pupils' professionally-oriented interest to economic knowledge. The third stage (2001–2014) is a stage of formation of pupils' local interest to economic knowledge.

It has been discovered that that the national educational space of the period under research witnessed the process of reorientation of means of formation of pupils' economic knowledge from learning the basic notions, terms, facts in the structure of school subjects to motivational competence of obtaining economic knowledge, which

does not only reflect the laws of the component of the economic system of the market, but also the formation of adaptation and mobility skills, ability to succeed in life and a desire to change lives for the better.

Keywords: interest, general scientific, professional, local, means, economic knowledge, pupil, Ukraine.

REFERENCES

1. Vasylenko H. V. Ekonomichna osvita v zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh Ukrainy u druhii polovyni XX stolittia [Economic education in comprehensive educational establishments of Ukraine in the second half of the XXth century] / H. V. Vasylenko // *Novyi kolehium*. — 2008. — №8. — S. 66–71.
2. Zahryvyi V. I. Ekonomichne vykhovannia shkoliariv [Schoolchildren's economic education] / V. I. Zahryvyi // *Ridna shkola*. — 1999. — №9. — S. 34–35.
3. Lukash S. V. Pedahohichne rozuminnia ekonomichnoho myslennia [Pedagogical understanding of economic thinking] / S. V. Lukash // *Pedahohika i psykholohiia*. — 1999. — № , Ch. 2. — S. 26–34.
4. Naboka O. H. Navchannia i vykhovannia maibutnikh pidprijemtsiv [Teaching and education of future entrepreneurs] / O. H. Naboka // *Ridna shkola*. — 1999. — № 9. — S. 24–28.
5. Pasichnyk N. O. Formuvannia interesu starshoklasnykiv do pidprijemnytskoi diialnosti yak zasib profesiinoi oriantatsii [Formation of interest to entrepreneurship among high school pupils as a means of vocational guidance] / N. O. Pasichnyk // *Naukovi zapysky KPDU*. — Serii Pedahohichni nauky. — Vypusk XXXI — Kirovohrad : RVH ITS KPDU im. V. Vynnychenka. — 2000. — S. 52–59.
6. Khutorskoi A. V. *Sovremennaja didaktika : uchebnyk dlja vuzov* [Modern didactics: coursebook for universities] / A. V. Khutorskoi. — SPb. : Pyter, 2001. — 544 s.
7. Shchukina G. I. Pedahohicheskie problemy formirovanija poznavatel'noho interesa uchashchyksja [Pedagogical problems of pupils' cognitive interest formation] / G. I. Shchukina. — K. : Pedagogika, 1988. — 237 s.

UDC [378.14:741/744] (09) “19”

**ORGANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS
AT KHARKIV INSTITUTE OF ARTS IN 1920s**

T. V. Panyok

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine)*

E-mail: panyokmi@rambler.ru

**ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
В ХАРКІВСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ІНСТИТУТІ
В 20-тих РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

Т. В. Паньок

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, (м. Харків, Україна)*

In this paper we analyze the problem of educational process in higher art institutions of Ukraine over a span of 20 years using professional literature and archival documents. A new concept of practicality and professionalism is introduced after the high school reform (1920). Academic education is eliminated completely; schools of various orientations are created instead having subject-specific departments. Numerous vocational art schools appear in the system of higher art education and face new challenges, such as to have excellent knowledge of the production processes and to be able to combine engineering knowledge with artistic skills. Despite the reformist, vigorous character of these developments, aestheticization of the teachers' professional training becomes prominent in the educational practice. However, grand prospects of the art and industry cooperation face some difficulties, such as the lack of properly trained teaching staff. Around mid-20s, Ukraine leading art institutions (Kyiv Institute of Plastic Arts (1925), Odessa Polytechnic College of Fine Arts (1925)) open education departments. Based on archival documents, a hypothesis is suggested

---

© Panyok T. V., 2015

<http://orcid.org/0000-0003-4026-4724>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.56257>

regarding opening of the Education Department at Kharkiv Art College. For the first time there are unknown documents introduced on A. Komashko's role in turning the Kharkiv Art College into an Institute.

Keywords: higher art and pedagogical education, history of pedagogy, A. Komashko, Kharkiv Institute of Arts.

Introduction. Actuality and expediency of the research topic caused by the ambiguity of the processes that took place in the Ukrainian art and educational space throughout the twentieth century.

The changes in art education between 1917 and the 1990s actively influenced the society, wherefore the system of cultural and educational values was somewhat transformed, and a new attitude was formed on studying the traditional "rules and principles" of art education – first in the Russian Empire and then in the Soviet Union.

The social transformation that began with the tumultuous events of 1917 radically changed the ideological, moral, social, axiological and socioeconomic order of the society. Gradually a distinct national artistic school was formed, and it is the Ukrainian art culture that made a big step in the development of special art education taking its lead from the greatest achievements of European art schools. The self-awareness as part of the global artistic process was completely natural for the domestic art education system. Art magazines and education journals of the 1920s discussed materials on famous Western teachers-artists, whose education systems were often considered in the context of Ukrainian artistic practice. Interdependence of the processes taking place in the arts of that time is a characteristic feature of mutual influence of different artistic schools. However, with the set-up of the totalitarian regime the contact with "Western teachers-artists" and art schools, called "bourgeois" by Soviet ideologists, in the years of Stalinist repression was regarded as political dirt.

The aim of the article is to highlight the processes in art and pedagogy at the beginning of the XX century and to introduce into scientific use out-of-the-way and completely unknown documents relating to the educational process in Kharkiv Art College, which was later reorganized into an Institute.

The analysis of recent researches and publications. One of the first modern authors with a goal of exploring the history of art education in Ukraine can be considered Rostislav Shmagalo. In his book *The Art Education in Ukraine in Mid XIX – Mid XX Century: Structure, Methodology, Artistic Positions*, the author conducts a comprehensive study of art – a first attempt to

have a panoramic view of the art education in Ukraine from the middle of the 19th to the middle of the 20th century. However, his scientific research is based on the review and analysis of individual artistic schools and artists gathering talented young students around them. He pays almost no attention to the methodology of teaching, the teaching techniques, methods, principles and foundations that were crucial for teachers.

In recent decades the study footprint for artistic life in Ukraine has expanded spatially. Scientists are beginning to explore not only the traditional art centres such as Kyiv, Kharkiv, Odessa, Lviv (O. Gladun, O. Kovalchuk, V. Nemtsov, A. Pivnenko, L. Savytska), but also regions such as Mykolaiv, Kherson, Ivano-Frankivsk, Dnipropetrovsk (N. Sapak, O. Svitlychna, O. Semchynshyn-Huzner, I. Chmelyk). These works by using large historical and art materials combined with the analysis of specific events of artistic life and works of fine art show regional features of the artistic process, trace the evolution of artistic events, define their specific features and present summarized facts and biographical information on the artists. However, they have no information regarding the methods of work of an educational institution, reports of scientific departments, artists' educational principles, etc.

Presenting the main study material. Historic victory gained by the Bolsheviks allows the Soviet government to move from War Communism to the New Economic Policy developed by V. I. Ulyanov-Lenin. The Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine begins to involve arts for creating a new revolutionary consciousness starting from day one. The rising point for strengthening and spreading the ideas of the revolution by means of fine arts on a new socialist basis is Lenin's plan of monumental propaganda. All stupendous changes in the society of the early twentieth century have ambiguously affected the structure and methodology of art and pedagogical education in Ukraine.

First, the new concept of practicality and professionalism declared in the decision of the meeting "On the High School Reform" (1920) led to the elimination of major academic institutions such as the universities and academies in Kyiv, Kharkiv, Odessa, Yekaterinoslav and other cities. Instead, it was planned to create variously-oriented schools – Academies of theoretical knowledge with subject-specific departments. Numerous vocational art schools (HPTU) appeared in the system of higher art education and faced new challenges, such as to have excellent knowledge of the production processes and to be able to combine engineering knowledge with artistic skills. The whole academic art education was discarded as a relic of bourgeois society.

Second, grand prospects of the art and industry cooperation faced some difficulties, such as the lack of properly trained teaching staff.

Incredible as it may seem, it is the 1920s that are marked by the emergence of higher art and pedagogical education in Ukraine, with the government policy playing a pivotal role almost for the first time. Despite the reformist, vigorous character of these developments, aestheticization of the teachers' professional training becomes prominent in the educational practice.

Creation of the national art education school stood on the foundations of the Ukrainian culture and art that were actively involved in the educational process at the pedagogical institutions of all levels. A Decision of the Commissariat of Ukraine specifically instructed to raise the level of teaching fine arts over the study of folk art as an integral part of national culture, and deepen the specialization in one of them [1, p. 121]. It was the first public document guiding educational institutions towards studying art subjects, including fine arts. In determining the objectives, content, forms and methods of aesthetic training of teachers "the question was raised of the need for acquainting each teacher with the theory and practice of aesthetic education..." if they want to "keep up with the modern pedagogy" [1, p. 121].

By the government decisions three major higher art education institutions are opened in Ukraine: the Kyiv Institute of Plastic Arts, and Kharkiv and Odessa Art Colleges (considered in Ukraine as higher education institutions at the time— *Panyok*), which besides special departments would later open the art education ones for the training of "teachers and artists-lexicographers able to secure the cooperation of various arts ... it was seen as the way for birth of culture of a new historical cycle" [2, p. 65].

The concept of art institutions activity also changes over time. If before 1920s their task was to spread education among the public and to expand its cultural level, then with the establishment of Soviet power in Ukraine art facilities began to implement ideology of the new socialist state via artistic means. The government stimulated and accelerated the convergence of art and industry and helped its penetration into everyday life. It was in the early 1920s when professional orientation became the main feature of higher education, including art, based mainly on the principles of vocational school and associated with the production. People's Commissar of Education of the Ukrainian SSR G. Grinko (1920–1923) developed a scheme of public education where High School developed under two types: higher education institutions aiming for training organizers, and technical schools training craftsmen and practitioners.

Technical schools as higher education institutions, in opposition to institutes, trained highly qualified practitioners – the immediate performers of crucial technical work in a specific industry, so the technical factor was central to their education. It continued for 3–4 years and was based on vocational schools or workers' faculties, the task of which was to give higher qualification to the workers not having complete secondary education. Technical schools with multiple departments or faculties were called polytechnic colleges.

Around the mid-20s the three leading art institutions in Ukraine (Kiev Institute of Plastic Arts (1925), Odessa Polytechnic College of Fine Arts (1925), Kharkiv Art College opened education departments due to another reorganization of higher education.

From archival documents we know that in the years 1926–1927 there was an attempt to reorganize Kharkiv Art College into a Polytechnic College, making it possible to raise the issue of opening an education department at the Department of Painting. So, on June 5, 1926 the Kharkiv Art College Committee chaired by Rector M. Burachek with paragraph 4 approved establishment of an education department, “which is arranged as a personal department; specialization in education itself begins with the 2nd year and continues for the years 2, 3 and 4. The Committee thinks that the Education Department can be opened in October 1926, and the students could of their own accord transfer from the 2nd year of sculpture, graphics, easel, decorative and theatre decoration workshops, there is no certainty that the curriculum will be produced by this term and that the professionals-teachers of the new Department can be invited. The Committee believes it is better to establish the Education Department work from the next academic year. Thus, we will have an extra year for the development of curriculum and programs, as well as other preparatory work” [5, sheet 17, 17 rev.]. It follows from this decision that the Education Department was to be opened on September 1, 1927.

In Report No. 15 of 27.03.1927, the second paragraph says: “Chairman of E. [Education – ? – *Panyok*] C. [Committee – *Panyok*] t. Zhukov informs on the previous decisions of the Committee... on arrangement of an education department at Kharkiv Art College ... It is in the initial stage of elaboration. As the material at today's meeting we have the curriculum of the E. [Education – *Panyok*] D. [Department – *Panyok*] of Od. [Odessa – *Panyok*] P.C. [Polytechnic College – *Panyok*] of F.A. [Fine Arts – *Panyok*] ... The Education Department is to prepare a mass worker – teacher – artist for senior groups of the seven-year school. Specialization begins with the third year and continues the following

year. The curriculum shall give a sufficient number of hours for both relevant theoretical subjects and for drawing, painting and sculpting, so that the students could continue their artistic training.

In order to prepare teachers in the field of fine arts for professional artistic and industrial and other specialties – to form optional course V for those studying at Vocational College in a particular workshop and wishing to get additional qualification of the Teacher of Fine Arts for Vocational Schools to their skills of easel painter or graphic artist, etc.

To make a detailed note and approximate estimates for submission to the Methodical Commission (Metodkom) of the Central Administration of Professional Education (Glavprofobr) so as to form the Educational Department and teaching course V in the future budget year” [9, sheet 117].

According to the correspondence between Metodkom and Kharkiv Vocational Art College on the formulation of educational work in the College, the Academic Administration Unit drew up a 4-year plan for the Art Education Department at the Department of Painting. Unfortunately, the year of the document is not specified, and we only know the date of approval, October 2, but the plan is signed by the new Rector A. Komashko, so it is likely that it reached Metodkom within academic year 1927–1928. According to archive documents, Rector of Kharkiv Art College M. Burachek was dismissed from 16.06.1927, and A. Komashko was appointed in his place [4, sheet 1].

According to the curriculum the course of lectures at the Education Department was divided into three parts: subjects of general importance, subjects serving the specialty, subjects of the specialty, which in turn divided into an educational and artistic cycle.

The educational cycle included the following subjects: Child’s Anatomy and Physiology, Basics of Pedology and Psychology, History of Pedagogy, Soviet System of Education, Pedagogy, Methodology of Fine Arts, Methods for Outreach Activities, School Hygiene, Working in Workshops, and Art Education Workshop.

The artistic cycle included the following subjects: Formal-Analytical Elements of Visual Arts (Drawing, Color, Volume, and Space), Drawing, Painting, Sculpture, Technical Drawing, and Composition.

The subjects serving the specialty were the following: Descriptive Geometry, Technology of Art Education Materials, History of Fine Arts, History of Ukrainian Art, Sociology of Art [7, sheet 7–7 rev.].

According to archive documents the most probable opening date for the Education Department was set for September 1, 1929. In a memo as of 28.06.1929 to Kharkiv Executive Committee, Deputy National Commissioner of Education of Ukrainian SSR Prikhodko said: "... with the reorganization of the College into an Institute... it is provided to open two departments – the Printing and the Education ones the next year 29/30..." [8, sheet 22].

In another document from September 11, 1929 A. Komashko (1927–1932) reported the following to Uprofobr (Vocational Education Administration): "the Art Institute informs that there are no vacancies at the Art Education Department..." [6, sheet 170].

Earlier, A. Komashko's report on the work of the institution and the development prospects read: "I... still doubt that the People's Commissariat of Education will have the time to conduct reorganization of the Artistic Universities and particularly Kharkiv Art College this year (21.06.1929 – *Author*). Some project is being elaborated, which shows that Kharkiv Art College is transformed into an Art and Technical Institute with Printing, Theatre Decoration and Art Education Departments. The Department of Architecture should be transferred to the Construction Institute opening in Kharkiv as a new institution ..." [4, sheet 20].

So the Education Department at Kharkiv Institute of Arts could exist within 1929–1934 until the next reorganization of higher education.

The society extremely lacked specialists with higher education in the field of art education. For instance, one of A. Komashko's reports read: "... From the history of Kharkiv Art College is clear that Kharkiv, the former principal town of the province, only had a Secondary, the so-called Art, School, which until 1912 was a private Drawing School, and taking into account the fact that the former Kharkiv had almost no art museums, no art associations, and no exhibitions (with some exceptions), it becomes clear that Soviet art education in Kharkiv begins from scratch. So, Kharkiv does not have those artistic traditions in Ukraine that Kyiv and Odessa have, and above all, it has fewer art assets from which to recruit teaching force than those cities do... As you can see from the statistics – there are teachers without higher education – it would not be a pity if they were ex-workers, peasants, with a clear Soviet ideology, but we do not have those... for our universities do not have sufficiently qualified teaching staff, it is not on the market ... The issue of formation of separate departments to train professors in art education in Kharkiv Art College, together with the Kyiv Institute of Arts and Odessa Polytechnic College of Fine Arts, must be

maintained before the People's Commissariat of Education ... (at the Kyiv Institute of Arts and Odessa Polytechnic College of Fine Arts there already were art education departments at this time – *Panyok*)” (the author's spelling preserved) [4, sheets.48–49, 55].

It was A. Komashko who initiated to create in Kharkiv a proper Institute of Arts. He also considered the possibility to give the institution an education or printing profile. Careful study of archival documents makes it possible to trace A. Komashko's intentions regarding the reorganization of the College into an Institute: “... two years have passed since the People's Commissariat of Education via t. Skrypnyk issued this Directive on transformation of the College into an Institute, which was approved by the People's Commissariat of Education Board this May, and also considering the fact that this is not just a name change, but re-creation of the institution in essence that will touch the goals (artistic and ideological or artistic and industrial, or technical inclination) of the teaching force, budget, accommodation, etc., and that with Uprofos the matter of solving this major problem for Kharkiv Art College before the Commissariat, including t. Skrypnyk, has not moved by this time (is “Status Quo”)...” (the author's spelling preserved) [4, sheet 14].

From 1928-1929, Art College has been under a number of examinations and inspections that began after a critical article on the institution in the local newspaper “Komsomolets of Ukraine”. The Kharkiv Art College Board and the Student Organization submitted to M. Skrypnyk all necessary documents to refute this slander. In May 1929, with the assistance of M. Skrypnyk the People's Commissariat of Education Board decided to reorganize Kharkiv Art College into an Institute due to political and cultural reasons. However, it considered several options of which institute to open at the premises of Kharkiv Art College: the Art Education or the Art Printing one having the following goals: artistic and ideological or artistic and industrial, or introduce more technical direction [4, sheets 8, 14].

It was eventually decided to leave the art direction and call the institution Kharkiv Institute of Spatial Arts [4, sheet 3].

With A. Komashko's appointment as Rector of Kharkiv Art College the easel and mural workshops of the Department of Painting get cancelled. The role of the artist is seen in education of specialists for cultural development, who would be “art creators and organizers that could advocate ideas of the October Revolution, Marx-Lenin ideology ... through art” [4, sheet 53].

So in academic year 1929/30 Kharkiv Art College officially became an institute. The organization of educational process in these times is characterized by precise planning, compliance with new programs where most of the theoretical subjects were imbued with Marxist-Leninist ideology and artistic styles were interpreted as a product of class ideology. All teaching staff had to be qualified at the People's Commissariat of Education Board and to confirm their knowledge and skills. Academic work was reorganized – the workshops were eliminated, instead collective training courses for teachers were introduced [4, sheet 58].

The Institute planned to start the practice of teachers' meetings convened at the end of each trimester. The discussion would involve issues of specialty and theoretical subjects, reports on professional issues from each leading professor or lecturer, working the methodology of art subjects, arranging a special cabinet, formation of the Museum of Student Works, students' performances and joining student asset to subject commissions, as well as creating seminars of advanced type from which to nominate the most outstanding graduates for assistants of Kharkiv Art College.

The emphasis in methodological issues was on the fact “that in Soviet art institutions there is no preference of specialty disciplines over theoretical ones (and vice versa), dialect of the content and form combination ... professionals need to be fully educated by cultural community workers ar[med] with Marx-Lenin ideology” [4, sheets 16, 23, 27].

According to the work plan of the institutions “all curriculum plans for workers, and educational tasks of each professor and teacher must be printed and distributed among classes...” [4, sheet 14 rev.].

A. Komashko advised the teachers to use the materials of the First All-Union Conference of Fine Arts and process the issues of subjects such as “Composition”, “Design”, “Volume” and “Color” and introduce them to the year-1 program [4, sheet 16, 16 rev., 26].

A collective method of teaching specialized subjects was introduced, combined method of teaching of theoretical subjects was administered, departing thus from the conventional lecture teaching, the copying method was criticized [4, sheet 16 rev., 24]. One of the innovations can be considered cancellation of the marking system and implementation of active method of accounting students' knowledge on theoretical subjects [4, sheet 16 rev.]. Practical works were primarily assessed through the method of “student fairs” [ibid, sheet 25].

Great attention was given to the issue of Ukrainianization. For instance, A. Komashko noted that “a certain serious issue in art institutions of the USSR, including Kharkiv Art College is the issue of building national Soviet culture. Hence the emphasis on the use of Ukrainian artistic forces in the educational work ... Our main difficulty is the dissatisfaction of a significant part of the students with poor qualification of the most Ukrainian teachers...” [4, sheet 39].

A strictly planned number of artists-painters and graphic artists have graduated since 1929 (30 and the following academic year 1929/30 – 65 people). From literary sources we learn that the 1929 graduation had the biggest number of students and the best quality of thesis works [3, p.109; 4, sheet 17].

Multilevel training was applied that also affected the quality of education. For example, Kharkiv Institute of Arts had an Institute, Vocational Art School and Vocational Art School Courses at once [4, sheet 9]. This fact had both its positive and negative consequences. The positive fact can be called inter-subject relations, inheritance and integrity of artistic requirements of the facilities, the gradual mastery of the necessary artistic skills, which gave high professional level. The negative fact includes the lack of the required number of laboratories for training and various training devices. As A. Komashko noted the main shortcomings that hinder the development of the institute were: “in the building which seats 250 people now are studying 700 people (Kharkiv Institute of Arts – 400 people, Vocational Art School – 200 people and Vocational Art School Courses – 100 people) ... The institution is limited by teaching forces ... Crisis in the market of teachers of theoretical art disciplines ... much limited teacher staff positions in the institution, dependence on the budget, especially in the Department of Architecture ...” (the author’s spelling preserved) [4, sheet 9].

The results of the research give reason to conclude that the entire restructuring of art and pedagogical education of 1920s lied in educationalization of the theoretical block of subjects and enhancing the politicization of the educational process. Professors, teachers, critics were concerned about the quality of training of artistic and pedagogical staff and were convinced that the training of art specialists should make distinction of their targets.

At that time there was a natural process of changing aesthetic, ideological and pedagogical paradigm of state direction in the middle of art and pedagogical education. Classic clear three-stage educational system takes over from revolutionary romanticism and production cult and consists of basic (technical

school), secondary (art and industrial vocational school) and higher art education (institute).

The findings of this study and further research.

Thus, retrospective study of theoretical principles and records of artistic processes of 1920s shows their important scientific and practical importance for the formation of art and pedagogical education in Ukraine. Since the late 1920s art and pedagogical direction was tried to be made widespread because of its powerful propaganda quality. New methods of teaching the art of the proletariat were seen not from the position of artistic skills, but as a lever of dialectical materialism to facilitate the formation of new communist ideology. The study has found that art and pedagogical paradigm is part of a model education system, but its content was not constant and varied in different historical periods depending on the major orientations or social needs, the level of scientific, socio-economic and cultural development of the country, and also on what were the philosophies on the personality in its educational space at the time. Each period within historical and social processes produced and improved inherent and unique forms and methods of transmission of experience, contributing thus to the artistic and educational process.

BIBLIOGRAPHY

1. Мельничук С. Діяльність народного комісаріату освіти України з реалізації завдань естетичної підготовки та естетичного виховання майбутніх учителів / С. Мельничук, А. Рацул // Історико-педагогічний альманах. — 2012. — №. 2. — С. 121—124.

2. Шмит Ф. Художественно-педагогические факультеты / Ф. Шмит // Путь просвещения. — Х., 1923. — № 7—8. — С. 56—71.

3. Ювілейний альбом «Наші ректори: випробування і перемоги (1921–2016) / автор-упоряд. В. Ю. Гальченко. — Х. : ХДАДМ, 2014. — 312 с. : іл.

4. Харківський художній технікум / Національна Бібліотека України імені В. Вернадського, ф. 217, оп. 1, од. зб. 19. – арк. 1 – 58.

5. Протоколи засідань та виписи з протоколів засідань комітету Харківського художнього інституту (б. технікуму) про відкриття педагогічного відділу, прийому студентів, про їх матеріальний стан та листування з інститутом з цих питань / Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОУ) України, ф-166, оп. 6, од. зб. 5773, арк. 17.

6. Листування з Харківським художнім інститутом про призначення, звільнення, переміщення по службі професорів, викладачів та адміністративно-технічних працівників інституту / ЦДАВОУ України, ф-166, оп. 6, од. зб. 5774, арк. 170.

7. Листування з Харківським художнім інститутом з питання постановки учбової роботи в технікумі / ЦДАВОУ України, ф-166, оп. 6, од. зб. 5778, арк. 7-7 зв.

8. Листування з Харківським художнім інститутом (б. технікумом) про забезпечення студентів помешканням та асигнування коштів на капітальний ремонт будинку інституту / ЦДАВОУ України, ф-166, оп. 6, од. зб. 5780, арк. 22.

9. Протоколи, виписи з протоколів, акти та листування з Харківським художнім технікумом про обслідування його роботи / ЦДАВОУ України, ф-166, оп. 6, од. зб. 11009, арк. 117.

Паньок Т. В. Організація навчального процесу в Харківському художньому інституті в 20-тих роках ХХ століття. На основі архівних матеріалів аналізується стан організації навчального процесу в художніх ВНЗ України протягом 20-х років. Доведено що реформа вищої школи (1920) започаткувала нову концепцію практицизму і професіоналізму. Ліквідація академічної освіти вплинула на створення різнопрофільних навчальних закладів із вузькоспеціалізованими факультетами. В системі вищої художньої освіти виникли численні художньо-професійні технічні училища, перед якими постали нові завдання – досконало знати процеси виробництва і поєднувати інженерські знання з умінням художника. Незважаючи на реформаторський і буреломний характер подій, у освітній практиці стає помітною лінія естетизації фахової підготовки педагогів. Проте на шляху грандіозних перспектив щодо співробітництва мистецтва із індустрією постали певні труднощі, а саме відсутність відповідно підготовлених науково-педагогічних кадрів. Приблизно з середини 20-х років у провідних художніх закладах України (Київському інституті пластичних мистецтв (1925), Одеському художньому політехнікумі (1925) були відкриті педагогічні факультети. На підставі архівних документів висувається гіпотеза про відкриття педагогічного відділення при Харківському художньому технікумі. Уперше вводяться невідомі документи про роль А. Комашко щодо реорганізації Харківського художнього технікуму в інститут.

Ключові слова: вища художньо-педагогічна освіта, історія педагогіки, А. Комашко, Харківський художній інститут.

Панек Т. В. Организация учебного процесса в Харьковском художественном институте в 20-х годах XX столетия. На основе историко-педагогической литературы, архивных материалов анализируется проблема организации учебного процесса в художественных вузах Украины в 20-х г. XX ст. Доказывается, что после реформы высшей школы (1920) внедряется новая концепция практицизма и профессионализма. Ликвидация академического образования повлияла на создание разнопрофильных учебных заведений с узкоспециализированными факультетами. В системе высшего художественного образования возникают многочисленные художественно-профессиональные технические училища, перед которыми стоят новые задачи – в совершенстве знать процессы производства и сочетать инженерские знания с умением художника. Несмотря на реформаторский характер событий, в образовательной практике становится заметной линия эстетизации профессиональной подготовки педагогов. Однако на пути грандиозных перспектив по сотрудничеству искусства с индустрией появились определенные трудности, а именно отсутствие соответственно подготовленных научно-педагогических кадров. Примерно с середины 20-х годов в ведущих художественных заведениях Украины (Киевском институте пластических искусств (1925), Одесском художественном политехникуме (1925)) были открыты педагогические факультеты. На основании архивных документов выдвигается гипотеза об открытии педагогического отделения при Харьковском художественном техникуме. Впервые вводятся в научный обиход неизвестные документы о роли А. Комашко по реорганизации Харьковского художественного техникума в институт.

Ключевые слова: высшее художественно-педагогическое образование, история педагогик, А. Комашко, Харьковский художественный институт.

REFERENCES

Melnychuk S. Diialnist narodnoho komisariatu osvity Ukrainy z realizatsii zavdan estetychnoi pidhotovky ta estetychnoho vykhovannia maibutnikh uchyteliv [The People's Commissariat of Education of Ukraine Activity in Aesthetic Education of Future Teachers] / S. Melnychuk, A. Ratsul // Istoryko-pedahohichnyi almanakh. — 2012. — № 2. — S. 121—124.

2. Shmyt F. Khudozhestvenno-pedahohycheskye fakultety [Art and Education Departments] / F. Shmyt // Put prosveshchennia. — Kh., 1923. — № 7–8. — S. 56–71.

3. Iuvileinyi albom «Nashi rektory: vyprobuvannia i peremohy (1921–2016)» [Album “Our Rectors: Challenges and Victories (1921–2016)”] / avtor-uporiad. V. Iu. Halchenko. — Kh. : KhDADM, 2014. — 312 s. : il.

4. Kharkivskiy khudozhnii tekhnikum [Kharkiv Art College] / Natsionalna Biblioteka Ukrainy imeni V. Vernadskoho, f. 217, op. 1, od. zb. 19. – ark. 1–58.

5. Protokoly zasidan ta vypysy z protokoliv zasidan komitetu Kharkivskoho khudozhnoho instytutu (b. tekhnikumu) pro vidkryttia pedahohichnoho viddilu, pryomu studentiv, pro yikh materialnyi stan ta lystuvannia z instytutom z tsykh pytan

[Minutes of the meetings and abstracts of minutes of meetings of the Committee of Kharkiv Institute of Arts (former College) on the opening of the Education Department, enrollment of students, their financial status and correspondence with the Institute on these issues] / Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia (TsDAVOU) Ukrainy, f-166, op. 6, od. zb. 5773, ark. 17.

6. Lystuvannia z Kharkivskym khudozhnim instytutom pro pryznachennia, zvilnennia, peremishchennia po sluzhbi profesoriv, vykladachiv ta administratyvno-tekhnichnykh pratsivnykiv instytutu [Letters from Kharkiv Institute of Arts of appointment, dismissal, transfer of professors, lecturers and administrative and technical workers] / TsDAVOU Ukrainy, f-166, op. 6, od. zb. 5774, ark. 170.

7. Lystuvannia z Kharkivskym khudozhnim instytutom z pytannia postanovky uchbovoi roboty v tekhnikumakh [Letters from Kharkiv Institute of Arts on the formulation of educational work in the College] / TsDAVOU Ukrainy, f-166, op. 6, od. zb. 5778, ark. 7-7 zv.

8. Lystuvannia z Kharkivskym khudozhnim instytutom (b. tekhnikumom) pro zabezpechennia studentiv pomeshkanniam ta asyhnuvannia koshtiv na kapitalnyi remont budynku instytutu [Letters from Kharkiv Institute of Arts (former College) on provision of students' accommodation and allocation of funds for major repairs of the Institute building] / TsDAVOU Ukrainy, f-166, op. 6, od. zb. 5780, ark. 22.

9. Protokoly, vypysy z protokoliv, akty ta lystuvannia z Kharkivskym khudozhnim tekhnikumom pro obsliduvannia yoho roboty [Records, abstracts of records, statements and correspondence with Kharkiv Institute of Arts on examinations on its work] / TsDAVOU Ukrainy, f-166, op. 6, od. zb. 11009, ark. 117.

УДК 51:378.147.091.33:001.895

**THE USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES
IN EDUCATION PROCESS OF HIGHER SCHOOL
(ON THE EXAMPLE OF HIGHER MATHEMATICS)**

U. V. Sytnykova, I. M. Zhovtonizhko

*O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine)*

E-mail: juliasit@ukr.net

National University of Pharmacy (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: irina00dom@mail.ru

**ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ
(НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ)**

Ю. В. Ситникова, І. М. Жовтоніжко

*Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова (Харків, Україна)*

Національний фармацевтичний університет України (Харків, Україна)

The article is devoted to the actual problem of the use of innovative educational technologies in the educational process of higher education. The essence of the concept of "pedagogical technology" was defined, the necessity of introduction of innovative pedagogical technologies in process training of the professional in a higher school was scientifically justified, and the example of using of interactive teaching technologies in the process studying of higher mathematics by future specialists was presented on the basing of the analysis of scientific and educational literature.

Keywords: a higher mathematics, innovative pedagogical technologies, interactive teaching technologies, a higher school, educational process, the future specialists.

Problem statement. Modern Ukrainian society is now experiencing intense socio-economic transformation, with particularly high scientific and practical importance of pedagogical innovations aimed at modernizing higher education, improving its quality and gaining practice-oriented training of future professionals to ensure their competitiveness in the labor market. Furthermore, the issue of improving sustainability and competitiveness of educational institutions is becoming of crucial importance alongside with the problem of changing the current educational model.

Analysis of study models has revealed that innovative educational technologies and methods are more effective compared to traditional ones. The current system of higher education in Ukraine is being dynamically updated, the momentum of which were, on the one hand, reforming of society as a whole, on the other hand, the logic of the development of the educational system itself.

Educators today must prepare for the educational systems of the future.

The willingness of the teacher to innovation in the learning process is mainly determined by the foundation laid during his\her studies in higher school. Therefore, in order to be effective the educational system must also change in accordance with trends that determine the development of general education.

Problem solving effectiveness in most cases is provided by the introduction of innovative educational technologies and active methods to the educational process. Therefore, the problem of the use of innovative pedagogical technologies in educational process of higher school is acquiring special relevance today.

Analysis of recent scientific and educational research and publications which started solving the problem has shown that the issue of introduction of innovative educational technologies in the educational process of higher education institutions is of great interest to reputable scientists and educators-practitioners.

The following researchers have been the most active in this area: G. Boychenko, A. Hurevych, M. Huslova, M. Klarin, B. Likhachev, V. Mihelkevych, L. Ovchinnikova, O. Okuneva, G. Panfilova, V. Slastonin, S. Sysoieva, N. Talyzina, A. Faktorovych, V. Chechet, P. Erdniyev, M. Shatalova, F. Yanushkevich, etc.

These researchers have investigated the main aspects of innovation in terms of theory and practice of introduction of pedagogical science

achievements and dissemination of best teaching practices, and problems of innovative processes technologization in secondary school.

However, the issue of innovative pedagogical technologies use in educational process of higher school, particularly in the process of studying of Higher Mathematics by future professionals remains unsolved.

The purpose of the article is to review the main aspects of the introduction of interactive teaching technologies in educational process of higher school while studying the course of Higher Mathematics by future experts.

In order to achieve the given objective, the following tasks must be solved: to reveal the essence of the concept 'pedagogical technology', supply examples of interactive teaching technologies in the study of Higher Mathematics by future professionals, identify opportunities to implement innovative technologies to systematize the students' knowledge at practical classes in Higher Mathematics.

The presentation of the main research material. The first step is to determine what pedagogical technology is. The concept of 'pedagogical technology' in the scientific and educational literature is interpreted as a type of learning process that will resolve the problem of humanization of education through the integration of theoretical knowledge and practical experience (A. Faktorovych [11]); a set of principles, methods, and techniques applied by a teacher based on his/her own personal and professional competence, culture and activities (S. Vitvytska [1]); the system (set) of means and methods of organization and management of educational and professional process that give an opportunity to reach educational goals successfully (V. Chechet [12]); a combination of tools and techniques reproducing theoretically grounded learning, a way of achieving educational goals, which involve creating a unique space of human relations that occur between a teacher and a student (Y. Rapatsevych [7]).

Therefore, pedagogical technology involves combination of methodological principles and study manuals; performance algorithm and personal teaching experience, thus enabling the teacher to predict a variety of educational situations, alter stereotypical educational models based on his/her own high level of skill, methodological culture, and the author's interpretation of theoretical and practical suggestions. In particular, the teacher's activity should be based not only on his/her professional pedagogical and psychological

knowledge and skills, but also on personal artistic, cultural, and professional characteristics of each student.

From the scientific and educational sources and from our own experience it is known that pedagogical technology allows preliminary design of educational and professional process of higher school.

Thus, in our pedagogical work we were guided by S. Vitvytska's concept according to which pedagogical technology combines aspects such as scientific (pedagogical technology is an element of pedagogical science designing educational processes in educational systems); procedural-narrative (description, process algorithm, set of objectives, content, methods and ways to achieve guaranteed results and intended purpose); procedural-operational (technological process implementation, operation of personal, instrumental and methodological, pedagogical methods) [1].

Moreover, we have considered A. Faktorovych's idea [11], according to which background of pedagogical technology implementation comprises highly developed theoretical and methodological (ability to project the educational process, its holistic vision, reflection, design) and technological (operation in a particular educational situation) cultures of the teacher and ensure effectiveness of results achievements.

As it is known, today in the process of training in higher educational establishments it is necessary to implement traditional forms and methods of teaching along with innovative technologies aimed at forming professional abilities and skills of future professionals.

In particular, the scientific and pedagogical sources define pedagogical innovation as "innovation in educational activities, changes in the content and education technology aiming at increasing their efficiency" [7, p. 198].

Analysis of scientific and educational publications [2; 3; 4; 5; 6; 9; 10, etc.] has shown that the main innovative pedagogical techniques include:

- information and communication technologies (impact of multimedia technologies on integration of different subject areas, including the use of electronic educational materials, video lectures, computer testing of knowledge, etc.);

- personality-oriented technologies (fulfillment of professional and personal potential of each student taking into consideration his/her individual preferences and social requirements for professional training);

- project-based learning technology (creating conditions for independent acquisition of knowledge and skills);

- problem-based learning technology (combination of systematic independent research of students with acquisition of complete knowledge);
- critical thinking technology (development of students' critical thinking through their interactive inclusion in the educational process and the formation of their ability to ask new questions, work out various arguments, make independent deliberate decisions);
- modular training technology (involves presenting training content in logically complete information blocks (modules) in accordance with the set didactic goals);
- technology of concentrated study (characterized by continuous studying one discipline for days or weeks);
- distance learning technology (creation of active communication between teachers and students using specialized information-educational environment focused on information exchange over all distances via the Internet);
- technology of simulation-modeling focus (implementation of simulation games, business and role-playing scenarios related to the acquisition of professional experience in solving personal problems and situations);
- case study (analysis of profession-related situations).

It is well-known that Higher Mathematics is one of the main scientific foundations and effective instruments for the vast majority of general theoretical, general engineering, medical, biological, economic and social sciences. Knowledge of fundamentals of Higher Mathematics is necessary for both successful mastering certain subjects and solving applied and research tasks faced by future professionals of different areas. Forming appropriate mathematical view and providing future professionals with methodological apparatus, techniques of mathematical modeling of various situations determine its effective functioning in the modern world of professionals.

In particular, in our pedagogical work we pay special attention to the organization of educational work on mastering complex mathematical knowledge using innovative methods and techniques of teaching.

Interactive learning technology has been chosen from a number of methods. The choice is conditioned by the fact that due to this technology there is the possibility of establishing a fruitful environment for self-development and self-realization of future specialists. It is also an opportunity to move away from traditional knowledge broadcast to the level of its active search through students' self-activation and self-regulation of their learning activities.

Interactive learning which comprises these technologies is considered by O. Pometun as a 'created by a teacher learning environment in which the student will individually discover, acquire and design his/her own knowledge and expertise in various fields of life [8, p. 8]'. Its principles are: establishing subject-subject relationship between teachers and students (parity); existence of multilateral communication; construction of student's knowledge; use of self-assessment and feedback; ongoing active steps [8]. Technologies that provide this are: interactive lectures, namely the use of the method of 'question-answer'; short presentations prepared by students who would reveal one of the issues raised in the subject; testing; implementation during practical classes such forms as 'round table', 'workshop' where students during the discussions solve important professional problems based on their own independent developments; debates, discussions, analysis of profession-oriented situations; converting student's self-study, individual research work as a mandatory component of learning the subject; using during practical classes presentations, publications, and web-sites prepared by students; use in the educational process of high school role and business games, case studies, and 'brainstorming' that promote activity and creativity of future professionals; conducting master classes and trainings; extensive use of multimedia in the lectures and workshops, electronic and various kinds of lectures support, providing students with educational information on electronic media, Internet search etc., using elements of simulation, reflection, and relaxation during some practical classes; new approaches to monitoring and assessment of student's achievement.

It should be noted that the use of interactive teaching technologies in the study of Higher Mathematics requires from a teacher certain efforts to select the content suitable for interactive work; define organizational forms of learning, conducive to the use of interactive technologies; arrange prior students' preparation for interactive work.

For example, let us consider the practice session, which is held before the verification of knowledge on '*Differential equations*'.

The day before a group of 4 students is created, in each of which the teacher assigns the student-consultant and works with him/her individually in preparation for the lesson.

During the lesson the groups receive information packages that contain the cards-tasks, additional cards designed by students-consultants under the teacher's guidance. The teacher acts as an expert.

Each group receives a card of one of the following types: equation; type of equation; way of solution.

For instance, the lesson covered the following equations:

a) $3x - xy' = 0$; b) $y' = \frac{y}{x} - \frac{x}{y}$; c) $y' - \frac{2y}{x} = x^2 \ln x$; d) $xy + y'\sqrt{1-x^2} = 0$;

e) $y'' - 4y' - 5y = 0$; f) $xy' + 2y = 3x^2y^2$; g) $y'' - y' - 6y = 0$.

The students make decisions on each of the equations after discussion of the received task in each group. The students have 3 minutes to fill in the cards. Then a representative from each group describes one of the equations given in the card as directed by the teacher and writes down all the information from the completed card on the board. At that time other groups make corrections and supplement answers if needed, and then the students and the teacher discuss the work done and grading.

Here is an example of another final practical lesson in Higher Mathematics on 'Indefinite integral'. It is well-known, that this issue contains a lot of theory, but its practical application causes great difficulties. In order to systematize and efficiently interiorize the students' knowledge on the methods of integration, we have organized the work on the model of 'brainstorming'.

The purpose of this form of work is to improve the cognitive activity; update and systematize students' knowledge on the mentioned topic; form a coherent perception of the material studied; teach to help one another, conduct a dialogue and find common solutions.

The students were previously informed about this form of the final lesson on this topic, aimed to prepare for module testing. They were provided with a list of questions and examples of integrals for self-study. Preparation lasted for 3 weeks. To do this, 5 students with different levels of knowledge were selected to be an expert group. Each representative of the expert group chose the topic on which he was the main expert. During the lesson, the students were divided into 4 groups of 5 people each.

The cards with the tasks are on the teacher's desk. There are 5 types of cards; each is an example of the application of a particular method of integration, or a representative of the class of functions that are integrated in some way:

$$\begin{array}{l} \text{card 1: } \int \frac{dx}{\sin x + \cos x}; \quad \text{card 2: } \int \frac{(4x-1)dx}{\sqrt{-x^2 - 2x + 3}}; \\ \text{card 3: } \int \frac{6x^2 + 25x + 16}{(x+4)(x+1)(x+2)} dx; \quad \text{card 4: } \int x^2 \cdot 3^x dx; \quad \text{card 5: } \int \frac{\sqrt{x}}{4x - \sqrt[3]{x^2}} dx. \end{array}$$

One by one students from each group took the card and recorded the example. The task is to determine the method of finding indefinite integral and explain the process of decision. If there was a problem, the student asked his group for help, while other groups had an opportunity to participate in the discussion, give advice, make suggestions, etc. The student had to bring a solution to the answer. No more than two students were allowed at the board. The teacher was not an active participant in this process, but he acted as a coordinator and observer. Work with each example lasted for 10–15 minutes; totally 5 examples were solved.

The last stage of ‘Summing up’ was the most emotional and meaningful to each student. Performance evaluation was performed at three levels: personal evaluation (self-evaluation), the experts’ evaluation, the teacher’ evaluation. The criteria for evaluation were as follows: theoretical validity and completeness of response, ability to navigate in theory, level of integration technology, the ability to follow advice, the ability to ask questions, the ability to work in a team.

It has been found that working together and conducting a constructive dialogue not only lead to improving the quality of acquired knowledge and expanding the methodology of knowledge search, but also unite students helping to establish cooperation, realize personal mistakes and assess the level of their own knowledge.

This interactive form of conducting lessons helps to systematize knowledge, develop the students’ ability to analyze, compare, synthesize and, consequently, identify the type of equation or integral by appearance, and actively stimulate cognitive activity.

However, it should be mentioned that the illiterate use of technologies, apparently similar to the interactive ones, can lead to excessive dependence between group members, emergence of unhealthy competition and even conflicts.

Thus, the use of interactive pedagogical technologies in teaching Higher Mathematics in higher educational establishments requires a thorough study of the ways of selecting the content of educational material on Higher Mathematics suitable for the use of interactive technologies; selecting organizational forms of learning that promote the use of interactive technologies; rational combining of traditional technologies in terms of educational and professional process management.

Conclusions. Summarizing the above-mentioned, it should be stressed that the educational and professional process of higher school requires a rational

use of traditional teaching methods, and development of new educational technologies. As the use of traditional forms of education aimed only to transfer a certain amount of knowledge is not intensifying internal motivation of students to self-management of learning activities. The conditions for the growth of creative and research potential of future professionals are created through the introduction of innovative information technology.

In addition, the use of interactive technologies in the educational process of higher school will enable to significantly improve the overall quality of training future professionals, will enrich the process of formation of their competencies and scientific worldview and ensure their future competitiveness in the global labor market.

Prospects for further investigations in the research area. It is advisable to implement innovative educational technologies in the training of future professionals and track the results experimentally. It is necessary to conduct a qualitative analysis of formation of creative skills and explore the process of personal development of a professional with regard to his/her future professional performance. It is of crucial importance to pursue research on the influence of interactive technologies on the level of professional competence of future professionals to develop the methodological basis for their implementation.

BIBLIOGRAPHY

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи / С. С. Вітвицька. — К. : Центр навчальної літератури, 2003. — 316 с.
2. Гуслова М. Н. Инновационные педагогические технологии : учеб. пособие для студ. учреждений сред. проф. образования / М. Н. Гуслова. — 4-е изд., испр. — М. : изд. центр «Академия», 2013. — 288 с.
3. Матушкин Н. Структурная модель образовательной программы при модульно-компетентностном подходе / Н. Матушкин, Н. Столбова // Сб. докладов Междунар. науч.-метод. конф. «Управление качеством инженерного образования и инновационные образовательные технологии». — Ч. 1. — М. : МГТУ, 2008. — С. 30–36.
4. Михелькевич В. Н. Инновационные педагогические технологии : учеб. пособие / В. Н. Михелькевич, В. М. Нестеренко, П. Г. Кравцов. — Самара : СГТУ, 2004. — 91 с.
5. Осмоловская И. М. Инновации и педагогическая практика / И. М. Осмоловская // Народное образование. — 2010. — № 6. — С. 182-188.

6. Панфилова А. П. Инновационные педагогические технологии. Активное обучение : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. П. Панфилова. — М. : изд. центр «Академия», 2009. — 192 с.
7. Педагогика : Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. — Минск : Современное слово, 2005. — 720 с.
8. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання [Електронний ресурс] / О. Пометун. — Режим доступу : http://informkon.at.ua/_ld/0/9_..._.pdf
9. Скрипко Л. Е. Внедрение инновационных методов обучения: перспективные возможности или непреодолимые проблемы? / Л. Е. Скрипко // Менеджмент качества. — 2012. — № 1. — С. 76–84.
10. Ступина С. Б. Технологии интерактивного обучения в высшей школе : учебно-метод. пособие / С. Б. Ступина. — Саратов : изд. центр «Наука», 2009. — 52 с.
11. Факторович А. А. Сущность педагогической технологии / А. А. Факторович // Педагогика. — 2008. — № 2. — С. 19–27.
12. Чечет В. В. Генезис методов обучения и педагогических технологий / В. В. Чечет // Народная асвета : Штомес. навук.-педагаг. часоп. — 2004. — № 8. — С. 11–16.

Ситник Ю. В., Жовтоніжко І. М. Використання інноваційних педагогічних технологій у навчальному процесі вищої школи (на прикладі вивчення вищої математики). Стаття присвячена актуальній проблемі використання інноваційних педагогічних технологій у навчальному процесі вищої школи. На основі аналізу науково-педагогічної літератури визначено сутність поняття «педагогічна технологія», науково обґрунтовано необхідність впровадження інноваційних педагогічних технологій у навчально-професійному процесі вищої школи та наведено приклад використання інтерактивних педагогічних технологій під час вивчення майбутніми фахівцями вищої математики.

Ключові слова: інноваційні педагогічні технології, інтерактивні педагогічні технології, вища школа, вища математика, навчальний процес, майбутні фахівці.

Ситникова Ю. В., И. Н. Жовтонишко. Использование инновационных педагогических технологий в учебном процессе высшей школы (на примере изучения высшей математики). Статья посвящена актуальной проблеме использования инновационных педагогических технологий в учебном процессе высшей школы. На основе анализа научно-педагогической литературы определена сущность понятия «педагогическая технология», научно обоснована необходимость внедрения инновационных педагогических технологий в учебно-профессиональном процессе высшей школы и приведен пример использования

интерактивных педагогических технологий при изучении будущими специалистами высшей математики.

Ключевые слова: инновационные педагогические технологии, интерактивные педагогические технологии, высшая школа, высшая математика, учебный процесс, будущие специалисты.

REFERENCES

1. Vitvyts'ka S. S. Osnovy pedahohiky vyshchoyi shkoly [Basics of pedagogics of higher education] / S. S. Vitvyts'ka. — K. : Tsentr navchal'noyi literatury, 2003. — 316 s.
2. Guslova M. N. Innovacionnye pedagogicheskie tehnologii : ucheb. posobie dlja stud. uchrezhdenij sred. prof. obrazovanija [Innovative pedagogical technologies] / M. N. Guslova. — 4-e izd., ispr. — M. : izd. centr «Akademija», 2013. — 288 s.
3. Matushkin N. Strukturnaja model' obrazovatel'noj programmy pri modul'no-kompetentnostnom podhode [The structural model of the educational program at the module-competence approach] / N. Matushkin, N. Stolbova // Sb. dokladov Mezhdunar. nauch.-metod. konf. «Upravlenie kachestvom inzhenerного obrazovanija i innovacionnye obrazovatel'nye tehnologii». — Ch. 1. — M. : MGTU, 2008. — S. 30–36.
4. Mihel'kevich V. N. Innovacionnye pedagogicheskie tehnologii : ucheb. posobie [Innovative pedagogical technologies] / V. N. Mihel'kevich, V. M. Nesterenko, P. G. Kravcov. — Samara : SGTU, 2004. — 91 s.
5. Osmolovskaja I. M. Innovacii i pedagogičeskaja praktika [Innovations and pedagogical practice] / I. M. Osmolovskaja // Narodnoe obrazovanie. — 2010. — № 6. — S. 182–188.
6. Panfilova A. P. Innovacionnye pedagogicheskie tehnologii. Aktivnoe obuchenie : ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij [Innovative pedagogical technologies. The active learning] / A. P. Panfilova. — M. : izd. centr «Akademija», 2009. — 192 s.
7. Pedagogika : Bol'shaja sovremennaja jenciklopedija [Pedagogy: The most modern encyclopedia] / sost. E. S. Rapacevich. — Minsk : Sovremennoe slovo, 2005. — 720 s.
8. Pometun O. Entsiklopediya interaktyvnoho navchannja [Elektronnyy resurs] [Encyclopedia of interactive teaching] / O. Pometun. — Rezhym dostupu : http://informkon.at.ua/_ld/0/9_._.pdf
9. Skripko L. E. Vnedrenie innovacionnyh metodov obuchenija: perspektivnye vozmozhnosti ili nepreodolimye problemy? [The implementation of innovative teaching methods: perspective opportunities or insurmountable problem?] / L. E. Skripko // Menedzhment kachestva. — 2012. — № 1. — S. 76–84.

10. Stupina S. B. Tehnologii interaktivnogo obuchenija v vysshej shkole : ucheb.-metod. posobie [The interactive teaching technologies in higher education] / S. B. Stupina. — Saratov : izd. centr «Nauka», 2009. — 52 s.

11. Faktorovich A. A. Sushhnost' pedagogicheskoj tehnologii [The essence of educational technology] / A. A. Faktorovich // Pedagogika. — 2008. — № 2. — S. 19–27.

12. Chechet V. V. Genezis metodov obuchenija i pedagogicheskikh tehnologij [The genesis of teaching methods and educational technologies] / V. V. Chechet // Narodnaja asveta : Shtomes. navuk.-pedagag. chasop. — 2004. — № 8. — S. 11–16.

УДК [070.1:378.4(477)]

**ПИТАННЯ ВУЗІВСЬКОЇ ПРЕСИ
В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИМІРІ**

К. М. Фендріков

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна)
E-mail: author@i.ua*

**THE PROBLEM OF UNIVERSITY PRESS
IN HISTORIC-PEDAGOGICAL ASPECT**

K. M. Fendrykov

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)

У статті на основі аналізу історико-педагогічних джерел простежено генезис вузівської преси упродовж другої половини XIX – початку XXI століть. Із урахуванням суспільно-політичних чинників, тенденцій розвитку національної вищої школи і завдань преси визначено специфіку функціонування вузівських газет і журналів на різних історичних етапах. Доведено, що такі друковані органи виконували функцію «літописця» університетського життя, «сигналізували» про проблемні місця у підготовці майбутніх фахівців, акцентуючи увагу на питаннях організації навчального процесу у вищій школі, профорієнтаційної роботи і виробничої практики, самоорганізації студентського життя, проживання в гуртожитках тощо. На основі вивчення й систематизації матеріалів, що друкувалися на шпальтах газет провідних вишів України у досліджуваний період, виявлено засоби їх впливу на процес професійного становлення майбутніх фахівців.

Ключові слова: преса, вузівська преса, вищі навчальні заклади, Україна, генезис, підготовка, фахівець.

Вступ. Зміна освітньої парадигми на сучасному етапі розвитку українського суспільства вимагає від національної вищої школи

вдосконалення системи підготовки майбутніх фахівців, які не лише досконало володіють своєю професією, але й здатні самоактуалізуватися в соціальному і пізнавальному плані, творчо підходити до професійної діяльності, брати на себе відповідальність за інших, спільну справу, набувати особистісного авторитету і статусу.

Вище зазначене вимагає оптимальної реалізації в умовах ВНЗ усіх наявних засобів педагогічного впливу на становлення особистості майбутнього фахівця, серед яких особливе місце посідає вузівська преса, яка інформує читацьку аудиторію про важливі новини, стратегічні рішення, події в житті навчального закладу та на ринку освітніх послуг, привносить у маси певну культуру, норми поведінки, що прямо чи опосередковано впливає на усвідомлення результатів праці, відчуття роботи в команді, на професійний та кар'єрний розвиток працівників і студентів, їхній інтелектуальний рівень і моральний стан.

Стратегія пошуку ефективних шляхів розв'язання порушеної проблеми зумовлює звернення до історико-педагогічного досвіду функціонування вузівської преси з метою його актуалізації в освітніх реаліях сьогодення.

Аналіз наукової розробки проблеми засвідчив, що загальні підходи до характеристики вузівської преси як окремої групи періодичних видань знайшли відображення в працях А. Акопова, Д. Алексеєва, С. Блека, Я. Засурського, А. Кривоноса, П. Чукова та ін. Питання становлення й розвитку вузівської преси на теренах радянської Росії стали предметом дослідження Є. Ахмадуліна, А. Грабельникова, Б. Єсіна, Ю. Носової, О. Токаревої та ін. Проте у національному історико-педагогічному вимірі порушена проблема не знайшла належного висвітлення.

Формулювання цілей та завдань статті. Мета статті полягає у визначенні генезису вузівської преси в контексті становлення й розвитку національної вищої школи, окресленні специфіки її функціонування на різних історичних етапах, виявленні впливу на процес професійної підготовки майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. У процесі наукового пошуку встановлено, що вузівська преса в Україні має глибоке коріння. Її паростки сягають другої половини XIX століття, коли було започатковано друк академічних вузівських журналів («Університетські вісті», «Записки Імператорського Харківського університету», «Записки Імператорського Новоросійського університету»), основна мета яких полягала в

опублікуванні наукових праць як співробітників університету, так і вчених з інших вишів. Визначена мета зумовила доволі сталу структуру таких видань, перша частина яких являла собою збірник наукових статей професорів і викладачів університету, друга – синтез офіційної інформації вишу і корисних порад для студентів. Саме офіційні відділи цих видань, які слугували своєрідною візитною карткою університету, публікуючи поряд з різними постановами відомості про події внутрішнього життя вищого навчального закладу, стали попередниками вузівських «багатотиражок», які набули поширення у вітчизняній вищій школі упродовж ХХ століття.

Результати наукового пошуку засвідчили той факт, що формування й розвиток вузівської преси в радянський період безпосередньо пов'язані з кардинальними змінами в самій структурі вищої школи. Події 1917 р. змінили не тільки соціальний лад, але й поставили на порядок денний питання створення нової вищої школи. Офіційно визнаний курс на «зрощування» нової пролетарської інтелігенції й утвердження комуністичної ідеології, соціальне замовлення на створення позитивного іміджу радянської системи вищої освіти зумовив появу нового типу видань у межах вищих навчальних закладів - вузівських багатотиражних газет. Поступово вони поширилися на всі виші України, проте їх цілі, завдання, тематика публікацій не були сталими й визначалися низкою чинників. Зокрема, 8 квітня 1927 р. вийшла друком газета Харківського інституту народної освіти (ХІНО) «Робітник освіти». З 1928 р. вона виходила під назвою «Інновець», а з 1930 р., після реорганізації ХІНО, під назвою «За нові кадри». З відновленням діяльності Харківського державного університету його друкованим органом стала газета «За більшовицькі кадри», заснована 1 січня 1936 р.

25 жовтня 1929 р. побачив світ перший номер газети «Кузня освіти». Під її заголовком було зазначено, що це «газета пролетарського студентства, професури та службовців Київського інституту народної освіти. У передовій статті «На нові рейки» визначалася роль газети у здійсненні завдань першої п'ятирічки. Ішлося про розгортання соціалістичного змагання, піднесення рівня навчального процесу, комуністичне виховання студентства. У 1932 р газета стала називатися «За комуністичні кадри». Вона провела значну роботу щодо перетворення Київського інституту народної освіти на університет і у вересні 1933 р. вийшла під лозунгом «Хай живе Київський університет».

Показово, що на межі 20-х – початку 30-х років ХХ століття з урахуванням реформаційних процесів у сфері вищої освіти виходять друком газети «Київський політехнік» (1927 р.) Київського політехнічного інституту, «Рефлекс» (1931 р.) Харківського медичного інституту, «Автошляховик» (1931 р.) Харківського автошляхового інституту тощо.

Відкриття 1933 р. педагогічних інститутів також зумовило започаткування друкованих органів. Так, починаючи з 1933 р., виходять друком газети «За більшовицького педагога» (Харківський державний педагогічний інститут), «За педагогічні кадри» (Полтавський державний педагогічний інститут), «За педагогічні кадри» (Київський державний педагогічний інститут) тощо. Наприклад, газета «За більшовицького педагога» Харківського державного педагогічного інституту до літа 1941 року виходила щотижня упродовж навчального року. На першій полосі біля назви видання указувалися її засновники: партком, комітет ЛКСМУ, профком та дирекція Харківського державного педагогічного інституту [8]. Окрім того, обов'язковим елементом заголовку газети був лозунг партії «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Під заголовком газети традиційно розміщувався анонс кращого матеріалу номера, передовиці. Як правило, ця назва оформлювалася у вигляді лозунгу, наприклад, «Виправити припущені помилки», «За міцну учбову дисципліну», «Наш інститут в 1940 році», «Якою має бути лекція» тощо. До 1941 року тираж газети складав 1000 примірників. Газета розповсюджувалася платно – ціна на лютий 1941 року складала 10 коп.

У цей період газета «За більшовицького педагога», як і більшість інших вузівських газет, представляла собою літопис життя вишу. На її сторінках головне місце посідали питання навчального процесу, профорієнтаційної роботи, самоорганізації студентів, проживання в гуртожитках. Нерідко авторами матеріалів виступали самі студенти, які наголошували на важливості складових професійної підготовки майбутнього вчителя («Здійснимо свої мрії», «Радісні і творчі роки», «Чудова професія», «Вечір зустрічі з десятикласниками» тощо) [2; 3; 8].

Зауважимо, що схожий зміст і відносна свобода тематичного наповнення були ознакою й інших вузівських багатотиражок першої половини 1930-х років. Газети намагалися допомогти адміністрації ВНЗ і студентам в організації навчального процесу й професійної підготовки. Наприклад, типовими питаннями, які порушували студенти в процесі обговорення, були недостатня розробленість лекційних курсів, нестача

літератури і приміщень для занять, незадовільні побутові умови; викладачі критикували несистематичне відвідування студентами занять і низький рівень їхньої підготовки [5, с. 91].

Окрім цього, вузівські газети публікували матеріали, присвячені комсомольському вихованню, діяльності комуністичної партії і її лідерів. Проте в цей час вони не займали більшості газетних полос і були швидше необхідною, чим супровідною темою. Для прикладу наведемо зміст окремих номерів газети «Рефлекс» (1931 р.) Харківського медичного інституту: «В кожному лекцію, кожен семінар – марксо-ленінську методологію», «Настановлення т. Сталіна не реалізовані», «Зламати бар'єр на шляху запровадження госпрозрахунку», «Байдужість до справи Розенберг – проява опортунізму на практиці» [6].

Вивчення наукових джерел з проблеми дослідження [1; 5] дозволяє констатувати, що пізніше критичні публікації почали займати значно менший обсяг вузівських газет. Після 1937–1938 рр. вузівські багатотиражки значно зменшують і обсяг матеріалів, присвячених студентському життю і процесу навчання, стають більш офіційними. Наприклад, січневі номери вузівських газет за 1938 р. вийшли в розпал зимової сесії, і теоретично мали висвітлювати її перебіг і результати. Проте цього року студентська сесія збіглася в часі з «більш важливою подією» — першою сесією Верховної ради СРСР 1-го скликання. Як і всі газети країни, вузівські багатотиражки на першій і другій полосі надрукували «Речь Председателя Совнаркома СССР и депутата В.М. Молотова на Первой сессии Верховного Совета СССР 1-го созыва» [5, с. 93].

Вище зазначене дає підстави для висновку, що напередодні війни вузівські багатотиражки дещо змінюють функціональну спрямованість і набувають характеру органів пропанди й агітації радянського режиму. Головним критерієм відбору матеріалів і їх авторів стає принцип ідейності і партійності. Офіційна хроніка життя вишу значно зменшується. Натомість запроваджуються так звані «комсомольські сторінки», у яких подається матеріал про зростання чисельності комсомольців, їхню участь у соцзмаганнях.

Як відомо, під час Другої світової війни вищі навчальні заклади України було евакуйовано у східні райони СРСР. Тільки наприкінці 1943 року українські університети та інститути почали повертатися в рідні міста. Після звільнення тимчасово окупованої території України в ній

відновили роботу 154 вищих навчальних заклади. На початку 1960-х років розширилися мережа державних університетів, до яких приєдналися Донецький, Сімферопольський.

Підкреслимо, що на 1984 р. в УРСР функціонувало 146 вищих навчальних закладів, у тому числі університетів – 9, технічних вищих навчальних закладів – 50, сільськогосподарських вищих навчальних закладів – 17, вищих навчальних закладів економіки і права – 10, педінститутів – 30, вищих навчальних закладів охорони здоров'я – 15, вищих навчальних закладів фізкультури і спорту – 3, культури і мистецтва – 12. Мережу вищих навчальних закладів доповнювали також 25 філій, 7 спеціалізованих факультетів і відділень та 12 загально-технічних факультетів [7].

Результати наукового пошуку засвідчили, що розвиток вузівської преси в період 1946–1991 рр. мав свої характерні ознаки, що визначалися суспільно-політичною ситуацією в країні, тенденціями в розвитку як вищої школи, так і радянської преси в цілому.

У післявоєнні роки вузівські видання в більшості поновили свою видавничу діяльність. Проте через брак коштів окремі із них набули форми стіннівок, обіймаючи 8-10 аркушів ватману [8, с. 4]. Так, у Харківському державному педагогічному інституті газета поновила свою діяльність як стіннівка у 1946 році, але вже під назвою «За сталінські кадри». Під назвою «Сталінські кадри» з 1 січня 1947 року стала виходити друком і багатотиражка Харківського державного університету. Змінила назву й газета Київського державного університету. У післявоєнний період вона друкувалася під назвою «За радянські кадри». З 1 січня 1948 р. поновила свою роботу й газета «Автодорожник» Харківського автодорожного інституту.

Утім, не дивлячись на зміну назв, вузівські багатотиражки продовжували здійснювати пропогандистську лінію партії, реалізуючи провідну функцію виховання мас студентської молоді. Керівництво мережею багатотиражок здійснювалося методами жорсткого адміністрування і централізації, що було характерним для всієї системи засобів масової інформації цього періоду [5, с. 94].

Після XX з'їзду партії 1956 р. і падіння культу особистості Сталіна, розпочинається якісно новий етап у розвитку вузівської преси: вона стає менш заполітизованою, про що свідчать зміни назв (наприклад, з 1 січня 1957 р. газета «Сталінські кадри» виходить під назвою «Харківський

університет», газета «За радянські кадри» – під назвою «Київський університет» тощо); спостерігається кількісне зростання вузівських газет у зв'язку з появою нових вишів; у окремих із них започатковується друк додаткових видань, зокрема для заочних відділень.

У період «відлиги» вузівська багатотиражна газета змінюється й змістовно, повертаючись до більш широкого висвітлення питань навчального процесу, виробничої практики, студентського життя і дозвілля. Зауважимо, що вона не полишила завдання реалізації ідеологічної лінії партії, працюючи за формулою всієї радянської преси «агітатор, пропагандист, організатор», проте стала набагато ближчою до своїх потенційних читачів. На її сторінках знаходили відображення питання організації навчання, науково-дослідної роботи студентів і викладачів, життя в гуртожитках, спортивні досягнення, сільськогосподарські роботи, рейди народних дружин, організація студентських будівничих загонів, виробнича практика тощо. Такий широкий спектр тематичних рубрик вдавалося реалізовувати завдяки потужній армії громадських кореспондентів, яку поповнювали адміністрація, викладачі, студенти, співробітники вишів тощо. Як приклад, наведемо назви публікацій одного з номерів газети «За радянського лікаря» (1960 р.): «Студент повинен науково мислити», «Щоб збагатити свої знання», «Їдальня та буфет працюють незадовільно», «Книжкова полиця», «До ленінських днів», «Вечір запитань і відповідей», «З молодіжним завзяттям», «Головне ідейно-виховна робота» тощо [4].

Проте, як засвідчили результати проведеного дослідження, основною темою вузівських багатотиражок у цей період залишалися навчальний процес і сесія. Постійною рубрикацією вузівські багатотиражки не вирізнялися, тому матеріали, присвячені підготовці і перебігу сесії розміщувалися хаотично. У кожній газеті було організовано своєрідну «дошку пошани» студентів – рубрику (часто без назви), яка присвячувалася відмінникам навчання. Обов'язково зазначалися прізвища студентів, факультети і групи, інколи розміщували навіть фотографії-портрети. Також одним із розповсюджених жанрів в екзаменаційний період слугував детальний репортаж про те, як проходить сесія. При цьому наводилися конкретні факти, ситуації, включаючи те, який білет дістався студенту, і на скільки ґрунтовно він на нього відповідав. Досить часто використовували й такі жанри, як нарис і замальовка, які розповідали про кращих студентів вишу, що мали слугувати прикладом для наслідування [5, с. 96].

Упродовж навчального року вузівські газети друкували звіти про успішність окремих груп, факультетів і всього вишу. У більшості випадків такі матеріали носили позитивний характер, свідченням чого слугують назви публікацій, зокрема такі, як: «Результати радують», «Зобов'язання перевиконано», «Зі знаком якості» тощо [5, с. 97].

В аспекті досліджуваної проблеми привертають увагу й публікації вузівських багатотиражок, спрямовані на надання методичної допомоги кожному студенту у процесі навчання. Досить корисними, на наше переконання, виявилися такі рубрики, як «На допомогу тому, хто складає іспити», «Як слухати лекцію», «Семінарське заняття і як до нього готуватися», «Тобі, першокурснику!», «Тобі, заочнику!» тощо.

Аналіз вузівських багатотиражок 60-70-х років ХХ століття («Київський університет», «Київський політехнік», «Харківський університет», «Автодорожник», «За радянського лікаря» тощо) свідчить про те, що на їх сторінках досить широко відображалась і діяльність студентського самоврядування. У цей час у названих вишах діяли громадські деканати, які надавали допомогу в організації навчального процесу, здійснювали контроль за успішністю, влаштовували змагання між групами й факультетами. Результати таких соцзмагань за допомогою вузівської преси доводилися до відома кожного студента, стимулюючи його позитивні прагнення.

Ще однією темою, яка набувала висвітлення на сторінках вузівської преси в цей період, було студентське життя в гуртожитках. Вищі навчальні заклади змагалися за те, у кого краще облаштовані гуртожитки. За підсумками конкурсів присуджувались почесні грамоти і вручались медалі. Вузівські газети висвітлювали кожний крок таких змагань, розповідали про кращі кімнати, поверхи, про чинні клуби, гуртки тощо. Редакція газет організовувала рейди в гуртожитки, пропагувала здоровий спосіб життя, порушувала проблеми, виступала з критикою. Окремо пропагувала створення молоді сім'ї, умови для якої має забезпечити гуртожиток [5, с. 98–99].

Ідея соціалістичного змагання поширювалася вузівськими багатотиражками і через призму висвітлення щорічних літніх трудових семестрів. Робота студентів в колгоспах, лікарнях, студентських загонах займала чільне місце у переліку рубрик вузівських багатотиражок 60–70 років ХХ століття.

В аспекті досліджуваного питання привертає увагу й інша проблематика, порушувана вузівськими багатотиражками в окреслений історичний період. Зокрема, вузівська преса значну увагу приділяла поширенню інформації про офіційне життя вищого навчального закладу, як-от: проведення студентських конференцій, захист дисертацій, ювілеї викладачів, засідання гуртків, огляди стіннівок, виставка технічної творчості.

Ураховуючи спеціалізацію вишу, багатотиражки фокусували свою увагу й на новинах професійної сфери, висвітлювали практичні питання, намагаючись допомогти майбутнім фахівцям у тонкощах обраної професії. Прикладом слугують такі публікації: «Складові підготовки лікаря» («За радянського лікаря»), «Чи завжди правий учитель?», «Коли вчитель властитель дум» («За педагогічні кадри») тощо.

Водночас, в окреслений історичний період вузівська преса перебирає на себе й функцію формування позитивного іміджу вишу. Досить часто газети друкують спогади випускників, які досягли значних успіхів у професійній сфері, рекламують оснащення кабінетів, лабораторій, бібліотек, винаходів студентів, співробітників вишів тощо.

Окремий блок матеріалів вузівські газети присвячували питанням здорового способу життя і спорту. Репортажі зі спортивних змагань інколи займали цілу полосу. Проте вони не обмежувалися спортивними досягненнями, але й охоплювали питання профілактики захворювань. Наприклад, «Обережно, грип!», «Профілактика гострих кишкових захворювань», «Як зберегти зір» тощо [5, с. 100]

Огляд вузівських багатотиражок засвідчує той факт, що, починаючи з середини 60 – початку 70-х років ХХ століття, в них, окрім студентських віршів і малюнків, стали друкувати і психологічні есе, роздуми про кохання і міжособистісні стосунки. Дещо змінюється погляд і на самого студента. Він позиціонується не лише як активіст і громадський діяч, але й людина з особистими проблемами, інколи невпевнена в собі.

Зауважимо, що в цілому, в роки «застою» ні зміст, ні оформлення вузівських багатотиражок суттєво не змінилося. Згідно зі статистичними даними, на 1971 р. у межах СРСР видавалось 426 вузівських багатотиражних газет [1, с. 572]

Лише з середини 80-х років ХХ століття із запровадженням «перебудовчих процесів», поширенням «демократизації» і «гласності» вузівські багатотиражки зазнають змін. Це зумовлювалося потребою об'єктивного висвітлення багаточисельних проблем як у житті суспільства,

так і в житті вишів з позицій нового політичного і економічного мислення. Вузівські багатотиражні газети поступово стали перетворюватися на поле дискусій з різних суспільно-політичних проблем, на їх сторінках висловлювалися різні точки зору дописувачів на освітянські проблеми. У межах кожної багатотиражки було започатковано рубрики на зразок «Обговорюємо, дискутуємо, пропонуємо». Проте таке пожвавлення тривало недовго і на початок 1990-х років вузівські газети повернулися до основного свого завдання – ведення хроніки життя ВНЗ.

Після здобуття Україною (1991 р.) незалежності відбувався інтенсивний пошук нової моделі вузівської газети. На початку 90-х років ХХ століття з вузівських газет було знято гасло «Пролетарі всіх кран, єднайтеся!». Окремі вузівські газети, будучи виразниками національної ідеї, запровадили нові гасла. Зокрема, газети «Київський університет» Київського державного університету імені Тараса Шевченка і «Педагог Прикарпаття» Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В. Стефаніка у якості гасла використали слова Тараса Шевченка «Учіться, брати мої, думайте, читайте...».

28 січня 1995 року після дворічної перерви відновила роботу, оновлена за формою і змістом, газета із старою, але дуже місткою назвою «Учитель» Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди [74, с. 4]. Змінила назву й газета «За радянського лікаря» Харківського медичного університету. З 1992 року вона виходила під назвою «Медвузівець», а з 1993 р. і до теперешнього часу – «Медичний університет».

Сьогодні в Україні кожний солідний університет видає власну газету: у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка виходить друком газета «Київський університет», в Національному університеті «Київський політехнічний інститут» – газета «Київський політехнік», у Львівському національному університеті імені І. Франка – «Каменярь», у Тернопільській академії народного господарства – «Академія», в Острозькій академії – «Острозька академія», в Житомирському державному університеті імені Івана Франка «Універсум» тощо.

Широкою палітрою багатотиражок представлені й педагогічні виші України: газета «Учитель» (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди), газета «Педагог» (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського), газета «Педагогічні вісті» (Уманський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка), газета «Освітні обрії»

(Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка», газета «Університетський час» (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка), газета «Університетське слово» (Бердянський державний педагогічний університет) тощо.

Як специфічний різновид корпоративних ЗМІ вони мають сьогодні потужні важелі (цільове призначення, система постійних рубрик, жанрове розмаїття, візуальні і вербальні компоненти) для впливу на процес професійного становлення майбутнього педагога.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, проведене дослідження дає підстави для висновку, що преса ВНЗ як різновид галузевих багатотиражних газет має глибоке коріння. Її паростки сягають другої половини ХІХ століття, коли в межах університетських видань України («Університетські вісті», «Записки Імператорського Харківського університету», «Записки Імператорського Новоросійського університету») було започатковано неофіційні відділи. Проте утвердження вузівської газети як окремого типу преси відбулося на межі 20–30-х років ХХ століття в межах радянської системи вищої освіти. Офіційно визнаний курс вищих навчальних закладів на «зрощування» нової пролетарської інтелігенції й утвердження комуністичної ідеології, соціальне замовлення на створення позитивного іміджу нової (радянської) системи вищої освіти зумовив появу нового типу видань - вузівських багатотиражних газет. Поступово вони поширилися на всі виші України, проте їх цілі, завдання, тематика публікацій не були сталими й визначалися низкою чинників, а саме: суспільно-політичною ситуацією в державі, тенденціями розвитку вищої школи і радянської преси. Завдяки своїм особливостям (тісний зв'язок з навчально-виховним процесом вишу; соціальна однорідність дописувачів і читачів, їхній високий освітній та інтелектуальний рівень; спільність читацьких інтересів і потреб, що обумовлює тематику і проблематику матеріалів, жанрове розмаїття) вузівська преса, з одного боку, слугувала важливим інструментом формування іміджу навчального закладу, з іншого, – потужним важелем підвищення якості підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності й активного громадського життя відповідно до суспільних вимог.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Більш глибокого вивчення вимагають питання реалізації професійно-педагогічного потенціалу вузівської преси на сучасному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вычуб Г. С. Многотиражная печать / Г. С. Вычуб // БСЭ. — 3-е изд. — М. : Сов. энциклопедия, 1974. — Т. 17. — С. 572.
2. За більшовицького педагога. — 1941. — № 1 (200).
3. За більшовицького педагога. — 1941. — № 5 (204).
4. За радянського лікаря. — 1960. — №14.
5. Носова Ю. А. Отечественная пресса для студенческой молодежи: историко-типологический аспект : дис. ... канд. филол. наук : [спец.] 10.01.10 / Носова Юлия Александровна. — Ростов-на Дону, 2007. — 168 с.
6. Рефлекс. — 1931. — № 19.
7. Українська радянська енциклопедія / гол. ред. М. Бажан [в 12 т.]. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1977–1985.
8. «Учитель»: Люди. Факти. Події : зб. матеріалів газети «Учитель» ХНПУ імені Г.С. Сковороди / Укл. О. І. Артюх, І. А. Бикова, О. В. Варенікова, О. П. Карпенко. — Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2011. — 257 с.

Фендриков К. Н. Вопросы вузовской прессы в историко-педагогическом измерении. В статье на основе анализа историко-педагогических источников прослеживается генезис вузовской прессы в течение второй половины XIX — начала XXI веков. С учетом общественно-политических факторов, тенденций развития национальной высшей школы и задач прессы определена специфика функционирования вузовских газет и журналов на разных исторических этапах. Доказано, что такие печатные органы выполняли функцию «летописца» университетской жизни, «сигнализировали» о проблемных местах в подготовке будущих специалистов, акцентируя внимание на вопросах организации учебного процесса в высшей школе, профориентационной работы и производственной практики, самоорганизации студенческой жизни, проживания в общежитиях и т.д. На основе изучения и систематизации материалов, которые печатались на страницах газет ведущих вузов Украины в исследуемый период, выявлены средства их влияния на процесс профессионального становления будущих специалистов.

Ключевые слова: пресса, вузовская пресса, высшие учебные заведения, Украина, генезис, подготовка, специалист.

Fendrikov K. M. The problem of university press in historic-pedagogical aspect. The article traces, on the result of historic-pedagogical sources analysis, genesis of university press during the second half of the XIX – beginning of the XXI centuries. Taking into consideration of social-political factors, tendencies of the national high education evolution and the tasks for the press, there has been defined the functioning specificity of university newspapers and journals at different historical stages. It has been proved that such organs of the press performed the function of a “chronicler” of the university life, “blew the whistle” about problem places in the preparation on future specialists, emphasizing the questions of organization of the educational process in a university, professional orientation work and work experience internship, self-organization of the students’ life, dwelling in hostels (dorms) and others. Grounding on the study and systematization of materials, published in newspapers of prominent universities of Ukraine in the researched period, there have been defined means of their influence on the process of professional development of future specialists.

Key words: press, university press, higher educational institutions, Ukraine, genesis, training, specialist.

REFERENCES

1. Vychub G. S. *Mnogotirazhnaja pechat’ [Cost-print]* / G. S. Vychub // BSE. — 3-e izd. — M. : Sov. entsiklopediya, 1974. — T. 17. — S. 572.
2. *Za bil’shovyts’koho pedahoha [Bolshevik teacher]*. — 1941. — № 1 (200)/
3. *Za bil’shovyts’koho pedahoha [Bolshevik teacher]*. — 1941. — № 5 (204)/
4. *Za radyans’koho likarya [Soviet doctor]*. — 1960. — № 14.
5. Nosova Ju. A. *Otechestvennaja pressa dlja studencheskoj molodezhi: istoriko-tipologicheskij aspekt [Domestic media for students: historical and typological aspect]* : dis. ... kand. filol. nauk : [spec.] 10.01.10 / Nosova Yuliya Aleksandrovna. — Rostov-na Donu, 2007. — 168 s.
6. *Refleks [Reflex]*. — 1931. — № 19.
7. *Ukrayins’ka radyans’ka entsyklopediya [Ukrainian Soviet Encyclopedia]* / gol. red. M. Bazhan [u 12 t.]. — K. : URE, 1977–1985.
8. «Uchytel’»: Lyudy. Fakty. Podiyi : zb. materialiv hazety «Uchytel’» KhNPU imeni H. S. Skovorody [“Teacher”: People. Facts. Events: Coll. the newspaper “teacher” of H. S. Skovoroda KhNPU] / Ukl. O. I. Artyukh, I. A. Bykova, O. V. Varenikova, O. P. Karpenko. — Kh. : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2011. — 257 s.

УДК: 369.723 (05) (09)

**ПИТАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ОПІКИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

В. В. Фомін

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)*

E-mail: fomin-v-v@mail.ru

**QUESTIONS OF SOCIAL GUARDIANSHIP OF CHILDREN AND
YOUNG PEOPLE IN THE NATIONAL PERIODICAL PRESS
OF THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY**

V. V. Fomin

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine)*

У статті здійснено огляд питань суспільної опіки дітей та молоді, які висвітлювались на сторінках вітчизняної періодичної преси другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Виявлено, що на своїх шпальтах тогочасні ЗМІ висвітлювали проблему дитячої безпритульності, жебракування, запобігання виникнення злочинів серед дітей та молоді, патронату неповнолітніх дітей-сиріт, роль державних, релігійних інституцій та приватних ініціатив у справі опіки й піклування, приділяючи значну увагу таким суттєвим напрямам як: різнобічний розвиток особистості дитини в навчально-виховному процесі (розвиток розумових, моральних, естетичних і фізичних здібностей дітей, елементарне навчання, трудове виховання та інші); здійснення медико-реабілітаційних та профілактичних заходів (допомога хворим, божевільним, інвалідам, незрячим, глухонімих, турбота про здоров'я завдяки дотриманню гігієнічних норм); забезпечення елементарних життєвих потреб (надання житла, одягу, їжі) і

сприяння розвитку особистості (надання необхідних інструментів, іграшок тощо), а також благодійності як засобу вирішення найважливіших завдань соціального захисту дітей та молоді.

Ключові слова: опіка, піклування, добродійність, благодійність, заклади суспільної опіки.

Постановка проблеми. Важливим чинником розвитку суспільства є дбайливе, гуманне та милосердне ставлення до молодого покоління, особливо до тієї категорії дітей, які з різних причин залишились без батьківського піклування. У зв'язку з цим першочерговим соціально-педагогічним завданням українського суспільства є збереження фізичного, психічного й соціального здоров'я дітей і молоді, забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів та суспільних вимог. Вирішення цього завдання детермінується такими державно-освітніми документами, як: Конвенція ООН про права дитини, Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 рр., Національна програма «Діти України», закон України «Про освіту», Цивільний та Сімейний кодекси України, постанова кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» тощо.

Поряд із цим, сьогодні спостерігається посилений інтерес науковців до історії розвитку вітчизняної педагогічної теорії і практики, зокрема щодо соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, які залишились без батьківського піклування (Г. Бевз, Н. Грицишин, І. Зверєва, А. Капська, В. Оржеховська, Л. Штефан, Т. Харчук та інші); освітньо-виховної діяльності регіональних опікунсько-виховних закладів (В. Ботушанський, О. Гнатчук, Н. Грицишин, О. Ільченко, І. Ковальчук, О. Кравченко, М. Марчук, О. Маштакова, А. Савочка та інші); добродійності та благодійництва як підґрунтя діяльності дитячих притулків (О. Кравченко, В. Маштакова, С. Поляруш, А. Савочка, Ф. Ступак, О. Хаустова); опікунської діяльності релігійних організацій у сфері духовно-морального виховання дітей та молоді (І. Комар, О. Кравченко, Г. Яковенко та інші) тощо.

Увага української громадськості до проблем опіки дітей та молоді спричинює появу чималої кількості публіцистичних статей у соціально-педагогічній пресі. Історична практика публікації на сторінках газет і журналів злободенних матеріалів перетворює пресу на своєрідну скарбницю віддзеркалень епохи завдяки оперативності подання інформації

та різноплановості висвітлення подій свого часу. Виходячи з проблеми нашого дослідження, вважаємо важливим аналіз вітчизняних періодичних видань другої половини ХІХ – початку ХХ століття, адже питання суспільної опіки дітей та молоді регулярно порушувались на сторінках тогочасних часописів.

Отже **метою** нашої статті є висвітлення питань суспільної опіки дітей та молоді, які розглядались на сторінках вітчизняної періодичної преси у другій половині ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вітчизняної періодичної преси другої половини ХІХ – початку ХХ століття свідчить про те, що значну кількість відомостей про тогочасний стан справи суспільної опіки на теренах нинішньої України містять численні загальноросійські журнали: «Трудова допомога» («Трудовая помощь»), «Вісник виховання» («Вестник воспитания»), «Вісник благодійності» («Вестник благотворительности»), «Дитяча допомога» («Детская помощь»), «Тюремний вісник» («Тюремный вестник»), «Опіка і добродійність у Росії» («Призрение и благотворительность в России») та інші.

Зробимо огляд деяких часописів, які найбільш рельєфно і змістовно розкривали на своїх сторінках питання, дотичні до теми нашого дослідження.

Першим у нашому переліку стоїть часопис «Трудова допомога» («Трудовая помощь»). У контексті досліджуваної проблеми найбільший інтерес становлять такі його рубрики, як «Розпорядження уряду з проблем громадської опіки та добродійності», «Нариси приватної добродійності». У першій з них можна знайти чимало передруків законодавчих актів, відомостей про добродійні пожертви на користь дитячих притулків, сиротинців, лікарень в Україні. Досить змістовна друга рубрика була присвячена питанням надання адресної допомоги ураженим категоріям дітей, серед яких незаможні, сироти, безпритульні, неповнолітні злочинці, що потребували певної опіки й піклування. Добродійна допомога громадських товариств чи приватних ініціатив таким дітям полягала в оплаті навчання окремих учнів, безкоштовній видачі книг і навчальних посібників або їх продажу за пільговими цінами, наданні одягу, взуття, харчування, сприянні вихованцям у пошуку додаткових джерел заробітку, безкоштовному постачанні ліків та лікуванні у шпиталях, призначенні грошової допомоги, стипендій тощо.

Таким чином, часопис «Трудова допомога» свого часу був важливим джерелом інформації щодо поточного стану суспільної опіки дітей та молоді – для представників земств, керівників шкіл, притулків, виховних будинків, сиротинців, а також щодо об'єктів допомоги й піклування – для місцевих добровольців – представників інтелігенції, купців, дворянства тощо.

Проблема суспільної опіки як засобу розв'язання найсуттєвіших завдань соціального захисту дітей та підлітків посідала одне з ключових місць і на сторінках журналу «Опіка і добродійність у Росії» («Призрение и благотворительность в России»), який був призначений, головним чином, для збирання, обміну та передачі інформації, пов'язаної зі становищем біженців та місцевого населення, яке опинилось у зоні бойових дій у період I світової війни.

Представлені в журналі матеріали свідчать про стурбованість держави, громадських організацій, товариств, приватних добродійців станом дітей, які потрапили до категорії біженців. Особливе місце серед громадських добродійних організацій періоду першої світової війни посідала фундація Великої княгині Тетяни Миколаївни, яка стала своєрідною сполучною ланкою між добродійними структурами царської Росії та місцевою громадою у справі добродійної допомоги за підтримки царського двору. На сторінках журналу «Опіка і добродійність у Росії» відображались заходи з вирішення цієї проблеми та результати діяльності створених по всій Україні комітетів Великої княгині Тетяни Миколаївни.

Найбільш значними їх досягненнями можна вважати організацію середніх шкіл для біженців, відкриття притулків, майстерень, створення артілей, надання грошової допомоги тощо. Так, аналіз статей журналу свідчить, що при Київському відділенні для старших підлітків та молоді були влаштовані швацькі та взуттєві майстерні, в яких протягом року було виготовлено 32 218 одиниць різного одягу, а для дітей підліткового віку організовано артілі натирачів підлоги, вантажників і лісорубів [6, с. 573].

У Кам'янці-Подільському було відкрито постійний притулок для опіки над дітьми, які самі чи їхні батьки постраждали внаслідок військових дій. Волинське відділення створило притулок для дітей, які втратили одного з батьків, а також для повних сиріт на 100 осіб різного віку та походження, де, поряд із елементарним життєзабезпеченням, діти вивчали грамоту, письмо та вправлялись у рукоділлі [6, с. 568]. З часом у Проскурові, Утиці, Літині, Вінниці, Гайсині, Балті і Ямполі було засновано

повітові осередки фундації Великої княжни Тетяни Миколаївни, що з особливою турботою піклувалися про дітей, які опинились у складних життєвих умовах.

У журналі «Опіка і добродійність у Росії» друкувались: 1) протоколи засідань ради комітету, на яких обговорювались питання подолання дитячої безпритульності, жебракування, запобігання виникнення злочинів серед дітей та молоді; 2) дискусії щодо шляхів вирішення проблеми: чи передавати цю справу до компетенції поліції та особливих судів для малолітніх, чи поширювати сферу діяльності комітету на таку групу дітей, тобто організувати для них окремий вид добродійної допомоги – у вигляді трудової взаємодопомоги.

На нашу думку, таке ставлення до проблеми свідчить про гуманістичну позицію громадськості в пошуку шляхів вирішення питань опіки дітей та молоді в досліджуваній період. Це також стало свідченням важливості місця, яке посіла добродійність у громадській думці.

Важливе значення для висвітлення ролі дворянства у справі опіки й піклуванням мають публікації журналу «Вісник благодійництва» («Вестник благотворительности»). Дане видання порушувало різні аспекти державної, громадської та приватної благодійності з метою зробити свій внесок в упорядкування допомоги дійсно нужденним, а також узагальнити та поширити передовий досвід опіки серед товариств та установ сфери опіки [3].

Журнал «Вісник благодійництва» у своїх декількох розділах (офіційний, спеціальний, літературний, хроніка) оприлюднював законодавчі документи, що стосувались справи опіки і благодійності, матеріали про дитячі заклади Відомства установ імператриці Марії, статті з питань теорії та практики опіки й піклування, наводив списки благодійників.

Журнал містив чимало відомостей про призначення дворян до опікунських установ губерній Південної України; про запровадження при навчальних та благодійних закладах, започаткованих на кошти добродійців, стипендій кращим вихованцям; про відкриття та діяльність дитячих притулків, зокрема в Одеській, Катеринославській, Харківській, Київській губерніях; подавав історію створення цих закладів, інформацію про джерела фінансування тощо [3].

Отже, широта охоплених питань дозволяє долучити журнал «Вісник благодійництва» до переліку важливих джерел з проблем суспільної опіки дітей та молоді.

Розгляд періодичної преси кінця XIX – початку XX століття був би неповним, якби ми не звернулись до аналізу журналу «Дитяча допомога» («Детская помощь»), який протягом майже десяти років, починаючи з 1885 р., виходив у світ двічі на місяць та, враховуючи психологію читача, чергував офіційну інформацію (розпорядження, законоположення державних органів, постанови, законопроекти тощо) з публіцистичним оглядом побуту дитячих притулків, повним домашніх подробиць.

Постійною в журналі була тема «Діти і праця». Автори, виступаючи з гуманних позицій, порівнювали умови дитячої праці в Російській Імперії та країнах Заходу, наполягали на збереженні балансу між роботою і навчанням, «щоб не дати дитині часу на розвиток порочного способу життя». Важливою проблемою визнавалася дитяча безпритульність та жебракування. Журналісти не тільки акцентували увагу громадськості на значимості проблеми, але й висвітлювали практику допомоги цій категорії дітей. Так, на думку дописувачів, позитивним можна вважати досвід дільничних піклувальників, коли один із них (як правило, жінка) має під своїм наглядом невеликий район, користується інформацією священників, двірників, поліції і в такий спосіб виявляє сиріт або безпритульних на території свого району для подальшого вирішення питання про направлення до притулку чи організації допомоги іншим чином [4].

Характерною особливістю журналу «Дитяча допомога» можна вважати й те, що з номера в номер у ньому друкувались адреси притулків, куди діти можуть прийти прямо з вулиці; матеріали про необхідність створення довідкових контор для реєстрації бідних, у тому числі дітей, – як це робилось у Європі; проекти організації піклування про народну тверезість, які розроблялись і обговорювались у Міністерстві фінансів. Така діяльність, вважали і журналісти й читачі, необхідна, тому що від пияцтва батьків страждають у першу чергу діти.

Слід також сказати, що, напевно, жоден громадський журнал позаминулого століття не обходився без художньо-публіцистичного розділу. «Дитяча допомога» в цьому плані також не був винятком і публікував найрізноманітніші матеріали про нужденних дітей: нариси про благодійність у різних країнах, роздуми, листи читачів, подорожні щоденники, проповіді, які відрізняла витонченість, глибина аналізу та

широка ерудиція авторів. Прикладом може бути захоплююча історія про створення «Будинків працьовитості», де на реальних фактах описані різні їх моделі та етапи становлення: як набирають жебраків (з мальовничими прикладами), скільки їх, чим вони займаються, як вони отримують винагороду тощо. Всі ретельно зафіксовані факти не просто викладались, але й аналізувались аж до дрібниць: виявляється, плетіння жебраками мочалок дає прибуток, а в'язання вовняних панчох краще виключити з переліку робіт, оскільки воно є збитковим [5].

Інший нарис – про «літні колонії» (як місця відпочинку та реабілітації, а не покарання) для фізично слабких і кволих дітей з метою загартування й поліпшення здоров'я на природі – розповідає про перший такий досвід. Автор не просто із захопленням дає високу оцінку, але й робить висновки, пропонує методику організації таких закладів: як і коли збирати заявки, як забезпечити проїзд дітей (подати прохання в управління залізниць чи інше відомство), як облаштувати приміщення, зробити життя дітей цікавим. І знову – з подробицями в усьому: «Виявилось, що після приїзду багато дітей зовсім не вміли гратися ... Навчилися ... Така гра як «Городки» чи «Лапта» надзвичайно тішила хлопчиків, а «Гігантські кроки» були всюди зустрінуті із захопленням ...» [5].

Поряд із цим, майже в кожному журналі зустрічаються художні, літературні, поетичні твори з розповідями про життя дітей-сиріт: «Сирітка», «Допомагайте бідним», «Бідні діти», «Жертви жебраків» та інші, в яких, на думку редакції журналу, «хоч і немає святкової фантазії, але показують справжню протокольну дійсність» [6].

У цілому, публікації журналу «Дитяча допомога» відіграли важливу інформаційну та практичну роль. Нетривала історія існування журналу позначена чималою кількістю корисних справ у царині суспільної опіки дітей та молоді. Серед них, зокрема організація на зібрані журналом цільові кошти практично першого в державі громадського закладу опіки «Ясла» – по суті денного притулку для немовлят і малолітніх дітей. Відкриття «Ясел» стало справжнім досягненням, оскільки, розраховані на невелику кількість дітей, вони надавали малюкам можливість перебувати в умовах, наближених до домашніх, сімейних, замість скупчених централізованих виховних будинків з великою на той час дитячою смертністю. Отже, «Ясла» стали прекрасним підсумком діяльності журналу.

У контексті нашого дослідження доцільно звернутися й до аналізу публікацій журналу «Тюремний вісник» («Тюремный вестник»).

Передусім, зазначимо, що, як дореволюційні, так і сучасні відомчі журнали МВС і Міністерства юстиції є специфічними виданнями для внутрішнього відомчого користування. Проте, завдяки високому рівню професіоналізму авторів статей, розмаїттю та глибині опрацьованості тем, нині вони стали цінним джерелом не лише для юридичної науки, але й для соціології, педагогіки, історії.

Найбільш цікавою, з точки зору нашої теми, є неофіційна частина журналу, де авторами порушувались зловоденні питання жебракування, дитячої злочинності та системи покарання малолітніх злочинців, морального й трудового виховання неповнолітніх. Особлива увага приділялася становищу дітей, чиї батьки перебували у в'язниці. Такі діти, навіть зовсім не причетні до злочинів батьків, якщо їх не брали під опіку родичі, перебували разом з батьками в суворих умовах арештантського дому. Саме тому на сторінках журналу «Тюремний вісник» з номеру в номер обговорювалась проблема захисту цієї категорії дітей: дискутувалися питання відкриття спеціальних притулків, розробки програм спеціального навчання й виховання з метою подолання негативних і розвитку позитивних моральних якостей, створення умов для формування соціально здорової особистості.

Аналіз змісту публікацій журналу «Тюремний вісник» показав, що в питаннях опіки і піклування важлива не лише взаємодія різних відомств, але й небайдужість як з боку державних, релігійних інституцій, так і приватних ініціатив. Так, майже в кожному номері детально висвітлювалися новини організації нових або реконструкції старих притулків при виправних колоніях, тюрмах тощо.

У журналі також друкувались обов'язкові річні звіти всіх діючих притулків. Зазвичай такий звіт складався з двох розділів: 1) звіту правління (комітету, ради – головним чином про фінансові, благодійні справи) та 2) звіту директора (наглядача – про побутове та педагогічне життя закладу). Причому майже в кожному номері знаходимо детальний порівняльний аналіз діяльності декількох притулків, де вказувались як позитивні, так і слабкі моменти в організації їх діяльності з метою запобігання й вирішення проблем як у стінах існуючих закладів, так і в тих, які планували відкрити.

Вважаємо необхідним пояснити, що закон «Про покарання» (1866 р.) наказував направляти неповнолітніх злочинців не до в'язниці, а до закладів примусового виховання – виправних притулків, які в дійсності були

землеробськими й ремісничими колоніями, притулками зі школами садівництва, городництва, бджільництва та хмелярства тощо. Ці установи створювалися та фінансувалися державою, земствами, громадськими організаціями, духовенством. Разом із тим, громадськість жваво дискутувала щодо самої назви закладів, коли до слова «виправні» передбачалось додавати «виховні», або навіть зовсім прибрати слово «виправні». Цим пояснюється той факт, що багато притулків мали подвійну назву: виправно-виховні.

Журнал «Тюремний вісник» висвітлював не лише вітчизняний, але й зарубіжний досвід вирішення проблем дитячої злочинності, патронату неповнолітніх дітей-сиріт, долі дітей, чиї батьки були засуджені, організації й діяльності притулків для дітей-правопорушників тощо.

Так, у журналі друкувалися детальні матеріали щорічного Пенітенціарного Міжнародного Конгресу, серед делегатів якого були офіційні представники різних наук та установ з країн Америки, Англії, Бельгії, Голландії, Греції, Данії, Норвегії, Росії, Угорщини, Швейцарії тощо. Ключова тема опіки дітей та молоді розглядалась IV секцією Конгресу, при цьому численні доповіді розкривали саме проблему навчання й виховання дітей у закладах суспільної опіки. Що очікувати від професійного навчання?, Яким ремеслом навчати в закладі?, Як обрати ремесло для кожної дитини окремо?, Як правильно організувати теоретичне навчання поряд із практичним? та інші – ось лише частина питань, по яких ухвалювалися реальні рішення [7].

Таким чином, можна констатувати, що в досліджуваній період проблема опіки дітей і молоді хвилювало світове співтовариство, при цьому вітчизняний досвід високо оцінювався, визнавався і поширювався на міжнародному рівні.

Слід додати, що редакція журналу «Тюремний вісник» неодноразово, підкреслюючи значимість проблеми суспільної опіки дітей та молоді, вказувала на готовність запропонувати свої сторінки для живого обміну думками та досвідом у цьому аспекті. «Якщо наші огляди, стосовно розвитку мережі виховних притулків і пов'язані з ними педагогічні та виховні питання викличуть хоч невеликий інтерес у читачів, то мета буде досягнута», – писав журналіст М. Беклешов [1, с. 150].

Висновки. Отже, аналіз матеріалів вітчизняної періодичної преси другої половини XIX – початку XX століття дозволяє зробити висновок, що на своїх шпальтах тогочасні ЗМІ висвітлювали проблему суспільної

опіки дітей та молоді, приділяючи значну увагу її суттєвим напрямам: сприяння різнобічному розвитку особистості дитини в навчально-виховному процесі (розвиток розумових, моральних, естетичних і фізичних здібностей дітей, елементарне навчання, трудове виховання та інші); здійснення медико-реабілітаційних та профілактичних заходів (допомога хворим, божевільним, інвалідам, незрячим, глухонімим, турбота про здоров'я завдяки дотриманню гігієнічних норм); забезпечення елементарних життєвих потреб (надання житла, одягу, їжі) і сприяння розвитку особистості (надання необхідних інструментів, іграшок тощо), а також благодійності як засобу вирішення найважливіших завдань соціального захисту дітей та молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беклешов М. Русские воспитательно-исправительные заведения для несовершеннолетних / М. Беклешов // Тюремный вестник / ред. Н. Ф. Лучинский. — 1910. — №1. — С. 131–151.
2. Беклешов М. Русские воспитательно-исправительные заведения для несовершеннолетних / М. Беклешов // Тюремный вестник / ред. Н. Ф. Лучинский. — 1910. — №4. — С. 593–611.
3. Гончарова Н. О. Благодійна діяльність дворянства Південної України на сторінках «Вестника благотворительности» [Електронний ресурс] / Н. О. Гончарова. — Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/histori/114/21239-blagodijna-diyalnist-dvoryanstva-pivdenno%D1%97-ukra%D1%97ni-na-storinkax-vestnika-blagotvoritelnosti.html>
4. Горячева А. Ю. «Детская помощь»: о благотворительных изданиях, писавших о детях [Электронный ресурс] / А. Ю. Горячева // Лаборатория детской литературы, журналистики и чтения : Историческая энциклопедия : Из старых газет и журналов. — Режим доступа : <http://www.detlitlab.ru/?cat=11&text=76>
5. Старцева М. Читайте журналы позапрошлого века : О журнале «Детская помощь» (1885–1894) [Электронный ресурс] / Мария Старцева. // Нескучный сад : Православный журнал о делах милосердия. — 2002. — №1 (2). — Режим доступа : <http://vstrecha.glasnet.ru/nc/0102/78/78.htm>
6. Трудовая помощь подросткам в г. Киеве // Призрение и благотворительность в России. — СПб, 1916. — август. — С. 568–596.
7. Христианович А. Пенитенциарный Международный Конгресс / А. Христианович // Тюремный вестник / ред. А. Витте. — 1901. — № 3. — С. 151-167.

Фомин В. В. Вопросы общественной опеки детей и молодежи в отечественной периодической прессе второй половины XIX – начала XX столетия. В статье сделан обзор вопросов общественной опеки детей и молодежи, которые освещались в отечественной периодической печати второй половины XIX – начала XX века. Установлено, что на своих страницах тогдашние СМИ освещали проблему детской беспризорности, бродяжничества, предотвращения возникновения преступлений среди детей и молодежи, патроната несовершеннолетних детей-сирот, роль государственных, религиозных учреждений и частных инициатив в деле опеки и попечительства, уделяя значительное внимание таким существенным направлениям как: разностороннее развитие личности ребенка в образовательно-воспитательном процессе (развитие умственных, нравственных, эстетических и физических способностей детей, элементарное обучение, трудовое воспитание и др.); осуществления медико-реабилитационных и профилактических мероприятий (помощь больным, сумасшедшим, инвалидам, слепым, глухонемым, забота о здоровье благодаря соблюдению гигиенических норм) обеспечение элементарных жизненных потребностей (предоставление жилья, одежды, пищи) и содействие развитию личности (предоставление необходимых инструментов, игрушек и т. п.), а также благотворительности как средства решения важнейших задач социальной защиты детей и молодежи.

Ключевые слова: опека, попечительство, благотворительность, учреждения общественной опеки.

Fomin V. V. Questions of social guardianship of children and young people in the national periodical press of the second half of XIX – early XX century. The article provides an overview of the issues of social guardianship of children and young people that were covered in the national periodicals of the second half of XIX – the early XX century. It was found out that the media of that time covered the problems of child homelessness, vagrancy, prevention of crime among children and young people, patronage of minor orphaned children, the role of government religious institutions and private initiatives in the care and patronage, paying considerable attention to such essential areas as: all-round development of the child's personality in the educational process (the development of mental, moral, aesthetic and physical abilities of children, elementary education, labor education and others); realization of medical rehabilitation and preventive measures (assistance for the sick, the insane, the disabled, the blind, the deaf and the dumb, the health care by complying with hygiene standards) the ensuring of basic necessities of life (housing, clothing, food) and the promotion of personal development (providing the necessary tools, toys and etc.), as well as the charity as the means of solving the major problems of social protection of children and young people.

Keywords: guardianship, custody of the children, charity, public institutions of guardianship

REFERENCES

1. Bekleshov M. Russkiye vospytatel'no-yspravitel'nye zavedeniya dlya nesovershennoletnykh [Russian educational-correctional institution for juveniles] / M. Bekleshov // Tyuremnyy vestnyk / red. N. F. Luchynskyy. — 1910. — №1. — S. 131-151.
2. Bekleshov M. Russkiye vospytatel'no-yspravitel'nye zavedeniya dlya nesovershennoletnykh [Russian educational-correctional institution for juveniles] / M. Bekleshov // Tyuremnyy vestnyk / red. N. F. Luchynskyy. — 1910. — №4. — S. 593-611.
3. Honcharova N. O. Blahodiyna diyal'nist' dvoryanstva Pivdennoyi Ukrayiny na storinkakh «Vestnyka blahotvorytel'nosti» [Charitable activities nobility of Southern Ukraine in the pages of “Journal of charity”] [Elektronnyy resurs] / N. O. Honcharova. — Rezhym dostupu : <http://www.stattionline.org.ua/histori/114/21239-blagodijna-diyalnist-dvoryanstva-pivdenno%D1%97-ukra%D1%97ni-na-storinkax-vestnika-blagotvoritelnosti.html>
4. Horyacheva A. Yu. «Det'skaya pomoshch'» : o blahotvorytel'nykh yzdaniyakh, pysavshykh o detyakh [“Child support”: charitable publications wrote about the children]; [Elektronnyy resurs] / A. Yu. Horyacheva // Laboratoryya detskoy lyteratury, zhurnalystyky y chteniya : Ystorycheskaya éntsyklopedyya : Yz starykh hazet y zhurnalov. — Rezhym dostupu : <http://www.detlitlab.ru/?cat=11&text=76>
5. Startseva M. Chytayte zhurnaly pozaproshloho veka : O zhurnale «Detskaya pomoshch'» (1885–1894) [Read magazines last century: About the journal “Child care” (1885-1894)]; [Elektronnyy resurs] / Maryya Startseva. // Neskuchnyy sad : Pravoslavnyy zhurnal o delakh myloserdyya. — 2002. — №1 (2). — Rezhym dostupa : <http://vstrecha.glasnet.ru/nc/0102/78/78.htm>
6. Trudovaya pomoshch' podrostkam v h. Kyeve [Workers help young people in Kiev] // Pryzrenye y blahotvorytel'nost' v Rossyy. — SPb, 1916. — avhust. — S. 568–596
7. Khrystyanovych A. Penytentsyarnyy Mezhdunarodnyy Konhress [International Congress of Penitentiary] / A. Khrystyanovych // Tyuremnyy vestnyk / red. A. Vytte. — 1901. — № 3. — S. 151–167.

УДК 37.091.2:614

**ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ
З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ПРИ НАВЧАННІ ОСНОВ
ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ**

О. В. Черкашин

*Головне управління Державної служби України з надзвичайних
ситуацій у Луганській області (м. Сєвєродонецьк, Україна)*

E-mail: lisij.83@mail.ru

**FORMS AND METHODS OF EDUCATIONAL WORK
WITH YOUNGER STUDENTS WHILE TEACHING
THE BASICS OF FIRE SAFETY**

O. V. Cherkashyn

*The main Department of the state service of Ukraine of emergency situations
in the Luhansk region (Sievierodonetsk, Ukraine)*

У статті обґрунтовані форми та методи виховної роботи з молодшими школярами, що є найбільш ефективними щодо формування знань, умінь та навичок у сфері пожежної безпеки. Наголошено на необхідності не лише набуття учнями молодших класів теоретичних знань у сфері пожежної безпеки, а й вироблення в них необхідної системи практичних знань, умінь та навичок; на необхідності взаємодії фахівців з протипожежної безпеки не лише із вчителями та учнями, а й батьками. З цього приводу аналізуються метод бесіди, екскурсії до пожежної частини, тренувальної пожежної евакуації тощо. Описані особливості застосування перелічених форм та методів навчання у процесі опанування школярами основних вимог пожежної безпеки, а також доведена їх значимість у виховному процесі.

Ключові слова: пожежна безпека, самозахист, пожежонебезпечна ситуація, навички, алгоритм дій, формування знань, практичні відпрацювання.

Вступ. Незнання дітьми елементарних правил пожежної безпеки, на превеликий жаль призводить до виникнення пожеж, травмування та загибелі у них дітей. Згідно зі статистичними даними [3], тільки за останні п'ять років в Україні виникло 272411 пожеж, у яких загинуло 16756 людей, у тому числі 484 дитини; отримали травми 8396 людей, з них 722 дитини; було врятовано 19157 людей та 1499 дітей. Ці факти свідчать про необхідність вибору та обґрунтування ефективних форм та методів виховної роботи зі школярами для вдосконалення знань про пожежну безпеку. Актуальність проблеми спричинює також пошук та обґрунтування ефективних форм і методів виховної роботи з молодшими школярами.

Аналіз досліджень та публікацій показав, що проблемі формування у школярів знань про пожежну безпеку присвячена невелика кількість розвідок, найвагомішими серед яких є праці О. Ващенко [1], І. Гуріненко [2], А. Попкова [4], В. Сидоркіна [5], Л. Скрипник [6], М. Удовенко [7], А. Якупова [8] та ін., однак досі формування знань учнів молодшого шкільного віку про пожежну безпеку в позанавчальній діяльності не було предметом комплексного фахового дослідження.

Метою статті є аналіз та теоретичне обґрунтування найбільш ефективних форм і методів виховної роботи з молодшими школярами для формування знань у сфері пожежної безпеки. Провідними завданнями є опис наявних форм і методів виховної роботи зі школярами в навчальний та позанавчальний час, аналіз їх ефективності, виокремлення головних складників основ пожежної безпеки, опис впровадження їх основних положень у виховний процес початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Важливим складником формування навичок з основ пожежної безпеки є ефективний добір форм та методів виховної роботи. На нашу думку, найбільш дієвими будуть ті форми й методи, які зможуть найбільше вплинути на свідомість і поведінку дітей молодшого шкільного віку, оскільки виявляться цікавими й доступними для їх вікової категорії, сприятимуть творчому пошуку та розвитку мислення, даватимуть можливість не лише отримувати знання, а й застосувати їх на практиці для реалізації завдань, пов'язаних із самозахистом у разі виникнення небезпеки життю. Під час навчання дітей молодшого шкільного віку основ пожежної безпеки доцільним, на нашу думку, буде акцентування уваги школярів на профілактиці виникнення пожеж та порядкові дій у разі їх виникнення. Важливо не лише

опановувати теоретичні знання, а й відпрацьовувати практично відповідні вміння за допомогою різноманітних форм та засобів навчання й виховання.

Найпоширенішим методом виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки є бесіда, яка є найбільш доступною для дітей молодшого шкільного віку. Бесіда відіграє передусім інформаційну та комунікативну роль при освоєнні дітьми основ пожежної безпеки. Застосування цього методу дає можливість ознайомлювати дітей з головними правилами пожежної безпеки, причинами виникнення пожеж, із тим, що таке безпечно чи небезпечно, основними правилами запобігання пожежам, порядком дій у разі виникнення загорання чи пожежі. Доповненням бесіди може виступати роздача інструкцій та пам'яток з інформацією та кольоровими зображеннями, що є відповідними віковим особливостям молодших школярів. Важливою є подальша інформаційна підтримка – створення особистої та шкільної протипожежної бібліотеки, яка забезпечить молодшим школярам доступ до інформації з основ пожежної безпеки не лише на слуховому, а й на візуальному рівнях.

Більш ефективним метод бесіди буде у випадку співпраці вчителя та учнів зі спеціалістами Державної служби України з надзвичайних ситуацій під час екскурсії школярів до пожежної частини, виступів представників пожежної охорони на класних годинах, у пришкільних таборах та в період літньої оздоровчої кампанії. Це дасть змогу сформувати почуття відповідальності за збереження майна та речей, усвідомити можливість загрози виникнення пожежі, виробити необхідну обережність у поводженні з вогнем, електроприладами, газовими приладами, свічками, сірниками тощо.

Тематичні екскурсії до пожежної частини на етапі початкової школи, на нашу думку, є важливим складником організації навчання дітей окремих напрямів пожежної безпеки. Під час тематичних екскурсій відбувається спілкування, бесіда зі спеціалістами рятувальної справи, ознайомлення зі схемами евакуації у разі виникнення пожежі. Важливою, на наш погляд, є пізнавальна подорож та ознайомлення з професіями та діями рятувальника й диспетчера – від моменту прийому диспетчерами телефонного дзвінка про пожежу, або якусь надзвичайну подію, до моменту локалізації та ліквідації (повного гасіння) пожежі чи ліквідації надзвичайної події, ознайомлення з аварійно-рятувальною технікою. Завдяки цій формі роботи в дітей формується уявлення про професію рятувальника, її роль у нашому житті. Діти починають краще розуміти важливість дотримання правил пожежної безпеки, усвідомлювати небезпеку пожежі та її наслідків, адже

лише під час екскурсії діти отримують можливість поговорити про пожежі з професійними рятувальниками, дізнатися про негативні моменти виникнення небезпечних ситуацій, проаналізувати необхідність набуття знань з профілактики виникнення пожеж, правильного алгоритму дій, виходячи з прикладів реальних життєвих ситуацій, про які розкажуть фахівці в процесі екскурсії.

Під час тематичних екскурсій до пожежних частин важливу роль відіграє знайомство дітей з роботою диспетчера. Побачивши наочно статистику дзвінків за добу до Служби порятунку, діти матимуть можливість краще усвідомити шкоду від фальшивих (хибних) дзвінків; зрозуміти, наскільки важлива достовірна та повна інформація про пожежу, або подію; дізнатися, що саме слід казати, викликаючи пожежних; зрозуміти важливість швидкого прийому інформації та передачі її рятувальникам заради безпеки свого життя та життя оточуючих людей. Школярі усвідомлять, що незнання усіх необхідних даних про місце виникнення пожежі, координат місцевості, де виникла пожежа, призведе до затримок у роботі рятувальників, і це, своєю чергою, може спричинити трагічні наслідки. Водночас діти матимуть змогу перевірити власні, уже наявні, знання з безпеки своєї життєдіяльності.

Виробленню в учнів знань з пожежної безпеки сприятимуть також лекції, практичні заняття, участь у тематичних вечорах, вікторинах, виготовлення плакатів з протипожежної тематики, випуск стінгазети протипожежного спрямування, участь у конкурсі протипожежних малюнків, відвідування музеїв пожежної охорони, показ плакатів, відео-, кінофільмів з протипожежної тематики, ігрові змагання та вікторини серед дітей. Ці форми та методи активно використовуються вчителями під час занять та в позакласній роботі, проте, ми вважаємо, що вони є ефективними лише в комплексі з виробленням практичних навичок, адже поверхове теоретичне знайомство з основами пожежної безпеки не сприяє оволодінню глибокими знаннями, відтак і виробленню в дітей правильного алгоритму дій в разі виникнення пожежонебезпечної ситуації.

Ще одним методом навчання основ пожежної безпеки, що активно використовується вчителями під час проведення занять, під час тижня безпеки життєдіяльності, класних годин, святкування дня захисту дітей, під час літньої оздоровчої кампанії, є тренувальна евакуація дітей та вчителів зі школи, певних приміщень чи будинків. Цей метод навчання є ефективним у засвоєнні дітьми знань про порядок дій у разі виникнення

пожежі та задимленості приміщень, набутті конкретних навичок, але тільки за певних обставин. На сьогодні алгоритм прописаний так, що евакуація проводиться безпосередньо під керівництвом педагогів. Ці тренінги плануються завчасно, чітко контролюються, однак недоліком таких тренувальних евакуацій є те, що діти не мають можливості самостійно обирати шляхи евакуації, відтак у них не відбувається вироблення вмінь прийняття самостійних правильних рішень. Чинний алгоритм проведення тренувальних евакуацій передбачає, що педагоги виводять дітей з приміщень на вулицю в безпечне місце, перераховують евакуйованих та доповідають про наявність дітей старшим груп. Цим нівелюється ефективність процесу відпрацювання навичок прийняття самостійних рішень і виконання самостійних дій. Школярі діють під керівництвом педагогів в умовах недостатньої інформації про небезпеку, її впливу на людину, методи її подолання та самозахисту. Тож, на нашу думку, тренувальний метод роботи має застосовуватися в тому числі й за умов надання дітям повної самостійності під час виконання дій та прийняття рішень, щоб кожна дитина сама змогла прийняти рішення про евакуацію, визначити напрямки порятунку та його шляхи (через коридори, евакуаційні виходи, вестибюлі тощо). Педагог чи запрошений на ці заняття співробітник Служби порятунку при цьому обмежить функцією контролю. Серед його завдань буде завдати умови – змодельовати місце виникнення уявної пожежі та проаналізувати правильність дій молодшого школяра. Але етапові практичного відпрацювання умінь та навичок має передувати етап попереднього опрацювання теоретичного матеріалу.

Перед тренувальною евакуацією спочатку вчителям, а потім дитині слід розповісти про шляхи евакуації та евакуаційні виходи; показати, де вони розташовані у школі та куди ведуть. Цю інформацію має надавати спеціально запрошений представник місцевої пожежної охорони. Найефективнішим цей метод буде при взаємодії трьох сторін: рятувальники – педагоги – батьки. Завданням батьків у цьому випадку буде надання дітям необхідної протипожежної інформації відносно власної оселі, зокрема діти мають знати специфіку розміщення кімнат у квартирі (приватному будинку), шляхів евакуації з них, можливі варіанти виникнення пожежі та ймовірні шляхи порятунку у безпечне місце. Допомогти батькам з експертизою протипожежного стану оселі можуть рятувальники, спеціально запрошені для цього на батьківські збори.

Важливою умовою ефективності цього методу тренувань є систематичне, а не епізодичне (скажімо, раз на рік) проведення фахівцями протипожежної справи тренінгів із учителями, батьками та дітьми. Під час таких тренінгів мають створюватися проблемні ситуації, організовуватися ігри, обговорюватися типові виховні проблеми, відбуватися спільний критичний аналіз дій, моделюватися виховні ситуації, у процесі програвання яких дорослі будуть набувати необхідний обсяг знань, умінь і навичок. Важливо, щоб після кожного тренінгу з програванням тієї чи тієї ситуації у батьків і вчителів була можливість обговорити з дітьми, колегами, представниками пожежної охорони пережиті дітьми емоції; проаналізувати дії дітей, вислухати їхній аналіз щодо прийнятих у тій чи тій ситуації рішень, виявити недоліки, надати поради в доопрацюванні того чи іншого аспекту. У цих вправах необхідно виокремити смисловий аналіз дій дітей та виявити помилки для їх обговорення, виправлення в подальшому моделюванні життєвих ситуацій, що дозволить розвивати ініціативність дитини, уміння здійснювати дослідницький пошук, аналізувати та знаходити відповіді на складні питання, а також сприятиме покращенню психологічного стану вихованців, корекції їхньої поведінки та налагодженню взаємодії з небезпечним навколишнім середовищем.

Головним аспектом у формуванні в дітей молодшого шкільного віку необхідного обсягу знань, умінь та навичок з основ пожежної безпеки є практично-ігрова спрямованість цих тренінгів. Найпростіші вправи можна організувати на подвір'ї школи, біля будинку, влітку – на території дитячих оздоровчих таборів. Як уже зазначалося, спочатку слід опрацювати з учнями теоретичний матеріал, а вже потім переходити до практичного відпрацювання необхідних умінь та навичок. Прикладами моделювання пожежонебезпечних ситуацій можуть бути такі: учитель, батьки чи представник державної пожежної частини запалюють завчасно підготовлений папір у відрі, багаття на невеликому смітнику; може моделюватися ситуація, коли загорівся електроприлад, увімкнений в електромережу; загорівся рушник, який лежав поряд з увімкненою газовою піччю тощо. Це найпростіші завдання, при виконанні яких діти можуть наочно побачити можливі варіанти подолання пожежонебезпечної ситуації. Однак варто пам'ятати, що діти молодшого шкільного віку не повинні самостійно долати пожежонебезпечні ситуації, вони мають знати, що це може бути вкрай небезпечним, адже одна й та сама ситуація може розвиватися по-різному, й не всі ризики та небезпеки можуть бути ними

враховані. Скажімо, типовий випадок загорання паперу в смітнику. Найпростішим варіантом подолання ситуації є гасіння його водою, але не всі діти зможуть прорахувати ситуацію, що в смітнику можуть знаходитися додаткові горючі та легкозаймисті матеріали, які під дією високої температури виділяють їдкий дим; такі речовини можуть вибухнути, і це призведе до травмування. Перше, що мають чітко усвідомлювати діти молодшого шкільного віку – під час виникнення пожежі слід кликати на допомогу дорослих, а не займатися гасінням пожежі самостійно. Діти цього віку мають усвідомлювати також можливі наслідки своїх пожежонебезпечних дій. Зокрема: якщо б папір не було підпалено сірниками, він би не загорівся і не спричинив пожежонебезпечну ситуацію. Тим самим, гра є доволі ефективним методом набуття молодшими школярами необхідних знань, умінь і навичок з основ пожежної безпеки, вона дає змогу ілюструвати приклади виникнення загорань та пожеж із життєвих ситуацій та моделювати поведінку дитини в небезпечних для життя умовах, сприяє формуванню самостійності вихованця на основі вже наявних у нього певних знань, умінь і навичок. При використанні ігрових методів для оволодіння навичками пожежної безпеки доцільним є залучення до процесу навчання й виховання співробітників пожежної охорони. Це дозволить підвищити рівень знань дітей щодо дій у разі виникнення пожежі та відпрацювати правильний алгоритм дій.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Використання методів бесіди, екскурсій до місцевих пожежних частин, навчальних евакуацій, ігор та тренінгів при формуванні знань, умінь і навичок з основ пожежної безпеки потребує комплексних методичних рекомендацій для вчителів і батьків. Важливим фактором є долучення до цього процесу фахівців з пожежної безпеки. Запропонований нами в статті комплекс форм та методів виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки ґрунтується передусім на використанні активних методів роботи, що передбачає сплановану послідовність дій, націлених на формування позитивного мислення та поведінки в умовах небезпеки. Зауважимо, що ми пропонуємо здебільшого методи індивідуальної та групової форми підтримки. Їх ефективність доведена практикою і досвідом соціально-педагогічної діяльності з дітьми різних вікових груп. Разом із цим, сьогодні існують й інші форми та методи виховної роботи, що допомагають формувати у молодших школярів протипожежних знань, і це потребує подальшого, більш ґрунтовного, дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко О. М. Формування у молодших школярів компетенцій безпеки життєдіяльності : теоретичний аспект / О. М. Ващенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. — 2014. — Вип. 18. — С. 99–106.
2. Гуріненко І. Дидактичні умови навчання правилам пожежної безпеки молодших школярів / І. Гуріненко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини. Педагогічні науки. — 2010. — № 1. — С. 60–69.
3. Національна доповідь про стан пожежної та техногенної безпеки в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела : <http://mns.gov.ua/>
4. Попков А. В. Формирование безопасного поведения подростков во внеурочной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 — общая педагогика, история педагогики и образования / Попков Артем Викторович. — Ижевск, 2007. — 270 с.
5. Сидоркин В. А. Психолого-педагогические условия формирования готовности школьников к организованным действиям при чрезвычайных ситуациях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 — общая педагогика, история педагогики и образования / Сидоркин Владимир Александрович. — М., 2008. — 242 с.
6. Скрипник Л. Ю. Формирование у подростков навыков пожарной безопасности в системе дополнительного образования: дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.02 — теория и методика обучения и воспитания / Скрипник Людмила Юрьевна. — М., 2010. — 234 с.
7. Удовенко М. А. Методика формування здоров'язберезувальної компетентності учнів початкової школи у процесі вивчення «Основ здоров'я» / М. А. Удовенко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. — 2014. — № 43. — С. 238–246.
8. Якупов А. М. Школа, семья и среда в подготовке школьников основам пожарной безопасности / А. М. Якупов // Технологии гражданской безопасности. — 2004. — № 3. — С. 113–117.

А. В. Черкашин. Формы и методы воспитательной работы с младшими школьниками при обучении основам пожарной безопасности. В статье обоснованы формы и методы воспитательной работы с младшими школьниками, которые являются наиболее эффективными по формированию знаний, умений и навыков в области пожарной безопасности. Отмечено о необходимости не только получения учениками младших классов теоретических знаний в области пожарной безопасности, но и выработке у них необходимой системы практических знаний, умений и навыков; необходимости взаимодействия специалистов по противопожарной безопасности не только с учителями и учениками, но и родителями. По этому поводу анализируются метод беседы, экскурсии в пожарную часть, тренировочной пожарной эвакуации и другое. Описаны особенности применения перечисленных форм и методов обучения в процессе овладения школьниками основных требований пожарной безопасности, а также доказана их значимость в воспитательном процессе.

Ключевые слова: пожарная безопасность, самозащита, пожароопасная ситуация, навыки, алгоритм действий, формирование знаний, практические отработки.

Cherkashyn O. V. Forms and methods of educational work with younger students while teaching the basics of fire safety. In the article we described the forms and methods of educational work with the younger students, are the most effective on forming of knowledge, abilities and skills in the field of fire safety. The theoretical knowledge in the field of fire safety is necessary not only for the younger students, but also the development of the necessary practical knowledge and skills; the need for cooperation between specialists in fire safety not only with teachers and students, and parents. For this reason, the method analyzes the conversations, trips to the fire station, training of fire evacuation and the like. The article describes features of application of the above-mentioned forms and methods of education in the process of mastering by the students basic fire safety requirements, but also proved their importance in the educational process.

Key words: fire safety, self-defense, fire danger situation, skills, behavior, knowledge formation, practice.

REFERENCES

1. Vashchenko O. M. Formuvannia u molodshykh shkoliariv kompetentsii bezpeky zhyttiediialnosti: teoretychnyi aspekt [The Formation of Life Safety Competency to Primary School Children: Theoretical Aspect] // Teoretyko-metodychni problem vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. — 2014. — Vyp. 18. — S. 99–106.

2. Hurinenko I. Dydaktychni umovy navchannia pravylam pozhezhnoi bezpeky molodshykh shkolariv [Didactic Conditions of Training of Fire Safety Rules to Younger Students] // Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni P. Tychyny. Pedahohichni nauky. — 2010. — № 1. — S. 60–69.

3. Natsionalnaia dopovid pro stan pozhezhnoii ta tekhnohennoii bezpeky v Ukraini [National Report about the Condition of the Fire and Technological Safety in the Ukraine] [Electronic Resource]. — Mode of access : <http://mns.gov.ua/>

4. Popkov A. V. Formirovaniie bezopasnogo povedeniia podrostkov vo vneurochnoi deiatelnosti [The Formation of Teens' Safe Behavior in the Extracurricular Activities] : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 — obshchaia pedagogika, istoriia pedagogiki i obrazovaniia. — Izhevsk, 2007. — 270 s.

5. Sidorkin V. A. Psikhologo-pedagogicheskiie usloviia formirovaniia gotovnosti shkolnikov k organizovannym deistviiam pri chrezvychnykh situatsiiakh [The Psychological and Pedagogical Conditions of Students' Readiness Formation to the Organized Actions during the Emergency] : dis. ... kan. ped. nauk : 13.00.01 — obshchaia pedagogika, istoriia pedagogiki i obrazovaniia. — M., 2008. — 242 s.

6. Skripnik L. Yu. Formirovaniie u podrostkov navykov pozharnoi bezopasnosti v sisteme dopolnitelnogo obrazovaniia [The Formation of the Fire Safety Skills to the Teens in the System of Additional Education] : dis. ... kand. ped. Nauk : 13.00.02 — teoriia i metodika obuchenii i vospitaniia. — M., 2010. — 234 s.

7. Udovenko M. A. Metodyka formuvannia zdoroviazberzhuvalnoi kompetentosti uchniv pochatkovoii shkoly u protsesi vyvchennia «Osnov zdoroviia» [Methodology of Formation Primary School Students' Health-Competence in the Process of «Health Basics» Studies] // Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty. — 2014. — № 43. — S. 238–246.

8. Yakupov A. M. Shkola, semiia i sreda v podgotovke shkolnikov osnovam pozharnoi bezopasnosti [School, Family and Environment in Students' Training to the Fire Safety Basics] // Tekhnologii grazhdanskoi bezopasnosti. — 2004. — № 3. — S. 113–117.

УДК: [371.13 : 371.14](510)

**СИСТЕМА ЗАХОДІВ З НЕПЕРЕРВНОГО ОСОБИСТІСНО-
ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛІВ У КИТАЙСЬКІЙ
НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

Чжан Лун

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)*

E-mail: 44547479@qq.com

**THE SYSTEM OF MEASURES FOR TEACHERS CONTINUOUS
PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE
PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA**

Zhang Long

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine)*

Висвітлено систему заходів щодо неперервного особистісно-професійного розвитку вчителів, що реалізуються кожною школою КНР. Виокремлено основні цільові групи (вчителі-початківці, молоді вчителі, досвідчені вчителі зі стажем) і напрями такої роботи. Напрями роботи з кожною цільовою групою передбачають реалізацію принципу суб'єктності: вчителі-початківці – адаптація на робочому місці (перший рік роботи) та професійне становлення (наступні три роки); молоді вчителі (від чотирьох до шести років педагогічного стажу) – розвиток здатності до командної роботи й лідерських якостей, удосконалення методичних знань і вмінь, вивчення педагогічного досвіду колег і напрацювання власного; для досвідчених учителів (після шести років роботи) – удосконалення професійної майстерності та передача педагогічного досвіду освітянській молоді, наставництво.

Ключові слова: учитель, учитель-початківець, молодий учитель, адаптація, професійне становлення, особистісно-професійний розвиток, наставництво, досвід.

Постановка проблеми. Сьогодні Китай є однією з країн з найінтенсивнішими темпами та найбільш вражаючими результатами суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Цим зумовлений інтерес науковців багатьох країн до особливостей побудови й функціонування сучасної системи освіти КНР, що забезпечили досягнення в порівняно короткі терміни таких переконливих показників ефективності китайської моделі цивілізаційного поступу та людського розвитку.

Оцінюючи на основі аналізу конфуціанської філософської та педагогічної доктрини соціальну роль вчителя [4], приходимо до висновку про те, що конфуціанські постулати про соціальну роль вчителя і вимоги до його особистісно-професійних якостей зберегли свій вплив упродовж тисячолітньої історії Китаю.

Відповідно до конфуціанського канону, стати наставником може лише людина, яка знає «причини розквіту і занепаду освіти», здатна оцінити, «що в учінні легко і що важко, що прекрасно і що погано». Саме від вчителя залежить привабливість процесу навчання, його природність. «Коли шляхетний чоловік вчить і наставляє, він веде, але не тягне за собою, спонукає, але не змушує, відкриває [шлях], але не доводить [до кінця]». У такий спосіб виникає важлива для досягнення результату в навчанні «згода між учнем і вчителем, легкість [навчання], [самостійні] роздуми – ось що називається вмільм керівництвом», – констатує конфуціанське джерело. І досягнення результату можливе лише в тому випадку, якщо мова педагога «стисла і дохідлива, глибока і змістовна, скупа на приклади, але зрозуміла» [2, с. 113]. Учитель має служити зразком для наслідування, являти собою «живе втілення рис ідеальних мудреців» [1, с. 78].

Такі високі соціальні вимоги до особистісно-професійних якостей учителя спричинюють підвищену увагу освітянської спільноти не тільки до професійної підготовки майбутніх учителів у педагогічних вищих навчальних закладах, але й розбудови системи особистісно-професійного вдосконалення вже працюючих освітян – неперервної педагогічної освіти педагогів упродовж життя.

Аналіз наявних публікацій. Розвитку педагогічної теорії і освітянської практики в перші десятиліття існування Китайської Народної Республіки присвячені роботи В. Клепікова, Куо Шао-тан (А. Кримова), Е. Моносзон та ін. У спогадах членів делегації радянських педагогів, які відвідали КНР у 1956 р., містяться цінні свідчення, зокрема щодо розвитку педагогічної науки в КНР (Е. Моносзон) та організації підготовки вчителів у педагогічних училищах Китаю (М. Борткевич).

В останній чверті ХХ ст. китайський уряд розпочав низку реформ, спрямованих на соціалістичну модернізацію суспільства. І чи не найважливішою ланкою і рушійною силою реформ було визнано освіту (Н. Боревська, В. Клепіков, О. Машкіна, І. Смирнова, Т. Шаренкова та ін.), зокрема, педагогічну (М. Боєнко, Ду Яньян, Лу Шаньшань, Тан Юйгуан, Чжан Лі-Сін та ін.), а також її післядипломну ланку (Н. Котельнікова).

Метою статті є висвітлення системи заходів з адаптації та професійного становлення освітянської молоді у школах КНР, а також подальшого неперервного особистісно-професійного розвитку вчителів.

Виклад основного матеріалу. Першими шаблями такої системи є заходи з адаптації та професійного становлення молодих педагогів безпосередньо на робочих місцях [див., наприклад, 5], що мають здійснюватися всіма навчальними закладами, а також практика наставництва, курування молодих учителів досвідченими колегами [див., наприклад, 6]. Дамо їм коротку характеристику.

I. Провідна ідея роботи з молодим поколінням освітян формулюється таким чином: молоді вчителі – це надія школи та її майбутнє; якості, притаманні молодим учителям, визначатимуть розвиток школи, її долю і перспективи. Виходячи з цього, досвідчені вчителі передбачають майбутнє школи, досягнення спільних цілей школи і задля цього вживають ефективних заходів, спільними зусиллями педагогічного колективу школи старанно розробляють систему заходів і середовище, що створює відносно стабільний, добре структурований, якісний викладацький склад, роблять вагомий внесок у розвиток педагогічного колективу школи.

II. Навчальні завдання. Робота з учителями-початківцями спрямовується на досягнення таких результатів:

- 1) прояв ентузіазму по відношенню до педагогічного ремесла, наявність професіоналізму та почуття відповідальності, шляхетних професійно-моральних якостей, вміння навчати і бути прикладом для інших;

- 2) міцні дидактико-методичні знання, самостійність і компетентність при виконанні різних типів навчальних завдань; вміле використання сучасних засобів навчання, інтеграція в освітній процес сучасних інформаційних технологій;
- 3) міцні фахові знання та знання теорії педагогіки, методики, дослідницький потенціал.

III. Професійне становлення молодого вчителя здійснюється протягом чотирьох (іноді п'яти) років (перший рік роботи – професійна адаптація на робочому місці, наступні три роки – професійне становлення)

IV. Заходи, пов'язані з професійним становленням освітянської молоді:

- 1) самостійне планування власного професійного розвитку: кожен молодий викладач повинен створити детальний «План особистісно-професійного зростання» (трирічний план);
- 2) залучення наставника;

На початку навчального року проводиться захід «Наставник і учень разом, тримаючись за руки, утворюють спільноту – наставник і учень, церемонія підписання договору», у процесі якої відбуваються формулювання цілей і висування вимог, підписання партнерської угоди між наставником і учнем – молодим учителем, визначення обов'язків обох сторін угоди щодо передачі досвіду, допомоги та навчання. Передбачається *передача* педагогічного досвіду та методики викладання від досвідченого вчителя – учителю-початківцю; планується *допомога* наставника в ознайомленні молодого колеги з навчальними матеріалами, програмою навчання, а також у набутті базових навичок викладання; *навчання* передбачає демонстрацію старшим колегою стиля викладання і стиля професійного мислення. Молоді вчителі навчаються педагогічної етики в досвідчених викладачів, освоюють професійні навички, ретельно досліджують викладацькі прийоми ведення заняття досвідченими викладачами, навчаються способів викладання, намагаються якомога швидше набутти навичок викладання певної дисципліни. Увесь навчальний процес має бути доступним для спостереження молодими вчителями, для них проводяться відкриті заняття; молоді вчителі мають вести детальні конспекти, здійснювати хронометраж часу уроку та підготовки до уроку, до плану уроку мають вноситися ідеї викладача-наставника. Молодий учитель має щотижня відвідувати не менше одного уроку свого наставника, сумлінно готуватися до уроків, відвідувати лекції, семінари, аналітичні

заняття упродовж усього навчального року; вчитель-наставник повинен відвідати не менше восьми уроків свого учня на семестр.

Для стимулювання почуття відповідальності наставника успіхи його підопічного – молодого викладача закріплюються оцінкою вчителя-наставника, що фіксується в облікових документах.

3) задля вдосконалення теоретичних знань молодих учителів з педагогіки:

(1) щосеместру кожним молодим учителем опрацьовується література з теорії педагогіки і створюються методичні розробки;

(2) у кожному семестрі плануються цикли лекцій для освітянської молоді з проблем освіти, докладаються всі зусилля для покращення рівня викладання молодих учителів;

(3) у кожному семестрі проводиться навчальний семінар для взаємного спілкування, взаємного просування і поліпшення молодих і досвідчених учителів;

(4) застосовується метод «виходьте – заходите» для розширення кругозору. «Виходити» – означає використовувати всі можливості для навчання та спілкування молодих учителів, організувати для них лекції у партнерських школах. «Заходьте» передбачає періодичне запрошення відомих фахівців до школи для проведення семінарів з молодими викладачами.

4) удосконалення системи звітних уроків;

У кожному семестрі молоді викладачі мають підготувати звітний урок, добре організувати, попередньо обміркувати, після проведення заняття провести аналітичне обговорення, написати враження про хід уроку і проаналізувати свою роботу. Кожен педагогічний колектив проводить лекції для всіх викладачів даної дисципліни.

5) поліпшення базових знань з педагогіки та методичних знань;

У першому семестрі школи організують змагання молодих учителів з написання ієрогліфів на дошці та з ораторського мистецтва, у другому семестрі методичне об'єднання вчителів проводить спільний форум за участі молодих учителів для поліпшення їхніх базових навичок.

б) швидке вдосконалення професійних педагогічних умінь;

Кожного семестру молоді викладачі під керівництвом наставника створюють чотири тренувальні тести; кожного навчального року слід розробляти тести поточного та рубіжного контролю. Молоді вчителі мають брати активну участь у навчальній, науковій та дослідницькій роботі, щосеместру нагромаджувати особистий досвід викладання, виконати педагогічний звіт або написати наукову статтю з освітньої проблематики.

7) облік професійного зростання молодого викладача.

На кожного молодого вчителя школа заводить досьє для обліку успіхів у професійному вдосконаленні, фіксуючи кроки молодих педагогів у кар'єрному зростанні.

У цілому, професійне становлення молодих учителів є одним з основних найскладніших і найвідповідальніших обов'язків кожної китайської школи, успішність професійного становлення освітянської молоді має безпосереднє відношення до підвищення ефективності китайської освіти. Школа має створити центр підвищення кваліфікації, якісно виконати свою роботу з адаптації молодих учителів, що дасть поштовх швидкому професійному зростанню освітянської молоді.

Одним з основних положень «Національної довгострокової реформи і плану розвитку освіти (2010–2020 р.)», розроблених Центральним народним урядом Китайської Народної Республіки, передбачено завдання «створити сучасного вчителя з найкращими якостями та підтримувати інноваційний дух нових кадрів учителів» [7]. На виконання цього завдання в різних регіонах країни освітянські спільноти, заклади й установи освіти, органи управління народної освіти за підтримки місцевих адміністрацій та Центрального уряду запроваджують і реалізують численні програми, спрямовані на всебічний особистісно-професійний розвиток учительських кадрів.

Зокрема, як ми вже писали, розробляються і втілюються програми становлення й розвитку молодих учителів, які після закінчення вищого навчального закладу на робочих місцях отримують широку методичну, організаційну, психологічну підтримку досвідчених кадрів [3]. Разом із тим, реалізація національною системою освіти КНР концепції неперервної освіти впродовж життя вимагає розробки та реалізації заходів сприяння особистісно-професійному становленню вчителів з різним стажем педагогічної діяльності.

Так, ключовою метою низки заходів організаційного, навчально-методичного, науково-дослідного плану є розвиток, «вирощування»,

плекання педагогічного активу з молодих викладачів. Пропонується докласти всіх зусиль до прискорення зростання й розвитку такого педагогічного активу, керуючись при цьому ключовими ідеями андрагогіки й акмеології, організаційно-педагогічними та соціально-психологічними закономірностями особистісно-професійного та кар'єрного розвитку, розробити й запровадити комплекс всеохоплюючих тренінгових заходів широкого спрямування.

На основі аналізу програм особистісно-професійного розвитку вчителів [5; 6] нами виокремлено низку найбільш перспективних, на наш погляд, пропозицій, зокрема стосовно розвитку професіоналізму молодих учителів, які втім уже мають педагогічний досвід.

Цікавою видається пропозиція чіткого визначення часових орієнтирів: рік після закінчення ВНЗ – адаптація, три роки – професійне становлення, напрацювання професійних умінь, після шести років – перехід до виконання ролі наставника молодих учителів.

Для виконання такого перспективного плану пропонуються певні заходи:

I. Інституалізація роботи з розвитку лідерства

Пропонується створити школу молодих учителів (чотири-шість років стажу), на основі якої буде сформовано робочу лідерську групу.

II. Удосконалення педагогічної освіти вчительської молоді

Школи мають залучати інтелектуальні здібності й творчі навички усіх учителів для наукових досліджень проблем теорії освіти, реалізуючи при цьому принцип вивчення й урахування місцевих (регіональних) особливостей. Важливо водночас дбати про особистісний розвиток педагогів – дотримуватися «першочерговості вільного від роботи часу» та стимулювати зміни точок докладання зусиль у роботі. Створенню команди теоретично й практично підготовлених викладачів з високими професійно значущими особистісними якостями сприятиме реалізація таких пропозицій [див.: 2; 4]:

- 1) планомірно добирати теоретичні навчальні матеріали для опрацювання вчителями;
- 2) регулярно організовувати тематичні лекції з теорії навчання й виховання, докладати зусиль для підвищення рівня теоретичної підготовки вчителів середнього віку;

Засоби навчальної та науково-дослідної роботи

- 3) кожен педагогічний колектив має розробляти свої власні плани теоретичного навчання, організувати перегляд молодими вчителями найновіших відеозаписів освітнього характеру;
- 4) принаймні раз на семестр проводити освітній семінар, спільно обговорювати актуальні освітні проблеми, стимулювати вчителів до самостійних роздумів та висловлення пропозицій з покращення існуючих методик;
- 5) молоді вчителі мають своєчасно підводити підсумки своєї роботи, кожного семестру складати письмовий звіт для методичного об'єднання, який є одним із основних документів для перевірки під час атестації;
- 6) використовувати метод «виходьте – заходьте» [див. 3], розширювати кругозір, вчитися в інших, набувати життєвого досвіду. Зокрема, організувати виїзди молодих учителів для участі в заходах в інших навчальних закладах, а також запрошувати досвідчених фахівців з інших освітніх установ для проведення показових відкритих уроків та обміну досвідом з освітянською молоддю.

III. Вивчення сучасного педагогічного досвіду, підвищення ефективності викладання

- 1) керівник кожного методичного об'єднання вчителів є ядром колективу, він має залучати більше вчителів середнього віку, які бажають досліджувати й застосовувати сучасний педагогічний досвід. Становленню власної педагогічної майстерності молодих учителів сприяють курси підвищення кваліфікації, де можна не тільки ознайомитися з новими програмами й методиками викладання, новим програмним забезпеченням, але й оволодіти принципами їхнього використання, а також навичками самостійної розробки навчальних програм;
- 2) керівник методичного об'єднання має сам бути взірцем для наслідування в професійній майстерності.

IV. Удосконалення готовності молодих викладачів до професійної діяльності

- 1) розгортання взаємодопомоги. Кожен молодий учитель має співпрацювати з досвідченим викладачем середнього чи старшого віку для взаємодопомоги в малій групі, добросовісно в них навчатися, старанно опрацьовувати навчальні матеріали

- та вивчати методику викладання, активно підвищувати свій професійний рівень;
- 2) педагогічний колектив кожного семестру має організувати для молодих учителів відкриті уроки. Протягом семестру кожен молодий учитель має відвідати близько двадцяти занять, а після уроку провести обговорення-аналіз за певною схемою. Плани відкритих уроків, конспекти й стенограми занять, протоколи аналізу передаються до навчальної частини як документи для перевірки під час атестації професійного рівня педагогів;
  - 3) слід звертати увагу не лише на якість проведення молодим учителем занять, але й на результативність навчально-виховного процесу, показники навчальних досягнень учнів. Облік таких результатів по школі, місту, округу дасть змогу виявити здібних і успішних молодих учителів. На цих підставах доцільно здійснювати заохочення педагогів, які досягають найвищих результатів у навчанні й вихованні молодого покоління.

Як бачимо, на кожному з етапів професійного становлення й розвитку учителів-початківців і молодих учителів важлива роль у їх організаційно-педагогічному супроводі належить досвідченим учителям зі стажем. Учителі зі стажем понад шість років виконують функції наставників освітянської молоді, уважно стежать за ходом професійного становлення молоді, дбайливо «вирощують» педагогічну зміну.

Висновки. Професійне зростання вчителів не закінчується отриманням ними диплома про освіту. Особистісно-професійне становлення й розвиток педагога – тривала й складна робота, яка має враховувати не лише інтереси самого вчителя, але й потреби навчального закладу, регіону, всього суспільства. У зв'язку з цим у КНР кожна школа розробляє і впроваджує систему заходів і для вчителя-початківця (адаптація на робочому місці та професійне становлення), і для молодого вчителя (розвиток здатності до командної роботи й лідерських якостей, удосконалення методичних знань і вмінь, вивчення педагогічного досвіду колег і напрацювання власного), і для досвідченого вчителя зі стажем понад шість років (удосконалення професійної майстерності та передача педагогічного досвіду, наставництво з метою «вирощування» освітянської молоді). **Перспективи подальших розвідок** пов'язані з узагальненням і систематизацією емпіричного досвіду роботи педагогічних колективів шкіл

КНР з організації неперервного особистісно-професійного розвитку вчителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровская Н. Е. Очерк истории школы и педагогической мысли в Китае : Монография. / Н. Е. Боровская; Рос. академия наук. Ин-т Дал. Востока — М. : [Б.и.], 2002. — 146 с.

2. Ли Ци («Записки о нормах поведения») // Древнекитайская философия : собр. текстов в 2-х т. / сост. Ян Хи-Шун. — Т. 2. — М. : Мысль, 1973. — С. 99–140.

3. Чжан Лун. Програма професійного становлення й розвитку молодих учителів у Китайській Народній Республіці / Чжан Лун // Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (7–8 серпня 2015 р., м. Одеса, Україна). — Одеса : Південна фундація педагогіки, 2015.

4. Чжан Лун. Традиційні погляди китайців на особистісно-професійні якості вчителя / Чжан Лун // Международное сотрудничество в образовании в условиях глобализации : материалы второй международной научно-практической конференции. Часть I / отв. ред. В. М. Ефимова. — Симферополь : ДИАЙПИ, 2013. — С. 344–349.

5. 2014年青年教师培养计划 [Програма підготовки молодих викладачів у 2014 році] [Електронний ресурс] // 粤教师函[2014]108号 [Лист Департаменту освіти провінції Гуандун №108, вересень 2014 року]. — Режим доступу : <http://www.gdhd.edu.cn/business/htmlfiles/gdjyt/tzgg/201409/479726.html>

6. 名师培养青年教师计划 [Програма підготовки молодих учителів під керівництвом досвідчених педагогів] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.126doc.com/p-12516587.html>

7. 国家中长期教育改革和发展规划纲要(2010—2020年) [Національна довгострокова реформа і план розвитку освіти (2010–2020 р.)] [Електронний ресурс] / 新华社北京7月29日电. — Режим доступу : http://www.gov.cn/jrzq/2010-07/29/content_1667143.htm

Чжан Лун. Система мероприятий по непрерывному личностно-профессиональному развитию учителей в Китайской Народной Республике. Освещена система мероприятий по непрерывному личностно-профессиональному развитию учителей, реализуемых каждой школой КНР. Выделены основные целевые группы (начинающие учителя, молодые учителя, опытные учителя со стажем) и направления такой работы. Направления работы с каждой целевой группой предусматривают реализацию принципа субъектности: начинающие учителя – адаптация на рабочем месте (первый год работы) и профессиональное становление (следующие три года); молодые учителя (от четырех до шести лет педагогического стажа) – развитие способности к командной работе и лидерских качеств, совершенствование методических знаний и умений, изучение педагогического опыта коллег и наработка собственного; опытные учителя (после шести лет работы) – совершенствование профессионального мастерства и передача педагогического опыта учительской молодежи, наставничество.

Ключевые слова: учитель, начинающий учитель, молодой учитель, адаптация, профессиональное становление, личностно-профессиональное развитие, наставничество, опыт.

Zhang Long. The system of measures for teachers continuous personal and professional development in the People's Republic of China. The system of actions for continuous personality-professional development of a teacher which is embodied by every school in the PRC has been reviewed. Main target groups (inexperienced teachers, young teachers, experienced seniority teachers) and aspects of such work have been singled out. Aspects of work with every target group foresee the realization of the subjectness principle: inexperienced teachers – adaptation at the workplace (the first year of work) and professional development (the following three years); young teachers (from four to six years of pedagogical seniority) – development of ability for team work and leadership skills, mastering of methodical knowledge and skills, studying the pedagogical experience of colleagues and acquisition of personal experience; for experienced teachers (after six years of work) – mastering professional mastership and transfer of experience to the youth in education, mentoring.

Key words: teacher, inexperienced teacher, young teacher, adaptation, professional development, personality-professional development, mentoring, experience.

REFERENCES

1. Borevskaya N. E. Oчерk istorii shkoly i pedagogicheskoy myisli v Kitae : Monografiya. / N. E. Borevskaya; Ros. akademiya nauk. In-t Dal. Vostoka — M. : [B.i.], 2002. — 146 s.
2. Li Tszi («Zapiski o normah povedeniya») // Drevnekitayskaya filosofiya : sobr. tekstov v 2-h t. / sost. Yan Hi-Shun. — T. 2. — M. : Myisl, 1973. — S. 99–140.
3. Zhang Long. Prohrama profesiinoho stanovlennia y rozvytku molodykh uchyteliv u Kytayskii Narodnii Respublitsi / Zhang Long // Priorytetni napriamy rozvytku suchasnykh pedahohichnykh ta psykholohichnykh nauk : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (7–8 serpnia 2015 r., m. Odesa, Ukraina). — Odesa : Pivdenna fundatsiia pedahohiky, 2015.
4. Zhang Long. Tradytiini pohliady kytaitiv na osobystisno-profesiini yakosti vchytelia / Zhang Long // Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v obrazovanii v usloviyah globalizatsii : materialy vtoroy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Chast I / otv. red. V. M. Efimova. — Simferopol : DIAYPI, 2013. — S. 344–349.
5. 2014年青年教师培养计划 [The training program of young teachers in 2014] [Elektronnyi resurs] // 粤教师函[2014]108号 [Лист Департаменту освіти провінції Гуандун №108, вересень 2014 року]. — Rezhym dostupu: <http://www.gdhed.edu.cn/business/htmlfiles/gdjyt/tzgg/201409/479726.html>
6. 名师培养青年教师计划 [The training program of young teachers under the guidance of experienced teachers] [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.126doc.com/p-12516587.html>
7. 国家中长期教育改革和发展规划纲要(2010—2020年) [National long-term reform and development plan for education (2010–2020 g.)] [Elektronnyi resurs] / 新华社北京7月29日电. — Rezhym dostupu: http://www.gov.cn/jrzq/2010-07/29/content_1667143.htm

UDC 37.011.3

**PROMISING STRATEGIES DEVELOPMENT
OF EDUCATION IN ETHNIC AND CULTURAL DIVERSITY
OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY**

K. A. Yuryeva, O. V. Voronenko

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv,
Ukraine)*

Ministry of Education and Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

E-mail: yuryeva.ka@i.ua

**ПЕРСПЕКТИВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УМОВАХ
ЕТНОКУЛЬТУРНОГО РІЗНОМАНІТТЯ СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

К. А. Юр'єва, О. В. Вороненко

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)*

Міністерство освіти і науки України (Київ, Україна)

The current state of ethnic-national structure of the population of Ukraine and Kharkiv region has been defined. On the basis of the concept documents analysis (The Concept of the Civil Education of an Individual, the Concept of the Humanitarian Development of Ukraine, the Concept of National-Patriotic education of children and the youth, and others) along with contemporary educational programs (“The Culture of the Good Neighbourliness”, “A Person in a Poly-cultural Society”, “The Basics of the Good Neighbourliness”, “The Comparative-culturological ethnic pedagogics” and others) a survey of prospect development models has been made under conditions of ethno-cultural diversity of the Ukrainian society.

Ideas by J. Banks as for the polycultural education model and the principle of the double entrance of a component into the system (V. Lednev) are laid into the

ground of creating a multi-cultural educational environment, which enforces formation of the readiness for professional activity in the condition of ethno-cultural diversity of the modern society among future pedagogues. The foreign students' contingent resource – the carriers of different cultures – has been offered to be involved in the process of intercultural competence formation of future pedagogues more actively.

Key words: education, culture, ethno-cultural diversity, society, training, upbringing, intercultural competence.

The problem statement. Migration processes, which are specific practically for every region of the planet, have changed the ethno-political world map to a great extent, having left almost no homogeneous states in ethno-cultural meaning. Therefore, activization of the intercultural communication processes in all aspects of the life of society both at the international and national levels, as well as the increase of their social-political, social-economic, social-cultural meaning is a particularly distinctive feature of the modern world.

The outlined tendencies are inherent in the modern Ukrainian society as well. So, the generalities of the project of the Concept of the State Ethno-National Policy of Ukraine directly emphasize the sweeping demographical changes of quantitative as well as qualitative character, which, in the terms of globalization occur in the ethno-cultural structure of the Ukrainian society: “the quantity of all existing ethnic components of the people of Ukraine is changing, there occurs the appearance and growth of the number of national minorities, which have chosen Ukraine to be their recent permanent residence” [15].

The analysis of the main research works and publications, which commenced the solution of the given problem. In accordance with All-Ukrainian population census of 2001 [17], on the territory of our country there lived 134 peoples [see table 1], on the territory of Kharkiv region there live representatives of 111 ethnic groups [18] [see table 2].

The fact of multi-ethnic diversity of Ukraine is not new to Ukraine. Representatives of different peoples have settled on its territory for ages. Particularly, according to the information of the reference book “Ethnic-National Structure of the Ukrainian Society” [1]: Greeks – since the middle of the I millennium AD, Armenians – since the IV century, Byelorussians – since early Dark ages, Germans – since the end of the X century, Poles – since the XI century, Romanians and Czechs – since the XIII century, Gagauzes – since the end of the XIV century, Roms – since the middle of the XV century, Georgians – since the 40th of the XVIII century, Estonians – since 1861, and so on.

Table 1

The most numerous ethnic groups of Ukraine
(according to the 2001 population census)

<i>Nationality</i>	<i>Number of people (thousands)</i>	<i>Percent of the whole</i>
Russians	8334,1	17,3
Byelorussians	275,8	0,6
Moldovans	258,6	0,5
Bulgarians	204,6	0,4
Hungarians	156,6	0,3
Romanians	151,0	0,3
Poles	144,1	0,3
Jews	103,6	0,2
Armenians	99,9	0,2
Greeks	91,5	0,2
Tatars	73,3	0,2
Gipsies (Roms)	47,6	0,1
Azerbaijanis	45,2	0,1
Georgians	34,2	0,1
Germans	33,3	0,1
Gagauzes	31,9	0,1

Table 2

Ethno-national structure of the Kharkiv region population
(according to the 2001 population census)

<i>Nationality</i>	<i>Number of people (thousands)</i>
Ukrainians	2048,7
Russians	742
Byelorussians	14,7
Jews	11,5
Armenians	11,1
Azerbaijanis	5,6
Georgians	4,4
Tatars	4,2
Moldovans	2,5
Vietnamese	2,4
Roms	2,3
Representatives of 100 more ethnic groups	

Along with this, Ukraine today has to deal with a surge of the modern migration, which has brought on its land bearers of various, sometimes rather not widely known cultures.

A typical for the contemporary world activization of commerce and tourism, international cooperation of scientists and artists, mobility of qualified specialists, students and athletes, economic and forced migration entail the presence of a considerable number of foreigners on the territory of Ukraine. After the adoption the Law of Ukraine “About Immigration” (2001) [3] there has been traced a stable tendency to increasing the number of immigrants and people willing to receive Ukraine immigration permit. Alongside with this, the legislation of our country guarantees them the same rights and freedoms as for the citizens of Ukraine, expecting them to abide those duties, unless otherwise is provided by the Constitution and other legislation of Ukraine, as well as international treaties of Ukraine [4]. Moreover, the Law “About the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons” states that “foreigners and stateless people are equal to the law regardless their origin, social and property status, racial and nationality, gender, religious beliefs, type and character of occupation, other issues” [4].

Besides, “foreigners and stateless persons, who permanently reside in Ukraine, and who have been give the refugee status in Ukraine; have a right for education equally with citizens of Ukraine. All other foreigners and stateless persons pay for their education, unless otherwise provided by legislation of Ukraine and international treaties of Ukraine. Foreigners and stateless persons admitted to educational institutions of Ukraine have rights and obligations of pupils and students in accordance with the legislation of Ukraine” [4].

The aim of the article is to notice perspective strategies of the development of education in the terms of ethno-cultural diversity of the contemporary society of Ukraine.

The main material statement. While trying to modernize national systems of education in accordance with present day challenges, governmental officials, scholars, pedagogues of different countries are developing numerous theoretical and practical approaches towards solving problems of preparation of the young generation for efficient life activity in the conditions of cultural heterogeneity of the modern society. Let us take under close consideration the most interesting and perspective in our opinion international experience, which could be useful for Ukrainian pedagogues. As the push for development concepts and models of multi-cultural/poly-cultural/intercultural education was

the factual poly-ethnicity of the society, the first practical step was the development of the *national minorities' education* concept that was extensively developing in the USA at the end of the 60th – beginning of the 70th of the XX century. It proclaimed educational rights and possibilities for all citizens. There began to be formed schools and classes for children of ethnic minorities' representatives. Courses of ethnic history, art, native languages were included into the curriculum content in such educational establishments. But the experience showed that such approach sometimes led to a greater isolation, ethno-cultural detachment of minority groups.

Instead, there was introduced the idea of *poly-ethnic education*, which was to solve tasks of socialization of the young generation and foresaw the studying of a number surrounding cultures and acquisition of abilities to interact with their representatives in a constructive way. According to a famous American researcher G. Baker, it is the poly-ethnic education that has to be the background of poly-culture [28].

Along with this the explanation of cultural diversity given by G. Baker is of great interest. She believes it covers cultural differences of ethnic and racial minorities, religious groups, language, gender differences, age peculiarities and peculiarities, conditioned by physical and mental handicaps [29].

The concept of *poly-cultural education*, developed by an American researcher J. Banks in the beginning of the 80th of the XX century, remains timely for the modern Ukrainian system of education (as well as for pedagogues of all post-Soviet states). The author saw its task in the following: 1) to help students understand their belonging to a certain culture or to several cultures; 2) to help develop understanding and comprehension of other cultures; 3) to encourage students for participating in the life of various cultural groups; 4) to help students realize their individual people's potential as much as possible [30].

The principles of poly-cultural education contain the following ideas: 1. Poly-cultural education is a process. 2. Poly-cultural approach in education has to be general and compulsory. 3. The content of poly-cultural education is determined by peculiarities of a certain social surroundings (society). 4. All the members of the school community have to be involved into the process of poly-cultural education. 5. Special training of the pedagogical staff, parents and leaders of ethnic communities for realization of ideas of poly-cultural education is necessary and obligatory. 6. Poly-cultural education has to begin with understanding by students of their personal ethnic belonging. 7. Poly-cultural

education does not have to be limited by certain time frames. 8. Poly-cultural ideas have to be integrated into the content of school education [30].

It is significant that the concept of multiculturalism, started in the USA, has changed the so called “melting pot” concept, according to which all ethnic-cultural diversity is to “melt” in the due time into absolutely new all-American national culture as to its quality. But life has refuted theoretical predictions. It has become clear, that the majority of ethnic cultures successfully withstand assimilation policy [21]. It is important to note that the history of building up interethnic, intercultural relations in the former USSR and the United States of America has some certain similar features.

Nowadays, in Ukraine, by definition of a Ukrainian researcher O. Kovalchuk, the education, directed onto preservation, development and interaction of all variety of cultural values, norms, patterns and forms of activity, which exist in a certain society, onto the descent of this legacy to the younger generation, education of tolerance and ability to live in a poly-cultural society, is called poly-cultural education. The main idea of poly-cultural education is the principle of a dialogue and interaction of various cultures, which foresees that own culture is fully understood only while interaction, being in a dialogue with different cultures, when peculiarities of each individual culture become evident and understandable. In the contemporary conditions the interaction of cultures is characterized mainly by the fact that universal aspects help better understand the value of the “own”, to better understand its uniqueness (in comparison), to discover new aspects of its functioning and the prognosis of the growth [5, p. 28].

A number of concept documents specify the ideas of poly-cultural education as for different aspects of spiritual life of the modern Ukrainian society.

Thus, the Concept of Citizen Education [7], taking under consideration the poly-ethnicity of the state of Ukraine, proclaims, that joining of different ethnic groups and regions of Ukraine for the development and improvement of a sovereign, democratic state, a civil society, is possible only on the basis of democratic values. Along with this among the leading principles of the civil education of the young generation we have reasons to focus our attention on the following:

– the principle of cultural correspondence, which envisages organic unity of the civil education with the history and the culture of the people, their

language, national traditions and rites, which provide spiritual integrity, succession and heredity of generations;

– the principle of interculturality, which envisages integration of the Ukrainian national culture into the context of all-state, European and Universal values, into universal culture. The realization of this principle means that in the process of civil education there must be provided conditions for individuality formation, deep-rooted into the national ground and simultaneously open for other cultures, ideas and values. Only an individual like this is capable of preserving his/her national identity, as he/she deeply understands the national culture as an integral part of the world culture.

Among the tasks of the civil education, the Concept highlights:

– formation of the intercultural mentality, susceptibility to the cultural pluralism, general human values, tolerant attitude towards different cultures and traditions;

– formation of a negative attitude towards different types of violence; active prevention of tendencies before manifestations of destructive nationalism, demonstrations of chauvinism, fascism, messianic spirits.

Formation of interethnic relations takes an important place in the content of the civil education. The culture of interethnic relations is, as it goes out of the Concept, the realization of interdependent interests and spiritual life on the principles of liberty, equality, mutual assistance, peace, tolerance.

The culture of interethnic relations displays itself in the respect of rights, unique identity of big and small peoples: in preparations of an individual for conscious life in the free democratic society; readiness and ability to compromise with different ethnic, religious groups for social peace in the country.

According to the main principles of the Concept, civil education also has to stimulate the development of the planetary consciousness, which foresees the feeling of unity and uniqueness of the life on the Earth, the respect to all peoples, their rights, interests and values; the understanding of the world as a unity and diversity, the system of states, which have to co-exist in peace, cooperate in the conditions of freedom, on the background a moral ideals, humanization of international relations, acknowledgement of human, nation, peoples' rights as a main priority; constant attention to the world problems.

One of the key ideas of the Concept is intercultural education, which provides for learning of variety of cultures, bringing up the respect and the feeling of dignity among representatives of different cultures, regardless their

racial or ethnic origin, understanding the interrelations and interference of universal and national cultural components in a wide meaning.

The project of the Concept of humanitarian development of Ukraine (2008), developed by the National institute of strategic researches [8], issuing from the fact that our state is a European state because of its civilizational belonging, thus, it should rely upon European human-centric system of values in its growth. Among the main principles of humanitarian growth of the nation there was defined the fullest use and development of cultural heritage of the nation in the versatility of the ties with other national cultures, openness for intercultural interaction with the idea of provision of a decent place for Ukraine in the European and Global Humanitarian Scope. By doing this, in the opinion of the authors of the Concept, the society has to acknowledge the comprehension of Ukrainian culture as a mix of cultures of all national minorities and ethnic groups, integrated into one cultural organism.

Within this framework, the following aspects are referred to the main tasks in the sphere of humanitarian development:

- preservation and development of the cultural variety of language-ethnic-religious components of the contemporary Ukrainian society as a powerful resource of humanitarian development, cultural enrichment of the nation;
- recognition of the growth priority, support and expansion of the sphere of the title ethnic group functioning culture – an intriguing factor of national identity, the basis of the constant development of the Ukrainian state-nation.

The Project of the Concept of the national-patriotic education of children and the youth for 2015–2019 [9] is based on the recognition of the fact that in Ukraine there is being formed a united political nation. Coming from this point, national-patriotic education does not have to cultivate ideas of cultural imperialism, i.e. a way of the world observation through the eyes of the own culture. Thus, it is very important to provide students with understanding of cultural diversity, tolerant attitude towards other cultural values, understanding of historical backgrounds of regional and national-linguistic peculiarities of Ukraine. National-patriotic education does not have to facilitate misunderstanding of national minorities of Ukraine and other nations. For realization of the principle it is of the outmost importance to emphasize the cooperation of different nations, to demonstrate the development of Ukrainian nation by the way of interaction with other nations, to highlight instances of

peaceful living together and mutual help of representatives of different nationalities [9].

The leading idea of the project of the Concept of the national-patriotic education is the inurement of national and European values to children and the youth, among which are tolerant attitude towards values and beliefs of representatives of other culture, regional and national-linguistic peculiarities, and existing cultural variety in Ukraine [9].

One of the successful tries to generalize the present experience of poly-cultural education and to adapt it to the realiae of the present day Ukraine was made by the authors of a scientific-methodical text-book for university teachers of the facultative course for students of social-humanitarian specialties “A Person in the Poly-cultural Society” [11]. Particularly, the text-book authors understand poly-culture of Ukrainian education as a system of education and training, according to which those who study receive theoretical and practical knowledge and skills within the framework of two or more cultures, which differ in their cognitive and informational, ethnic-social, ethnic-psychological, religious-confessional, linguistic and other peculiarities [11, p. 11].

Providing personal understanding of the notion “poly-cultural education”, the authors of the text-book define it as a process of directed socialization of children and the youth, which foresees mastering of the system of national and general-cultural values, communicative and empathic skills, which allow a person to perform intercultural interaction, to show understanding of the “difference” and tolerance in the relationship with bearers of different cultural traditions [11, p.11].

Along with this, the authors of the text-book point out, that education in the poly-cultural society of Ukraine nowadays has to form a special way of thinking in the students, which is based on the ideas of liberty, justice, equality between people, reverence to rights and freedoms of all social groups, communities and partnerships. This interdisciplinary process has to go through all disciplines of the educational curriculum, not only through certain courses; it has to be reflected in the methods and strategies of education.

Among the tasks of the poly-cultural education there are stated the following items:

- formation in students of a conscious positive value orientation of an individual as for own history, poly-cultural by nature;
- education their reverence of history and culture of other people and ethnic groups, susceptibility of the variety of social and cultural surrounding as a

value, formation of the tolerant attitude to cultural and other differences, tolerance to a different lifestyle and behavior, based on understanding of the differences; understanding of the necessities of preservation of the variety of cultures as a condition of homogeneity of the world; admitting equality of citizens regardless their ethnic, linguistic, confessional belonging, the right of a person for free personal cultural self-identification – parallel with the creation of conditions for adaptation and integration of people to the new culture, which is peculiar to the city, region, country community; formation of the student's ability for self-determination and self-identification;

– widening of the world outlook limits of future specialists, the development of the ability to realize the relativity of thoughts which rein in the society, to critically analyze any information, cliché, stereotypes, one-sided images of other people and their cultures, to avoid mistaken conclusions; formation of the ability to analyze systems of values and norms as for their level of certain historical importance for certain types of activities, to integrate elements of other cultures into the own system of thinking and values;

– to acquire experience by students, social directions and value orientations onto international communication and exchange [11, p. 11–12].

In our opinion, one of the most effective ways of preparation of younger generation for efficient life activity in a multicultural society (which has already proved its efficiency in practice) is the introduced in the Autonomous Republic of Crimea integrated course “The Culture of Good Neighbourliness” [16]. Its idea is educating socially competent, critically thinking and tolerant individuals, conscious citizens and patriots of Ukraine, who know the native country well, who are proud of it, willing and being able to govern its life activity responsibly, to save and increase its natural, economic and cultural potential.

While developing the course there was studied and generalized experience, gained in the process of organization and conduct of summer “peace camps”, “round tables”, seminars, and conferences on the questions of multicultural education, tolerance and interethnic intercourse. The educational course “The Culture of Good Neighbourliness” consists of the regional program of intercultural education of pre-school children and twelve interrelated and structurally similar programs for 1–12 forms (35 hours a year), each has own name, which reflects the leading idea of the content part of the course in a certain form. Each course is composed of such the following theme blocs: geography, regional history, material and spiritual culture of the people of the peninsula; world religions; decorative and applied arts, trades, traditional way of

life and etiquette; “language of the neighbor”; axiology; conflict resolution techniques and meditation; regional historical and retrieval-research work [16].

The logical continuation of the program of the educational course “The Culture of Good Neighbourliness” which is according to its results of probing was approved and recommended by the Ministry of education and science of Ukraine for the use at a certain level, is a special course “The Basics of Good Neighbourliness” for university students [13].

The course is based on generalizing theoretical works that are present in the specialized literature, has problematic and applied character, aimed to provide students with necessary knowledge, abilities and skills in the sphere of intercultural interaction, to develop the ability to analyze intercultural situation, to guide it efficiently, to accept the importance of the variety of ideas and positions. In the process of its comprehension, students learn to understand the importance of cultural differences in the cross-national context, to identify different attitudes towards time and space, information, taking decisions and leadership. The course allows expanding skills of discernment and critical attitude towards stereotypes and prejudice as to values of other cultures on the backgrounds of the knowledge about peculiarities of the geographical surroundings, history, linguistic-cultural situation in the region, traditional culture of ethnic groups, which inhabit that region [13].

The Ministry of education and science of Ukraine in the cooperation with the office of the OSCE High Commissioner on National Minorities during July-August 2014 in Kharkiv, Lviv, Kherson regions and in the city of Kyiv held a research and express analysis of the situation as for satisfying educational needs of national minorities’ representatives, and also the studying of possibilities of expanding intercultural education and upbringing of tolerance by introducing the course “The Culture of Good Neighbourliness”. In connection with exacerbation of the social-political situation on the East of the country because of Russian aggression, relocation of a part of the citizens from temporarily occupied territories of Ukraine and the necessity for development of the humanitarian education, the culture of the dialogue and tolerance among children and adults, and interregional cooperation and formation of the civil identity of children and the youth, regarding recommendations of OSCE High Commissioner’s Office experts on National Minorities, MES of Ukraine has recommended to create in Kharkiv, Lviv, Kherson regions and in the city of Kyiv creative groups for program adaptation and scientific-methodical complex

of the course “The Culture of Good Neighbourliness” for educational establishments of all levels.

In Kharkiv National Pedagogical University starting from 1996 has been performed training of future primary school teachers and preschool facilities teachers for professional activity in the conditions of ethnic-cultural diversity of the modern society, including – the work on formation of intercultural competence of future pedagogues [24]. The main principle, which has to realize at full extent in the process of content construction of such preparatory work, is the *principle of double introduction of components into the general system* [10, p.49]. The formation of intercultural competence has to be introduced in the curriculum, firstly, explicitly – in the form of a separate educational course (in H.S. Skovoroda KNPU this is the course of comparative-culturological ethnic pedagogics for future primary school teachers and pre-school teachers [26], and also the course of “The Basics of Good Neighbourliness”, which is on the development stage), secondly, implicitly – in different sided inter-disciplinary connections, practical preparation, scientific-research and public activity of students and so on.

The models of content formation in the terms of poly-cultural ideas, mentioned above, that were worked out by J. Banks appear to become theoretically meaningful for our research [30]. J. Banks’s concept foresees four levels of their implementation:

The first level or model “A” are educational courses, that reflect views only of English or American (in the first case – Ukrainian) researchers. In the instructional material there are found only references about certain personalities, cultural events or achievements, which have some relation towards one or the other minorities.

The second level or, according to J. Banks, model “B” is based on the additive (supplementary) approach. The ethnic component (courses of history studies and the culture of Afro-Americans, Mexican-Americans, special topics and lessons, devoted to ethnic groups and so on) supplements the main content, which remains English-American in its basis.

The third level or model “C” is a transformational approach. It foresees the reconstruction of the educational course with the view of providing students (pupils) with a possibility to get acquainted with all topics and concepts of the course from the position of different cultural (ethnic) approaches, so, to draw personal world outlook conclusions. According to J. Banks’s beliefs, English-American point of view, or the point of view of the majority, is one ranked in the

relation with the others. The study of any period, for example, colonial, does not come down only to its description from the point of view of English-American historians and writers. On the contrary, pupils (students) are acquainted with the way how historians – of the Indian tribe origin, describe the colonial period; analyze, if their vision differs greatly from the vision of English-American historians, why it happens.

The fourth level or model “D” is the formation of the education content, which is based on the social cooperation. Pupils (students) while performing educational projects can participate in solving problems which are discussed in the educational course. The “D” model is described by J. Banks as the final aim of the education content modernization. Schoolchildren (students) study history and current events in the multiethnic perspective from the point of view of ethnic groups, which inhabit other states. The analysis of world practice of Ukrainian general education and higher pedagogic institutions shows that model “A” dominates in the content of education, sometimes model “B”. Thus, to tackle the problem of future teachers’ training for efficient professional activity in the terms of ethnic diversity of the contemporary society modernization changes of the professional pedagogic education in accordance with poly-cultural education models “C” and “D” are required. Along with this, as it become clear from the experience of educational institutions of the developed countries of the West as for realization of the ideas of poly-culture, it is important to expand ethnic pluralism not only on the educational process, but on to the out of class activity, decoration of facilities, meaning on to the entire organization of an educational institution.

A logical continuation of ideas by J. Banks and his followers have to become the addressing to the problem, popular in educational circles, of educational environment creation. In the context of our research, under educational environment we understand a part of social-cultural space, the zone of *interaction* [our italics, K.Y.] of educational systems, their elements, educational material and subjects of educational processes [12, p. 91]. In such a case the notion of “educational environment” reflects interrelation of conditions, which provide education of a personality, but, in distinction from the notion of “*educational space*” (in understanding by V. Kozyrev [6]), it envisages the obligatory presence of the subject of education, interinfluence, interaction of the surroundings with a personality [14, p. 29].

We have all conditions to speak about the necessity and pedagogical advisability of the use of the educational-training potential, created by the

presence of students-foreigners in the list of many Ukrainian higher educational. Particularly, there is an exquisite opportunity for Ukrainian students of these universities to acquire the experience of “live” communication with representatives of different cultures.

In H. S. Skovoroda KNPU there are students and postgraduate students from more than 20 countries of the CIS and abroad. There are held days of culture of origin of students-foreigners and countries, the languages of which (11 European and Oriental languages) are being studied in the university. With the idea of formation of skills communication with representatives of different ethnic cultures among students, and overcoming possible negatively coloured ethnic stereotypes and superstitions in their consciousness, we successfully use practical lessons in the format of a Living Library. A “Living Library” is an interactive technology, which illustrates multiculturalism of the modern world and puts into practice the idea of intercultural dialogue, as it triggers the start of live communication between people – representatives of different ethnic cultures [2].

In H. S. Skovoroda KNPU practical classes of the “Comparative-culturological ethnic pedagogics” course in the format of a Living Library are held twice a year for second year students of the faculty of pre-school education. Second year students become Readers, and Live books are foreigners, post-graduate students, and students of different faculties of this university, representatives from Azerbaijan, Algeria, Bulgaria, Vietnam, Georgia, PRC, Congo, South Korea, Tajikistan, Turkmenistan [27]. At the lessons in the form of Living Library future teachers and kindergarteners:

- gain experience of personal communication with representatives of different ethnic cultures;
- practice abilities of benevolent and open exchange of ideas in the process of intercultural interaction;
- learn to treat representatives of other cultures in a tolerant way;
- acquire the knowledge of the cultures and traditions of different people, including – traditions of upbringing and child-minding;
- overcome cultural barriers and ethnic stereotypes about national minorities representatives.

It is important to pay attention, that the Living Library format was originated as an extra-curriculum activity, that is why the adaptation of the model to the conditions of the educational process of a pedagogical university can be considered as an absolute innovation, There were recorded impressions in

the process of interviewing and questioning which appear to be bright and emotional caused by communication, received by Readers, Live Books and organizers of the classes, and they prove this interactive technology to be highly efficient. The experience of holding classes in the format of the Living Library vouches, that taking part in them encourages the further informal communication of students from different countries. We know examples of friendship between former Readers and Live Books, and also of those who participated in the activity as Live Books. Students' communication – representatives of different countries – continues in social networks, where the circle of friends widens greatly. [25].

The provided fact means to give grounds to the hope, that interactive technology of the “Living Library” will take the right place in the methodical arsenal of Ukrainian pedagogical university teachers, and will facilitate the realization of the environmental approach in training of future teachers and kindergarteners towards professional activity in the conditions of ethnic-cultural diversity of the contemporary world.

Conclusions. The given review provides backgrounds for drawing conclusions that in the contemporary conditions of ethnic-cultural diversity of the society three main strategies of the educational environment are available: *assimilation (ethnic leveling)*, which can potentially lead to the loss of ethnic-cultural uniqueness by groups and diffusivity of the ethnic identity of the person; *segregated (ethnic-differentiating)*, which hypothetically facilitates ethnic-cultural identity, improvement of the positive valency of the ethnic identity among representatives of the ethnic group, but, according to conclusions, drawn by E. Chjornyj, also causes the development of accented forms of the ethnic self-consciousness, to the increase of ethnic-isolating tendencies and to problems in adaptation of a personality in the multicultural society [20, p. 13]; *poly-cultural (ethnic-integrated)* strategy, which potentially promotes the growth of uniqueness of ethnic cultures while preserving a certain integration beginning (joint social-cultural space, shared language of intercultural intercourse and so on) and leads to the formation of such personality qualities as tolerance and poly-cultural/inter-cultural competence.

Along with this, the recent events in Ukraine have absolutely shifted the accents in the whole Ukrainian social-humanitarian discourse. Nowadays, we have become the witnesses of processes which completely change the stated visions as for individual and group identities, the processes of categorization in the field of “us-them”, intergroup interactions and so on. As stated by a civil

society leader, a member of Kharkiv Human Rights group, the director of the Independent cultural centre “Indie” Boris Zakharov, “during Euromaidan Ukrainians became more tolerant to other ethnic groups and nations, people with a different skin colour, representatives of other religions and confessions... The monitoring, performed by human rights activists, indicates that the topic of xenophobia – intolerant ethnic, racial, religious, sexual and so on – has moved to the background. Xenophobia in Ukraine changed its “targets”: there have increased intolerance because of political views, sympathies” [22].

Thus, for scientists – psychologists, sociologists, and pedagogues – there is a new research field. And for teachers, who work in the sphere of socialization of the younger generation in the terms of the cultural variety of the modern society upbringing of tolerance and intercultural competence, there appear new challenges and new horizons for the creative search.

BIBLIOGRAPHY

1. Етнонаціональна структура українського суспільства : довідник / [В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова]. — К. : Наукова думка, 2004. — 344 с.
2. Жива бібліотека «Ініціативи Розмаїття» : посібник для організаторів / Луа Потт'є. — К. : ТОВ «Інжиніринг», 2010. — 40 с.
3. Закон України «Про імміграцію» // Урядовий кур'єр. — 2001. — № 119 від 07.07.2001.
4. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2009. — №38. — С. 535.
5. Ковальчук О. С. Полікультурний підхід у сучасній шкільній освіті Росії: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ковальчук Олена Сергіївна. — К., 2003. — 230 с.
6. Козырев В. А. Построение модели гуманитарной образовательной среды / Козырев Владимир Алексеевич // Педагогика. — 1999. — № 2. — С. 26-32.
7. Концепція громадянського виховання [Електронний ресурс] / наук. творч. колектив авторів: Боришевський М. Й., Рябов С. Г., Сухомлинська О. В. та ін. — Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=976002302>
8. Концепція гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс] / роб. група, кер. групи – Радник Президента України, Голова Нац. ради з питань духовності і культури при Президентові України, академік НАН України Жулинський М. Г. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>

9. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : проект [Електронний ресурс] / МОН України. — Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/messages/43455-proekt-kontseptsiyi-natsionalno-patriotichno-go-vihovannya-ditey-ta-molodi>
10. Леднёв В. С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. — 2-е изд., перераб. — М. : Высш. шк., 1991. — 224 с.
11. Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викл. вищих навч. закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спец. / Пометун О. І. Султанова Л. Ю. та ін.]. — К. : «Інжиніринг», 2010. — 248 с.
12. Новые ценности образования: Культурная и мультикультурная среда школ / ред. Р. М. Люсиер и др. — М. : Педагогика, 1996. — 184 с.
13. Основы добрососедства : программа спецкурса для студ. высш. учеб. заведений Автономной Республики Крым [Электронный ресурс] / авт. кол.: Смирнов О. К. — рук. группы, Араджиони М. А., Брунова-Калисецкая И. В. и др. — Режим доступа : http://www.ciet.org.ua/docs/prog_cult/students.doc
14. Палаткина Г. В. Этнопедагогические факторы мультикультурного образования : дис. ... д-ра пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Палаткина Галина Владимировна. — М., 2003. — 400 с.
15. Про Концепцію державної етнонаціональної політики України : проект Закону України [Електронний ресурс] / М. Джемілев. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852
16. Проект разработки курса «Культура добрососедства» для учебных заведений Автономной Республики Крым [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.ciet.org.ua/rus/_jointprojects/culture/index.htm
17. Розподіл населення за національністю та рідною мовою. Україна [Електронний ресурс] // Всеукраїнський перепис населення'2001 / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/select_5/?data1=1&box=5.1W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=00&botton=cens_db
18. Розподіл населення за національністю та рідною мовою. Харківська область [Електронний ресурс] // Всеукраїнський перепис населення'2001 / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_khar?ozn=1&ter=63&ttt=5.1W
19. Україна навчає 44 тисячі іноземних студентів. Найбільше їдуть з Китаю, найчастіше – до Харкова [Електронний ресурс] // Newsru.ua. — 2010. — 11 лютого. — Режим доступу до статті : <http://rus.newsru.ua/ukraine/11feb2010/inostranci.html>
20. Чёрный Е. В. Психология моделирования поликультурного образования : монография / Е. В. Чёрный. — Симферополь : Сонат, 2010. — 539 с.

21. Чертина З. С. Плавильный котел? Парадигмы этнического развития в США / Чертина З. С. — М. : ИВИ РАН, 2000. — 164 с.

22. Чумак Ю. Ксенофобія в Україні змінила свої «мішені» [Електронний ресурс / Юрій Чумак. — Режим доступу : <http://khp.org.ua/index.php?id=1404166190>

23. Юр'єва К. Освіта в реаліях полікультурного українського суспільства / Катерина Юр'єва // Український світ у наукових парадигмах : зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / Маленко О. О. (голов. ред.), Голобородько К. Ю., Дорошенко С. І. та ін. — Харків : ХІФТ, 2014. — Вип. 1. — С. 131–140.

24. Юр'єва К. А. Компетенція, компетентність, міжкультурна компетентність учителя: сутність і зміст / К. А. Юр'єва, О. М. Тіщенко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка ; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. — Вип. 42. — Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. — С. 169–182.

25. Юр'єва К. А. Міжнародний контингент студентів університету як середовищний фактор особистісно-професійного становлення майбутніх педагогів / К. А. Юр'єва // Международное сотрудничество в образовании в условиях глобализации : Материалы междунар. научно-практ. конф. / отв. ред. В. М. Ефимова. — Симферополь : Апрель, 2012. — С. 401–410.

26. Юр'єва К. А. Порівняльно-культурологічна етнопедagogіка : програма навчальної дисципліни / К. А. Юр'єва. — Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2007. — 30 с.

27. Юрьева Е. А. Инновационные аспекты подготовки студентов к профессиональной деятельности в условиях этнокультурного разнообразия современного общества / Е. А. Юрьева // Kvalifikácia pre budúcnosť / Editori: PhDr. Daniela Hrehová, PhD. Anna Jenčová. — Košice : Technická univerzita v Košiciach, 2014 — S. 284–291.

28. Baker G. C. Multicultural Imperatives for Curriculum Development // Teacher Education. USA. — 1973. — №2 (1).

29. Baker G. C. Planning and Organizing for Multicultural Instruction. — Addison-Wesley Publishing Company. USA, 1994. — 217 p.

30. Banks J. A. Multicultural Education: Historical Development, Dimensions, and Practice // Review of Research in Education. — Jan 1999. — vol. 19. — pp. 3-49.

К. А. Юр'єва, О. В. Вороненко. Перспективні стратегії розвитку освіти в умовах етнокультурного різноманіття сучасного українського суспільства. Схарактеризовано сучасний стан етнонаціональної структури населення України та Харківської області. На основі аналізу концептуальних документів (Концепція громадянського виховання особистості, Концепція гуманітарного розвитку України, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді та ін.) та новітніх навчальних програм («Культура добросусідства», «Людина у полікультурному суспільстві», «Основи добросусідства», «Порівняльно-культурологічна етнопедагогіка» та ін.) зроблено огляд перспективних моделей розвитку освіти в умовах етнокультурного розмаїття сучасного українського суспільства.

Ідеї Дж. Бенкса щодо моделей полікультурної освіти та принцип подвійного входження компонента в систему (В. Ледньов) покладено в основу створення багатокультурного освітнього середовища, яке сприяє формуванню в майбутніх педагогів готовності до професійної діяльності в умовах етнокультурного різноманіття сучасного суспільства. Запропоновано активно використовувати в процесі формування міжкультурної компетентності майбутніх педагогів ресурс міжнародного контингенту студентів — носіїв різноманітних культур.

Ключові слова: освіта, культура, етнокультурне розмаїття, суспільство, підготовка, освіта, виховання, міжкультурна компетентність.

Е. А. Юрьева, А. В. Вороненко. Перспективные стратегии развития образования в условиях этнокультурного многообразия современного украинского суспільства. Охарактеризовано современное состояние этнонациональной структуры населения Украины и Харьковской области. На основе анализа концептуальных документов (Концепция гражданского воспитания личности, Концепция гуманитарного развития Украины, Концепция национально-патриотического воспитания детей и молодежи и др.) и новейших учебных программ («Культура добрососедства», «Человек в поликультурном обществе», «Основы добрососедства», «Сравнительно-культурологическая этнопедагогика» и др.) сделан обзор перспективных моделей развития образования в условиях этнокультурного разнообразия современного украинского общества.

Идеи Дж. Бэнкса о моделях поликультурного образования и принцип двойного вхождения компонента в систему (В. Леднёв) положены в основу создания поликультурной образовательной среды, способствующей формированию у будущих педагогов готовности к профессиональной деятельности в условиях этнокультурного многообразия современного общества. Предложено активно использовать в процессе формирования межкультурной компетентности будущих педагогов ресурс международного контингента студентов - носителей различных культур.

Ключевые слова: образование, культура, этнокультурное разнообразие, общество, подготовка, образование, воспитание, межкультурная компетентность.

REFERENCES

1. Etnonacional'na struktura ukrai'ns'kogo suspil'stva : dovidnyk [Ethnic-national structure of the Ukrainian society: reference book] / [V. B. Jevtuh, V. P. Troshhyns'kyj, K. Ju. Galushko, K. O. Chernova]. — K. : Naukova dumka, 2004. — 344 s.
2. Zhyva biblioteka «Iniciatyvy Rozmai'ttja» : posibnyk dlja organizatoriv [Living library of the “Variety Initiative”: the reference book for organizers] / Lua Pott'je. — K. : TOV «Inzhyniryng», 2010. — 40 s.
3. Zakon Ukrai'ny «Pro immigraciju» [The Law of Ukraine “About Immigration”] // Urjadovyj kur'jer. — 2001. — № 119 vid 07.07.2001.
4. Zakon Ukrai'ny «Pro pravovyj status inozemciv ta osib bez gromadjanstva» [The Law of Ukraine “About the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons”] // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny (VVR). — 2009. — №38. — S. 535.
5. Koval'chuk O. S. Polikul'turnyj pidhid u suchasnij shkil'nij osviti Rosii' [Poly-cultural approach in the modern school education of Russia: theses]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 «Zagal'na pedagogika ta istorija pedagogiky» / Koval'chuk Olena Sergii'vna. — K., 2003. — 230 s.
6. Kozyrev V. A. Postroenie modeli gumanitarnoj obrazovatel'noj sredy [The design of humanitarian educational environmental model] / Kozyrev Vladimir Alekseevich // Pedagogika. — 1999. — № 2. — S. 26 32.
7. Konceptija gromadjans'kogo vyhovannja [The concept of the civil education] [Elektronnyj resurs] / nauk. tvorch. kolektyv avtoriv: Boryshevs'kyj M. J., Rjabov S. G., Suhomlyns'ka O. V. ta in. — Rezhym dostupu : <http://www.khpg.org/index.php?id=976002302>
8. Konceptija gumanitarnogo rozvytku Ukrai'ny [The concept of humanitarian development of Ukraine] [Elektronnyj resurs] / rob. grupa, ker. grupy – Radnyk Prezydenta Ukrai'ny, Golova Nac. rady z pytan' duhovnosti i kul'tury pry Prezidentovi Ukrai'ny, akademik NAN Ukrai'ny Zhulyns'kyj M. G. — Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>
9. Konceptija nacional'no-patriotynogo vyhovannja ditej ta molodi : proekt [The Concept of national-patriotic education of children and the youth] [Elektronnyj resurs] / MON Ukrai'ny. — Rezhym dostupu : <http://old.mon.gov.ua/ua/messages/43455-proekt-kontseptsiiyi-natsionalno-patriotynogo-vihovannja-ditej-ta-molodi>
10. Lednev V. S. Soderzhanie obrazovaniya: sushhnost', struktura, perspektivy. [The content of education: the essence, structure, prospects] — 2-e izd., pererab. — M. : Vyssh. shk., 1991. — 224 s.
11. Ljudyna u polikul'turnomu suspil'stvi : navch.-metod. posib. dlja vykl. vyshhyh navch. zakladiv z kursu za vyborom studentiv sociogumanitarnyh spec. [A person in a poly-cultural society: educational-methodical text-book for universities] / Pometun O. I. Sultanova L. Ju. ta in.]. — K. : «Inzhyniryng», 2010. — 248 s.

12. Novye cennosti obrazovanija: Kul'turnaja i mul'tikul'turnaja sreda shkol [New values in education: Cultural and multicultural environment of schools] / red. R. M. Ljusier i dr. — M. : Pedagogika, 1996. — 184 s.

13. Osnovy dobrososedstva : programma speckursa dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij Avtonomnoj Respubliki Krym [The basics of th good neighbourliness: special course program for university students] [Elektronnyj resurs] / avt. kol.: Smirnov O. K. – ruk. gruppy, Aradzhioni M. A., Brunova-Kaliseckaja I. V. i dr. — Rezhim dostupa : http://www.ciet.org.ua/docs/prog_cult/students.doc

14. Palatkina G. V. Etnopedagogicheskie faktory mul'tikul'turnogo obrazovanija [Ethnic-pedagogical factors of multicultural education: theses]: dis. ... d-ra ped. nauk : [spec.] 13.00.01 «Obshhaja pedagogika, istorija pedagogiki i obrazovanija» / Palatkina Galina Vladimirovna. — M., 2003. — 400 s.

15. Pro Konceptiju derzhavnoi' etnonacional'noi' polityky Ukrai'ny : proekt Zakonu Ukrai'ny [About the Concept of the state ethnic-national policy of Ukraine: draft of the Law of Ukraine] [Elektronnyj resurs] / M. Dzhemiljev. — Rezhym dostupu : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852

16. Proekt razrabotki kursa «Kul'tura dobrososedstva» dlja uchebnyh zavedenij Avtonomnoj Respubliki Krym [The project of the course development “The culture of good nieghbourliness” for educational institutions of the Autonomous Republic of Crimea] [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa : http://www.ciet.org.ua/rus/_jointprojcts/culture/index.htm

17. Rozpodil naseleennja za nacional'nistju ta ridnoju movoju. Ukrai'na [Alocation of the population of Ukraine on the nationality and native language basis] [Elektronnyj resurs] // Vseukrai'ns'kyj perepys naseleennja'2001 / Derzhavnyj komitet statystyky Ukrai'ny. — Rezhym dostupu : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/select_5/?data1=1&box=5.1W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=00&botton=cens_db

18. Rozpodil naseleennja za nacional'nistju ta ridnoju movoju. Harkivs'ka oblast' [Alocation of the population of Ukraine on the nationality and native language basis] [Elektronnyj resurs] // Vseukrai'ns'kyj perepys naseleennja'2001 / Derzhavnyj komitet statystyky Ukrai'ny. — Rezhym dostupu : http://2001.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_khar?ozn=1&ter=63&ttt=5.1W

19. Ukrai'na navchaje 44 tysjachi inozemnyh studentiv. Najbil'she i'dut' z Kytaju, najchastishe – do Harkova [Ukraine teaches 44 thousand foreign students. The majority come from China, frequently they go to Kharkiv] [Elektronnyj resurs] // Newsru.ua. — 2010. — 11 ljutogo. — Rezhym dostupu do statti : <http://rus.newsru.ua/ukraine/11feb2010/inostranci.html>

20. Chjornyj E. V. Psihologija modelirovanija polikul'turnogo obrazovanija : monografija [Psychology of modeling poly-cultural education : monograph] / E. V. Chjornyj. — Simferopol' : Sonat, 2010. — 539 s.

21. Chertina Z. S. Plavil'nyj kotel? Paradigmy jetnicheskogo razvitija v SShA [Melting pot? Paradigms of ethnic development in the USA] / Chertina Z. S. — M. : IVI RAN, 2000. — 164 s.

22. Chumak Ju. Ksenofobija v Ukraini zminyła svoi' «misheni» [Xenophobia in Ukraine has changed its “targets”] [Elektronnyj resurs] / Jurij Chumak. — Rezhym dostupu : <http://khpg.org.ua/index.php?id=1404166190>

23. Yuryeva K. Osvita v realijah polikul'turnogo ukrai'ns'kogo suspil'stva [Education in the realia of poly-cultural society of Ukraine] / Kateryna Yuryeva // Ukrai'ns'kyj svit u naukovykh paradygmah : zb. nauk. prac' Hark. nac. ped. un-tu imeni G. S. Skovorody / Malenko O. O. (golov. red.), Goloborod'ko K. Ju., Doroshenko S. I. ta in. — Harkiv : HIFT, 2014. — Vyp. 1. — S. 131–140.

24. Yuryeva K. A. Kompetencija, kompetentnist', mizhkul'turna kompetentnist' uchtelja: sutnist' i zmist [Competence, intercultural competence of a teacher: essence and content] / K. A. Yuryeva, O. M. Tishhenko // Zasoby navchal'noi' ta naukovodoslidnoi' roboty : zb. nauk. prac' / za zag. red. prof. V. I. Jevdokymova i prof. O. M. Mykytjuka. — Vyp. 42. — Harkiv : HNPU imeni H. S. Skovorody, 2014. — S. 169–182.

25. Yuryeva K. A. Mizhnarodnyj kontyngent studentiv universytetu jak seredovyshhnyj faktor osobystisno-profesijnogo stanovlennja majbutnih pedagogiv [International contingent of University students as an environmental factor of personality-professional education of future pedagogues] / K. A. Yuryeva // Mezhdunarodnoe sotrudnychestvo v obrazovanny v uslovjyah globalyzacyj : Materyaly mezhdunar. nauchno-prakt. konf. / otv. red. V. M. Efymova. — Symferopol' : Aprel', 2012. — S. 401-410.

26. Yuryeva K. A. Porivnjaj'no-kul'turologichna etnopedagogika : programa navchal'noi' dyscypliny [Comparative-culturological ethno-pedagogics: educational discipline program] / K. A. Yuryeva. — Harkiv : HNPU imeni H. S. Skovorody, 2007. — 30 s.

27. Yuryeva E. A. Innovacionnye aspekty podgotovki studentov k professional'noj dejatel'nosti v uslovijah jetnokul'turnogo raznoobrazija sovremennoho obshhestva [Innovational aspects in the professional activity training of students in the conditions of ethno-cultural diversity of the modern society] / E. A. Yuryeva // Kvalifikacia pre buducnost' / Editori: PhDr. Daniela Hrehová, PhD. Anna Jenčová. — Košice : Technická univerzita v Košiciach, 2014 — S. 284–291.

28. Baker G. C. Multicultural Imperatives for Curriculum Development / G. C. Baker // Teacher Education. USA. — 1973. — №2 (1).

29. Baker G. C. Planning and Organizing for Multicultural Instruction / G. C. Baker. — Addison-Wesley Publishing Company. USA, 1994. — 217 p.

30. Banks J. A. Multicultural Education: Historical Development, Dimensions, and Practice / J. A. Banks // Review of Research in Education. — Jan 1999. — vol. 19. — pp. 3–49.

НАШІ АВТОРИ

Вороненко Олександр Вікторович — кандидат педагогічних наук, головний спеціаліст відділу розвитку науки у вищих навчальних закладах департаменту науково-технічного розвитку, Міністерство освіти і науки України

Київ, Україна

Voronenko Oleksandr — Candidate of Pedagogic Sciences, Ministry of Education and Science of Ukraine

Kyiv, Ukraine

Деміденко Віктор Володимирович — директор Державного вищого навчального закладу «Куп'янський автотранспортний коледж» Куп'янськ, Харківська область, Україна

Demidenko Viktor — principal of the Kupiansk Motor Transport College

Kupiansk, Kharkiv region, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-8002-1183>

E-mail: *demidenko_victor@mail.ru*

Єрмакова Тетяна Сергіївна — кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Харків, Україна

Yermakova Tetiana — candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, doctoral candidate, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University Kharkiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-3081-0229>

E-mail: *yermakova2015@gmail.com*

Жовтоніжко Ірина Миколаївна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізики Національного фармацевтичного університету України Харків, Україна

Zhovtonizhko Irina — candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, associate professor of the Physics department, National University of Pharmacy Ukraine

Kharkiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-4320-0550>

E-mail: *irina00dom@mail.ru*

Карпенко Мар'яна Петрівна — аспірант Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Харків, Україна

Karpenko Mariana — postgraduate student, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University Kharkiv, Ukraine

E-mail: *sandromk@ukr.net*

Лаптева Марія Вікторівна – candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, doctoral candidate, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kharkiv, Ukraine

Lapteva Maryia – candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, doctoral candidate, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kharkiv, Ukraine
<http://orcid.or/0000-0002-6787-9705>
E-mail: *mlapteva@ukr.net*

Леонтьєва Ірина Максимівна – аспірант Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Харків, Україна

Leontieva Iryna — postgraduate student, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kharkiv, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0002-5899-0831>
E-mail: *kh87@ukr.net*

Паньок Тетяна Володимирівна — кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Харків, Україна

Panyok Tetiana — Candidate of Arts, Associate professor, Head of Fine-arts Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kharkiv, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0003-4026-4724>
E-mail: *panyokmi@rambler.ru*

Ситникова Юлія Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вищої математики Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова

Sytukova Iuliia – Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor of the Hight Mathematics Department, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
Kharkiv, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0002-6639-1476>
E-mail: *juliasit@ukr.net*

Фендріков Костянтин Миколайович — Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Харків, Україна

Fendrikov Kostiantyn —H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kharkiv, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0002-3288-4731>

E-mail: *author@i.ua*

Фомін Володимир Вікторович – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Харків, Україна

Fomin Volodymyr – candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, doctoral candidate, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kharkiv, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0002-8652-2023>

E-mail: *fomin-v-v@mail.ru*

Черкашин Олександр Віталійович – Головний фахівець відділу зав'язків із засобами масової інформації та роботи з громадськістю Головного управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Луганській області

Северодонецьк, Луганська область, Україна

Cherkashyn Olexandr – Chief specialist of Department of communications with mass media and public relations work, The main Department of the state service of Ukraine of emergency situations in the Luhansk region

Severodonets'k, Luhansk region, Ukraine

<http://orcid.org/0000-0003-3383-7803>

E-mail: *lisij.83@mail.ru*

Чжан Лун — аспірант Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Китайська Народна Республіка

Zhang Long — postgraduate student, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

People's Republic of China

<https://orcid.org/0000-0003-3811-5367>

E-mail: *44547479@qq.com*

Юр'єва Катерина Анатоліївна — кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії і методики професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Харків, Україна

Yuryeva Kateryna — Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, professor of the Theory and Methodology Of Professional Education Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Kharkiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-6403-9973>

E-mail: *yuryeva.ka@i.ua*

Наукове видання

**ЗАСОБИ НАВЧАЛЬНОЇ
ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 45

Відповідальний за випуск К. А. Юр'єва

Засновник:
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
Україна, 61002, м. Харків, вул. Артема, 29

Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 15539-4011ПР від 17.07.2009 р.

Підписано до друку 05.02.2015. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк ризографічний.
Умов. друк. арк. ... Наклад 300 прим. Замов. № ...

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В. В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057) 778-60-34
e-mail: bookfabrik@rambler.ru

Україна, 61002, Харків
вул. Артема, 29

У збірнику представлено результати наукових досліджень та методичні розробки викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, освітян України та Китайської Народної Республіки.

Досліджуються проблеми історії вітчизняної педагогіки й освіти (І. Леонтьєва, Т. Паньок, К. Фендріков), а також новітні тенденції розвитку освітянської справи (О. Вороненко, І. Жовтоніжко, М. Карпенко, М. Лаптева, Ю. Ситникова, К. Юр'єва).

Досвід розвитку освітніх систем різних країн представлено в роботах Т. Єрмакової (Польща), Чжан Луна (КНР).

Висвітлено практику розбудови систем неперервної педагогічної освіти України (В. Деміденко) і Китаю (ЧжанЛун).

Розкрито історичні аспекти суспільної опіки дітей та молоді (В. Фомін), а також досвід співпраці загальноосвітніх навчальних закладів та Державної служби України з надзвичайних ситуацій

The collection of articles represents results of scientific research works and methodic developments of higher educational institutions teachers, doctoral students, post-graduate students, and educators from Ukraine and the People's Republic of China.

The problems of history of Ukrainian pedagogics and education (I. Leontieva, T. Panyok, K. Fendrikov) are reviewed, along with modern tendencies of the development in the sphere of education (O. Voronenko, I. Zhovtonizhko, M. Karpenko, M. Lapteva, Iu. Sytnykova, K. Yuryeva).

The experience of development of educational systems of different countries is presented in the works of T. Yermakova (Poland), Zang Long (People's Republic of China).

The practice of improvement of the system of continuous education in Ukraine (V. Demidenko) and in China (Zang Long) has been described.

Historical aspects of the public child and youth protection services has been revealed (V. Fomin), as well as the experience of cooperation of general education institutions and the State Emergency Service of Ukraine (O. Cherkashyn).